

VÄLJA KISTUD JA UUESTI JUURDUNUD

Hulda Erm/Klaamase jutustus oma elust

aastatel 1934 – 2006

Tõlkija eessõna.

Teie ees on jutustus sellest, kuidas II maailmasõda kiskus Kresuli saarel elanud kaluripere oma armsaks saanud kodusaarelt lahti ja viis üle mere Rootsi, nii nagu paljusid teisi Eestimaa inimesi. Rohuneeme kaluriküla, mille alla ka Kresuli kuulus, kaotas seeläbi pea poole oma elanikest.

Tunnen autorit lapsepõlvest, sest olin üks laps neist kaheteistkümnest, keda vanemad sõja eest saarele saatsid. Nad nimelt kartsid, et kaks sakslaste rannakaitse kahurit kaliibriga 400mm Rohuneeme kalmistu taga metsas on vene pommitajate märklauaks ja pommitajate laadung võib kergesti ka külale langeda. Kuid vene lendurid kartsid saksa õhutorjesuurtükkide (ehk flakkide) tuld nagu vanakurat välku ja kahuritele ei langenud ühtki pommi. Aga pommilaadungiga tagasi ka ei lenda, seepärast valiti sihtmärgiks Kresuli, kus polnud ainsatki sakslast ega mingeid militaarehitisi, vaid seal elas vaid viis kaluriperet. Nii istusin ka mina koos Hulda ja kümne teise lapsega Jüri elumaja kartulikeldris köögipõranda all.

See oligi üks põhjuseid, miks ma tema jutustuse rootsi keelest eesti keelde ümber panin.

Teine, ehk isegi tähtsam põhjus on selles, et Hulda on oma loo pannud väga üksikasjaliselt kirja. See peaks kindlasti aitama neid inimesi, kes sõda pole näinud, paremini aru saada meie elust neil rasketel aastatel.

Kasutan Hulda kodusaare nime - Kresulit, nii nagu tema ja kõik Rohuneeme elanikud kasutasid, kuigi ametlikult on see Kräsuli. Ju siis keskajal siinsete rootsi elanike poolt pandud Gräsholmist ehk Rohusaarest eestlastele suupäraseks tehtult.

Olen lisanud Hulda teksti ka mõningaid täpsustusi kursiivis.

Täna Huldat esiteks selle eest, et ta lubas mul selle tõlkida ja teiseks, et ta aitas mul mõnest keerulisemast lausest aru saada.

Tõnu Viik ehk tollaegselt Länne Tõnu

Lapsepõlvemälestused.

Mõtles vaid, kuidas aastad lähevad ja mida vanemaks inimene jääb, seda rohkem pleekub palju sellest, mida lapsena läbi elati. Seepärast olen ma proovinud järele mõelda ja kirjutada üles oma mälupeegeldid enne kui on liiga hilja.

Kõikidel inimestel on ju midagi jutustada oma lapsepõlvest ja mida kogeti oma eluajal.

Oma esimesi eluaastaid mäletan ma väga heledate ja õnnelikena päikeseliste suvedega ja paksu lumega talvedel. Usun, et see oli tegelikult ka nii ja polnud mingi soovunelm.

Olen sündinud Eestis 1934. a suvekuul juulis ja mu nimi on Hulda. Nimi Hulda on ju väga rootslaslik, kuid minu vanemad seda ei teadnud, kui nad sellise nime panid. Lapsena ei teadnud ma midagi sellest nimest. Perekonnanimi on Klaamas. See on suur suguvõsa harudega mitmetes maades.

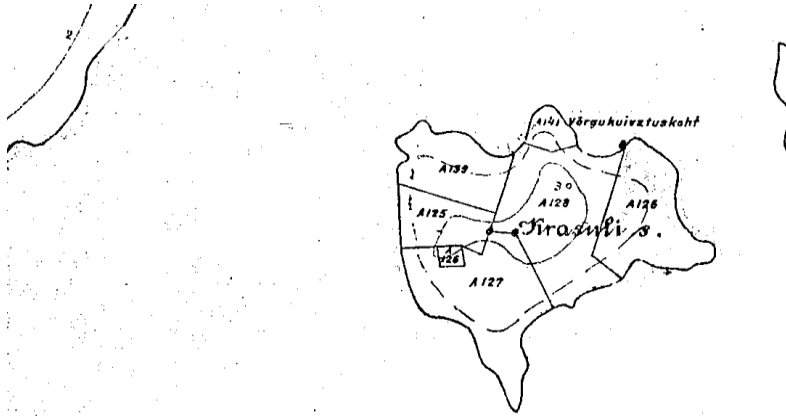
Siis oli Eesti jätkuvalt vaba maa ja vaba maa oma presidendiga, kelleks oli Konstantin Päts.

Selle jutustusega tahan ma kirjeldada oma elulugu, mis algas mõnede õnnelike aastatega koos vanematega, kuid kui sõda algas, muutus kõik. Perekond lõhenes ja tuli loobuda kõigest, mis oli üles ehitatud paljude aastate raske tööga.

Siin olen väike mina ema süles ja isa seisab kõrval oma kenas mundris. Ta oli siis Eesti kaitseväes.

Minu vanemad ja vanavanemad olid kalurid ja me elasime väikesel saarel Soome lahes. Saart kutsutakse Kresuliks ja selle pindala on ca 20 ha.

Saarest vasemale jääb Aegna saar. Seal elasid varem minu vanavanemad, kuid 1920. aastate alguses otsustas Eesti valitsus, et saar jääb militaarseks piirkonnaks ja kõik eraisikute perekonnad peavad sealt lahkuma. Manner vasakul pool kaardil on Viimsi poolsaar.

Isaisa perekond ja ülejäänud neli peret asusid elama väikesele Kresuli saarele ja seal olen ma sündinud.

Vanaisal on oma ülestähendustes sellest ajast kirjutanud, kui raske see ümberasumine oli. Vanaisa vanemad elasid koos vanaisa perega ja nende nelja pojaga. Vanim neist oli 15 aastane. Perekond sai puid Aegnal, et ehitada oma uus maja üles Kresulisse. Kogu pere aitas kaasa majaehitusel. Kõike tehti käsitsi, sest saartel polnud siis elektrit.

Esiteks tulid puud maha saagida ja need saeti laudadeks ja kõik see tehti käsitsi. Kõik maja detailid tehti valmis Aegnal ja toodi paadiga Kresulisse. Seal monteeriti detailid kokku. See töö algas 21. juulil 1923.

Vanaisa oli väga osav kõike tegema ja ka praktiline. Kogu suvi oli ilm kehv vihma ja tormidega. Sel ajal, kui maja ehitati, elasid kõik telgis.

Kuigi oli suvi, oli ilm külm ja niiske ja telgis polnud küllaldaselt soe.

Samaaegselt ehitamisega oldi sunnitud ka teenima sissetulekut ja toitu perele. Minu vanaisa oli siis 40 aastane ja tal tuli hoolitseda suure pere eest. Tema isa – minu vanavanaisa – polnud suureks abiks, kuid selleks olid kindlasti pojad, kes aitasid nii palju kui suutsid. Kõik pidi ju valmis olema enne talve tulekut. 1923. a jõuluks olid seinad üleval ja katus peal ja me asusime "majja" elama.

See oli ikka veel niiske ja külm ja ilm ei olnud meie poolt. Oli märg nii sees kui väljas. Kogu sügise läbi sadas ja oli tormine ja isegi lumi tuli varakult.

Selline on kokkuvõtte vanaisa üleskirjutusest aastast 1923 ja lõpetab need märkusega, et vaatamata kõigele on kõik terved, termomeeter näitab 10 kraadi külma kell 12 vanaaasta õhtul. Ta pidas päevikut, kuid kahjuks on säilinud vaid mõned lehed.

Siin on foto 1923. a sügisest. Pildistamise ajal sadas lund. Vanavanaisa Johannes (suure habemega) istub ja vanavanaema Elisabet on temast paremal, koos vanaisa Rudolfi ja vanaema Rosaliega ning nende kolme poja Arnoldi, Valteri ja Alfrediga. Naaber Nõmme Volli on ka pildil.

Mind üllatas, et sel ajal fotografeerit, sest kellelgi polnud oma fotoaparaati. Ühel meie suvitajatest oli kaamera ja tänu sellele on meil õige palju fotosid 1930ndatest ja hilisematest aastatest.

*See on
vanaisa maja,
nagu ma
mäletan.
Vanavanaisa
Johannes
seisab uktsel.*

Saarel elas nüüd viis kaluriperet. Kõik olid ehitanud üles oma majad, kõrvalhooned ja aidad. Ka oli igal perel oma saun, mida kasutati ka pesuköögina. Sauna köeti muidugi puudega.

Meie peres käidi saunas iga nädal. Sauna köeti laupäeva pärastlõunal. Vett toodi ämbritega talu kaevust. Puudega köetava pliidi sisse oli müüritud suur pada ja selles sojendati pesemiseks vett. Tavaliselt käisid naised enne saunas ja siis mehed viimastena. Suvel olid kaseokstest vihad, millega siis oma keha viheldi. Kasevihad levitasid saunas imehead lõhna. Tähtis oli, et vihtasid tehtaks enne jaanipäeva, muidu hakkasid nad lehti kaotama. Tavatseti teha palju vihtu ja pandi need tuule kätte kuivama (*päikese eest varju – TV*). Talvel kasutati kuivanud vihtu. Enne kasutamist tuli need tervenisti kuumaveeämbriksse likku panna.

Sauna kasutati ka pesuköögina. Suures pajas keedeti pesu. Suvel polnud raske pesta, isegi kui pidi tooma vett ja seda sojendama, kuid talvel oli riideid pesta palju raskem. Minu ema rääkis, et pesu loputama mindi randa. Sageli pidi selleks augu jäässe raiuma. Talvel ei pestud nii sageli, kuna see oli nii raske. Pidi olema mitu komplekti voodipesu, hiljem oli raske nii suurt kogust pesta ja kuivatada. Pliidi peal kuivatati sageli pakse talveriideid. Muidu kuivatati pesu saunas.

Sauna ees istuvad paremalt minu isa Arnold. Minu onu Valter ja üks sugulane Tallinnast, Osvald Eslon, kes sageli elas meie juures suvitajana.

Saarel polnud elektrit ega majades jooksvat vett, sest seda tuli tuua ämbritega kaevust. Mõelda, kui palju vett kulub nõudepesuks ja ega kanalisatsiooni ka polnud, nii et saastunud vesi tuli samuti välja viia.

Tegelikult polnud majas mingeid mugavusi. Tualett oli nn kuivkäimla, mis asus majast natuke eemal. Kui väljas oli pime, ei julgenud ma üksinda sinna minna ja keegi täiskasvanu pidi mind saatma.

Keset maja oli suur korsten. Lõpuks oli meil kahhelkivist ahjud kahes toas. Pliit köögis oli sama müüri sees ja kui pliidi all tehti tuld, siis korstnjalg läks soojaks. Pliidi all oli alati tuli. Pliidi kõrval oli väike veepaak ja sealt sai sooja vett.

Pliidi kohal oli väga suur ja sügav ahi. Seal küpsetas vanaema korraga mitu suurt leiba.

Valguse tupp saamiseks kasutati petrooleumilampe. Meil oli isegi teatud tüüpi gaasilampe, mis andsid väga tugevat valgust, neis pumbati rõhk üles ja nendes kasutati "valgussukka". Üks selline lamp valgustas kogu kööki.

Paremalt on näha üht meie lampi 1930ndatest. Selle korpus on vasest või messingist, "valgussukal" on klaas ümber. Valgus meenutab gaasilampide oma.

Kui mindi välja loomade juurde või aita, siis võeti petrooleumilatern kaasa.

Tänapäeval öeldakse selle kohta, et "elati mittemoodsalt". Kuid sel ajal elasid paljud pered isegi Rootsist "mittemoodsalt". Sellist luksust nagu telefon ei olnud ja mobiil polnud leiutatudki. Mäletan isetehtud detektorvastuvõtjat, mille abil kõrvaklappidega saateid kuulati. Hiljem saime õige raadioaparaadi, mis seisis laual, kuid sellel läks vaja suurt patareid ja antenn oli üles seatud aias kasvava männi külge.

Kui keegi jäi järsku haigeks, tuli ta oma mootorpaadiga viia lähima arsti juurde. Võttis paar tundi, enne kui paadiga Tallinna jõudis.

Ema rääkis mulle, et ma olin jäänud ühel päeval väga haigeks ja keegi ei saanud aru, mis see on. Tavalised kodused protseduurid ei aidanud, nii pidi see olema kindlasti midagi ohtlikku.

Polnud midagi muud teha, kui sõita paadiga merd mööda 20 km Tallinna haiglasse.

Arstid konstateerisid, et mul oli pimesoolepõletik ning operatsioon näitas, et pimesool oli lõhkenud.

Oli hea, et selle aja arstid suutsid sellise vea nii väikesel patsiendil parandada. See juhtus 1936. a ja ma olin siis vaid kahe aastane ja see on ime, et ma jäin elama.

Siin istun ma oma elupäästjatega Tallinnas.

Kuidas elati Kresuli saarel?

Taludel olid erinevad nimed. Vanaisa talu oli Jüri ehk Männiku, millel oli suurim maatükk, ca 4 ha.

Teised neli talu olid kaks Pendikset, Kalavälja ja Nõmme. Pendikse Volli oli abielus Annaga ja neil oli kolm last, kaks poissi ja üks tüdruk. Nad olid minust palju vanemad. Teises Pendikse talus elasid kaks poissmehest venda Johannes ja Iisak. Nende perekonnanimi oli Bendorf.

Nõmme talus elasid Volli ja Miili Numbergid või Nõmbergid nagu see oli osades toimikutes. Volli isa Kristian Nõmberg ja minu vanavanaema olid õde ja vend. Volli ja Miili olid kaks vanemat

abieluinimest, kel oma lapsi ei olnud. Nad olid minu isa vaderid ja arvestasid sellega, et minu isa tulevikus aitab neid ja saab maa ja talu endale.

Pildil on Johannes ja Elviine Lambotid – Kalavälja talu tädi ja onu.

Tädi Miili pakkus alati pannkooke suhkruga või moosiga. Mõnikord sain ma võileiba suhkruga. Tavaliselt komme kodus ei olnud. Mul oli sageli hambavalu ja see oli võib-olla tädi Miili suhkruvõileibadest põhjustatud. Neil polnud ka lapsi. Tädi Elviine küpsetas häid kooke ja tal oli oma aias palju aedvilju ja lilli.

Nende maal kasvas paaris kohas nurmenukke. Ma korjasin mõned lilled ja viisin oma emale, kuid seda poleks ma pidanud tegema, sest tädi Elli sai väga pahaseks minu ja ka mu ema peale. Sellest ajast jäid lilled rahule.

Perekond Klaamas, minu perekond, koosnes mitmest liikmest. Seda oli neli põlvkonda, kes elasid samas majas. Tänapäeval niisugune asi enam ei toimiks. Kõigil olid oma toimingud ja kellelgi polnud aega selle üle mõelda. Töö oli enamasti raske ja kõik olid õhtuti väsinud ja millegi muu jaoks aega ei jäänud.

Minu vanavanaisa Johannes koos vanavanaema Elisabetiga. Johannes sündis 30.10.1853 Rammu saarel ja suri 15.10.1943. Elisabet, sündinud Nõmberg sündis 2.1.1863 Aegnas. Ta suri 3.6.1943. Mõlemad on maetud Rohuneeme surnuaiale.

Neil oli üks poeg Rudolf Johannes ja temast sai minu vanaisa.

See on minu kes sündis Aegnas ja suri Paremäl on Rosalie, Lambot. Ta 1.12.1888 suri 3.9.1980.

vanaisa Rudolf, 23.7.1882 29.4.1972. minu vanaema neiupõlvenimega sündis Kolga vallas ja

Mõlemad puhkavad Mjölby surnuaial.

See on foto 1970. aastast.

Minu isa Arnold ja ema Benita.

Vanaisal ja vanaemal oli neli poega – Arnold, Valter, Alfred ja Edgar.

Edgar suri 10-aastaselt ja ma pole teda näinud. Arnold oli poegadest vanim ja ta oli minu isa.

Isa sündis 30.11.1908 Aegnas ja suri 23.4.1979. Ta on maetud Rohuneeme kalmistule.

Ema neiupõlvenimi oli Raudjas ja ta sündis 15.6.1910 Loigu talus Rohuneeme külas Viimsi poolsaarel. Ta suri 29.11.1998 ja ta on maetud Mjölby kalmistule.

Valter sündis 19.3.1911 Aegnas. Ta suri 1942.a mais Venemaal.

Valter abiellus Eliise Meiga, kes oli sündinud Koipsi saarel.

Nende abielu jäi kahjuks väga lühikeseks. Valter mobiliseeriti sõja ajal venelaste poolt ja suri Venemaal tüüfusesse. See haigus laastas sõja ajal ka Eestimaad.

Siin olen ma tädi Liisiga. Ta oli väga kena ja abivalmis. Kõige muu kõrval õpetas ta mind õmblema ja heegeldama.

Ta sündis 10.1. 1920 Koipsis.

Alfred sündis 23.8.1915 Aegnas. Ta oli noorim ja poissmees. Tal oli alati mulle karamellikompvekke või muud head, kui ta oli linnas käinud.

Isegi tema mobiliseeriti ja ta langes sõjas. Keegi ei tea, kus ta haud on. Kui langeti lahingus, siis maeti langenud ühishauda.

Siin olen ma fotograafi juures Tallinnas.

Mul on väikeste siniste lilledega kleit seljas. See kleit meeldis mulle väga, sest selle kangas oli pehme ja ilus.

Vanaisa majas oli neli magamistuba ja suur köök. Meid oli peres 10 inimest, kuid ma pean ütlema, et ma ei mäleta, et meil oleks kitsas olnud. Täiskasvanud tundsid piiranguid, kuid oldi ju harjunud seal elama ja keegi ei mõelnud, et asi oleks võinud teisiti olla.

Vanaisa ja vanaema elasid ühes toas, vanavanaisal ja vanavanaemal oli magamistuba, mina magasin isa ja emaga ühes toas ja onudel oli üks tuba. Kui onu Valter abiellus Eliisega, kolisin mina isa ja emaga Nõmme talusse.

Kolimine Nõmmele.

Ma olin võib-olla 4 või 5 aastat vana, kui isa, ema ja mina kolisime naabertallu Nõmmele. Seal elas lell Volli ja tädi Miili Nõmbergid. Nad olid minu isa ristiisa ja ristiema ning oli kokku lepitud, et aastate pärast võtab isa talu üle, kui nemad enam seda pidada ei

jaksa. Neil endil lapsi polnud. Majas oli kolm tuba ja köök. Me pidime saama ühe toa oma magamistoaks.

Maja oli täis lutikaid ja kirpe. Prooviti neist lahti saada. Neid pritsiti ja suitsetati mingite vahenditega ja see aitas vaid ajutiselt, sest paari päeva pärast olid lutikad tagasi. Nad olid seintes ja päevaajal neid näha polnud, vaid nad tulid välja öösel kui inimesed lamasid ja magasid ning nad hammustasid, et kehal olid punased täpid, mis sügelesid hirmsal kombel.

Isa ei tahtnud, et meie magamistoas oleksid parasiidid ja ta tapetseeris ja värvis toa üle. Ma mäletan, et see lõhnas nii imelikult, et me pidime mõned päevad ootama, enne kui saime sisse kolida. Toad olid saanud nii heledaks ja kenaks.

Kui ma sain viis täis, siis ma sain oma esimese ja ainsa nuku, mis on ka pildil. Paistab, et ma sain ka palli ja mingi täispuhutava kala vees mängimiseks.

Polnud tavaline, et peeti sünnipäevi kingituste ja pidudega, nagu praegu tehakse. Tavatseti sünnipäevalaps lauluga hommikul voodis üles äratada, kuid mingeid kingitusi ei tehtud.

Kui suvitajad olid meie pool, siis korraldasid nad sünnipäevi minu jaoks. Nad katsid pika laua aias ja me jõime mahla ja sõime torti. Suvitajatel oli niisuguste asjade jaoks aega.

Ma ei olnud kingitustega ära rikutud. Ma tuletan meelde, milliseid kingitusi ma sain sünnipäevadel. Lisaks nukule, pallile ja kalale viie aastaseks saamise puhul, tuleb mulle meelde, et mingil sünnipäeval sain ma ilusa portselanist nukuserviisi kuue kohvitassi ja alustassidega, kohvikannu, koorekannu ja suhkrutoosiga. Sellega ei saanud mängida, vaid see pidi seisma kapis riivli peal. Mõnikord juhtus, et ma sain selle välja võtta ja juua "kohvi" koos nukuga.

Ma mäletan eriti oma sünnipäeva 1941. a, kui ma sain seitsmeseks. Isa oli ostnud mulle väikese vihmavarju. Polnud palju midagi osta poodides, kuna oli sõda. Venelased olid

okupeerinud Eesti ja kõigest oli puudus. Mõned päevad pärast mu sünnipäeva kutsuti kõik relvakandjad mehed vene armeesse. Seda kutsuti mobilisatsiooniks. Ma mäletan, kui kurvad kõik olid. Ema ja Eliise saatsid isa ja onud mandrile, kus mehed pidid kogunema. Sealt viidi nad kaubavagunites Venemaale. Ma võin tunda, kui kohutav see pidi olema mu emale ja isale, et niiviisi lahkuda. Polnud ju kindel, kas nad näevad veel teineteist ja kahtlused täitusidki.

Isegi sel aastal olid suvitajad meil. Ma sain linnainimestelt värvikriidid ja joonistusbloki. Lisaks veel albumi, kuhu tuli kirjutada väikesi värssse või luuletusi.

Ema vanemad.

Ma olen rääkinud vaid oma isapoolsetest sugulastest, kuid loomulikult olid mul ka emapoolne vanaisa ja vanaema. Ema isa nimi oli Vassili Raudjas, kes oli sündinud 26.8.1877 ja surnud 5.3.1948. Ema ema oli Miili Raudjas, sündinud Abel 12.2.1883 ja surnud 5.4.1936. Mõlemad puhkavad Rohuneeme kalmistul.

Siin pildil istuvad vanaisa ja vanaema aias oma maja ees ja nende vahel seisab minu ema Benita. Nende taga seisab naaber nimega Louise Lambot.

Ma olin vaevalt kaks aastat vana, kui emaema suri ja mul on ainult nõrk mälestus sellest, et me istusime põrandal ja veeretasime palli omavahel. Kuid võib-olla on seda mulle mu ema rääkinud, kuna see kõlab imelikult, et mul on mälestus nii varasest noorusest.

Ema vanemad elasid mandril väikeses majas, mille juurde kuulus kõrvalhoone. Talu nimi oli Loigu, maad oli sel ca 2 ha. Ka nemad olid kalurid ja neil oli majapidamine ühe lehma, sea ja kanadega. Kasvatati aiavilju ja hoolitseti, et peret saaks ülal pidada. Vanaisal ja –emal oli kaks last, poeg Ferdinand ja tütar Benita, kellest sai minu ema.

Kui ema abiellus, kolis ta Kresulisse ja elas seal koos isa sugulastega. Onu Ferdinand elas alles vanaisa juures.

Onu esimene naine oli Meta, neiupõlvenimega Bachfeld. Kahjuks suri ta, kui sünnitas nende esimese lapse Arvingi 7.12.1936.

Ei olnud kerge onul ega vanaisal, et hakkama saada väikese äsjasündinud lapsega ja varsti abiellus Ferdinand naabritüdruku Hermeliiniga, neiupõlvenimega Kollo. Abielust sündis tütre Ille 22.6.1939 ja Helga 14.1.1945.

*Need on minu onulapsed:
Arving, Ille ja Helga*

Kui ema ja mina käisime Eestis 1987. a, siis nägi vanaisa maja välja niimoodi. Kolhoos oli müünud talu teisele perele, kuid me saime heita pilgu majja. Väljastpoolt oli maja teistsugune, kuid seestpoolt oli kõik endine. Isegi ema vana kummut oli alles.

Onu perest on vaid tütar Ille elus. Ta elab juba ammu Šveitsis. Meil on väga hea kontakt omavahel ja ta külastab meid sageli Rootsis.

Millised olid sissetulekuvõimalused ja millest elati?

Meie talu maa oli 3 – 4 ha. Me saime pidada lehma ja siga, kanu ja mõnd lammast. Kõik viis peret olid kalurid ja elatasid end kalapüügist.

Põhiline sissetulekuallikas oli kala. Kalapaat oli 5 – 6 m pikk. Püüti erinevaid kalu – räimi, turska, lesta, kammeljaid, angerjaid ja isegi lõhet. Kasutati mitmeid püügivahendeid. Võrgud olid räime ja lestade jaoks. Nailonvõrke siis polnud ja puuvillalõng katkes väga kergesti. Pere naised olid pidevalt ametis võrkude parandamisega.

Siin istub vanavanaema Elisabet ja parandab kalavõrku.

Ka mina pidin õppima võrku parandama. Talvel tehti kalavõrke. Selleks oli erinevaid võrke sõltuvalt sellest, milliseid kalu püüda taheti. Öngi kasutati muuseas tursapüügiks.

Meil olid ka suured rüsad, mis pandi merre ja pidid seal olema kauem. Neid vaadati võrdsete ajavahemike tagant, et kas seal kala sees on ja siis võeti need välja.

Tavaliselt pandi võrgud ja õnged merre õhtuti ja võeti välja varahommikul. Ja see oli terve teadus, et leida paremaid kohti, kust saada rohkem kalu. See, kas kala saada või mitte, sõltus paljudest asjaoludest. Vanaisa oli osav kalamees terves ümbruskonnas ja pojad olid õppinud vanemalt põlvkonnalt.

Kalapaadid tulid maale varahommikul ja kui võrgud olid päästetud (*võrke päästma tähendab neist kala välja võtma – TV*),

viidi kala Tallinna turule. Sageli olid väikesed paadid kala täis. Ma mäletan üht korda, kui oli angerjaaeg, et paat oli pardani angerjaid täis. Vanaisa seisis paadis põlvedeni angerjate sees. Need kalad, mida ei õnnestunud otse maha müüa, soolati. Oli suuri puutünnitäisi soolatud kala. Meres oli ka suuri puust sumpasid, kus hoiti osa värskelt püütud kala, et neid saaks hiljem kasutada. Nii värsket kui soolatud kala müüdi ülesostjatele Tallinnas või otse turul.

Minu ema oli sageli turul ja müüs kalu, mida oli öösiti püütud. Need olid emale ja isale pikad päevad, kuna paadireis saare ja Tallinna vahel võttis mitu tundi.

Lasti ka merelinde, kui see oli lubatud. Linnud nopiti sulgedest puhtaks ja kõrvetati leeklambiga. See lõhnas ilgelt ja ma tunnen seda lõhna ikka veel, kui ennast põletan küünla kohal, nii et käekarvad kõrbema lähevad.

Ka merelinde ja sulgi müüdi turul. Sulgi ja udusulgi kasutati patjades ja sulemadratsites ning tekkides.

Meenub üks juhtum, kui paat pidi minema kaladega linna. See oli varahommikul ja ma olin paadi juures. Ma tahtsin nii meeleldi linna sõita, kuid ma teadsin väga hästi, et seda ei lubata. Siis tulin ma selle peale, et peidan end paadi ninasse, et ema mind enne ei leia, kui oleme juba merel. Kui isa tuli mootoriruumi, et mootor käima panna, siis leidis ta mu sealt. Ema vihastas kõvasti ja ütles, et nii märdunud plika ei saa linna minna.

Pärast mõttevahetust isaga ja vanaisaga korrastati mu riided ja ma sain kaasa minna.

Ema pidi olema turul ja kala müüma, kuid ma ei pidanud kogu aeg emaga olema, vaid isa võttis mind kaasa meie Tallinna sugulaste juurde. Seal sai alati head jooki ja head leiba ja isegi karamellikomme. Linnas oli ju ka palju vaadata. Ma ei olnud rikutud kommide ja jookidega, mistõttu see oli päris pidu, kui anti karamellikomme. Seepärast polnud see ju üldse nii imelik, et ma nii hea meelega tahtsin paadiga linna minna.

Kunagi 1940ndatel ostis vanaisa väikese veoauto ja minu isa sai autojuhi loa. Nii läks asjade vedamisega lihtsamaks. Nüüd viidi

kala kogumispunkti mandril ja isa vedas kala oma veoautoga Tallinna.

Mõne aja pärast vahetati veoauto suurema ja uuema vastu ja isa vedas isegi teiste perekondade saagi linna. Kala oli põhitoidus ja kala oli

meres palju, kuid kalapaadid polnud nii suured, et oleks püütud nii palju, et kala oleks otsa saanud. See pole võib-olla kogu tõde selle kohta, et praegu Läänemere kala on haige, aga praegused traalerid ja püügivahendid on küll palju suuremad.

Siin on vanaisa paat, mis on saabunud kalaga Suurde silda Tamme talu juures. Sealt veeti kala autoga Tallinna. Naised pidid alati aitama, kui kalapaadid tulid maale.

Nii nägid kalapaadid sel ajal välja. Suurem osa toidust toodeti taludes.

Kala sai merest, piima, koort ja võid sai lehmalt. Kanad andsid mune ja kui nad jäid parajalt vanaks, siis tapeti nad. Uusi kanapoegi haudusid kanad ise välja.

Lambad andsid nii liha kui villa. Villa pesti ja kuivatati, et seda hiljem lõngaks kedrata. Talve jooksul kulus mitu paari sukki ja kindaid. Tänapäeval on erilised tööriided, mis kaluritel on seljas, selleks et hoida ennast soojas ja kuivas, kui nad on väljas, kuid

siis pidi kasutama tavalisi riideid. Siis oli hea, kui olid kampsunid ja sokid, et neid kasutada, kui merel oli külm ja tuuline.

Saadeti isegi villa lõngategemiseks Tallinna ja saadi vastu väga peent villast lõnga, millest kooti villast riidet. Ka seda tehti kodus. Oli rätsep, kes tuli koju perekonna juurde ja õmbles pükse ja jakke meestele.

Kõik võeti kasutusse. Kulunud riided lõiguti kaltsuks, millest seejärel kooti vaipasid.

Mul tuleb meelde, et kodus tehti isegi vatitekke. Oli selline raam, millele kangas pingutati. Teki täiteks kasutati vatti. Et tekile ruudumustrit saada, pingutati nõör ühelt raami küljelt teisele. Nõör tehti kriidiseks, et sellega riidele triip teha. Seejärel õmmeldi tekk käsitsi joont mööda läbi. Pidi olema raske õmmelda läbi mitme kanga ja paksu vatikihi.

Köögi- ja juurvilju pidi olema niipalju, et neist jätkuks järgmisse aastasse. Kasvatati isegi rukist ja nisu. Lähim veski oli Tallinnas. Vili veeti sinna ja saadi värskelt jahvatatud jahu tagasi. Jahu hoiti kottides aidas. Juhtus, et rotid närisid augu kotti ja jahu jooksis põrandale.

Kodus peetud sead tapeti jõuludeks ja seda liha, mida ei söödud värskelt, soolati tünnidesse ja kasutati hiljem aasta kestel. Mõnikord tapeti mõni lammas ja võib-olla ka vasikas, kuna loomatoitu poleks jätkunud kõigi teiste loomade jaoks talvel.

Soola ja suhkrut pidi ostma linnast. Seda pidi jätkuma talveks. Ei saanud ju minna poodi ja osta seda, mis unustati. Sügised olid sageli tormised ja paadiga merele minna ei saanud. Enne kui meri jäätus, ei saanud mandrile ka minna. Vahemaa mandri lähima neeme ja Kresuli vahel oli ainult ca 700 meetrit, kuid enne kui jää kandis, pidi olema saarel ja kasutama seda varu, mida oli varem valmis pandud.

Vanaisal oli ka hobune, keda kutsuti Jukuks. See oli ainuke hobune saarel ja Juku pidi aitama sellistes töödes, mis talle sobisid. Suvel kasutati teda heinateol ja sügisel kündmisel. Talviti pidi ta vedama rege. Kui jää kandis, siis sõideti saaniga kirikusse ja kellad pandi rakmete külge ja saanis istuti paksude vaipade ja lambanahkade all.

Mida päevaajal tehti?

Ma olin ainule laps kogu saarel. Pendikse lapsed olid palju vanemad ja nad ei tahtnud minuga mängida. Suviti oli palju lapsi, kellega mängida, sest siis tulid suvitajad saarele, kuid ülejäänud ajal aastast olin ma ainuke laps. Ma võisin käia külas teistes peredes ja alati oli rahvast kodus, kellega ma sain rääkida. Tundus, et alati võeti aega minuga rääkimiseks. Mul polnud kuigi palju mänguasju, kuid minuga tegelesid täiskasvanud. Ma olin nende tööde juures ja kogesin sündmusi ning olin sellega rahul. Suvel oli alati rohkem tegevusi. Hommikul tulid kalapaadid randa ja ma olin seal koos emaga sillal ja vaatasin ning "aitasin". Juhtus ka, et sain sõita kaasa linna ja olla emaga turul, kui ta kalu müüs.

Kuna me elasime mitu põlvkonda koos, siis oli alati keegi, kes sai minuga rääkida ja minuga tegeleda.

Siin istun ma koos vanavanaisa ja vanavanaemaga verandal.

Mõnikord olin ma koos vanavanaisaga pinumaal. Ta leidis alati mingi puutüki, millest sai paadi või mõne puukoore, millest sai lambad või lehmad. Kuid seal pinumaal juhtus ka õnnetusi. Vanaisa oli ju näidanud, kuidas ta raius puid ja see polnud sugugi raske, arvasin ma. Ühel hetkel, kui vanaisa valvsuse oli kaotanud, olin ma võtnud kirve ja nii juhtus see, mis poleks tohtinud juhtuda. Ma proovisin lõhkuda üht puuhalgu ja see läks õige kehvasti, sest ma lõin endale kätte põidla lähedal. Arm on siiani

alles. Vanaisa oli mures ja sidus käe taskurätikuga ja katsus peatada verejooksu.

Emal oli harva minu jaoks aega, vaid ma veetsin enamasti aega vanaema ja vanavanaema ja naabritädidega. Mida nad arvasid sellest, et laps alati ripub nende küljes, ei tea ma midagi paremat, kui et mõtlesin, et see oli igal juhul tore. Minu vanaema oli väga hea. Ta kaitses mind alati, kui ma olin midagi teinud, mida ma poleks tohtinud teha või olin muidu sõnakuulmatu.

Siin olen ma keskel. Paremäl Maara ja Krista on vasakul. Need on minu nõod linnast.

Täiesti võõrad inimesed võisid randuda meie sadamas. Siin on üks teatriselts väljasõidul.

Siin on suguvõsa ja sõbrad kogunenud pildistamiseks. Mina istun ema kõrval, kellel on koer põlvedel.

Siin lõbustatakse end võrkpallimänguga. Mul on nii jakk seljas kui müts peas ja kindlasti ka pikad sukad jalas.

Siin ripuvad rüsatiivad kuivamas ja on kogunenud lihtsaks koosviibimiseks natukese joogiga.

Suvitajad.

Kui olid pühad, näiteks nelipühad või jaanipäev, siis tuli väga palju rahvast teistelt saartelt ja peatusid meie sadamasillas, ja siis lauldi ja joodi ja mängiti igasuguseid pallimänge ja muid mänge.

Isa kaks nõbu elasid peaaegu kõikidel suvedel meie juures.

Üks perekond oli Antonid, kus oli isa Paul ja ema Velda koos tütre Maaraga. Ta oli kolm aastat minust vanem.

Teine perekond oli Eslonid. Isa Osvald oli kunstnik ja enamasti maalis loodust ja ema Ella töötas kontoriametnikuna. Neil oli tütar Krista, kes oli minuvanune.

Eslonite perekond põgenes koos meiega meie kalapaadis Rootsi, kuid 1950ndatel rändasid nad välja Kanadasse.

1984. a olime Ameerikas ja külastasime ka Krista peret Niagara jõe lähedal. Koha nimi oli London. Me oleme olnud kolmekesi jätkuvalt kirjavahetuses.

Maara elab eestis, Tallinnas. 20. juunil 1992. a kohtusime me jälle Eestis, et rääkida vanadest aegadest ja meie erinevatest saatustest pärast seda, kui meid lahutati 1944. a suvel.

Minu isa ja Paul heiskavad Eesti lippu. Maara ja Krista kallistavad oma kassipoegi.

Siin seisan ma koos Kristaga.

Vasakult: mina, Krista ja Maara.

Ma mäletan, et ma pidin alati olema paksemalt riides kui teised lapsed. Minu vanaema ja vanavanaema olid hoolikad selles, et mul pidi alati olema müts peas ja sukad jalas. Mul oli väiksena tõesti olnud nii pimesoole- kui kopsupõletik ja seepärast nad

kartsid, et ma võin jälle haigeks jääda.

Sel ajal ei võinud protesteerida vanemate vastu, sest neil oli alati õigus ja nii pidi see olema.

Siin on näha, kui sisse ma olen mässitud, mütsiga ja jakiga ja kindlasti olid mul pikad sukad jalas. Teised lapsed on Maara, Milde ja Krista.

Milde elas Rammu saarel, kuid perekond käis meil sageli külas. Oli soe ja päikseline ja suvitajad läksid nagu tavaliselt randa päevitama ja ujuma. Enne oli vanaema meile öelnud, et ma ei tohi merre ujuma minna, sest ma võin haigeks jääda. Ma võisin tema loal minna jalgupidi vette ja mängida, kuid üleni märjaks teha ei tohtinud.

Nüüd juhtus see, mis poleks tohtinud juhtuda. Me hüppasime vees olevatel libedatel kividel ja ma kukkusin sisse ning sain üleni märjaks. Krista ema Ella ehmatas, sest tema pidi ju hoolitsema selle eest, et ma ujuma ei läheks. Nüüd oli hea nõu kallis. Vanaema ei tohtinud näha, et ma olin märg, seepärast pidin ma kõik oma märjad riided seljast ära võtma ja need riputati pöösastele kuivama. Nii hüppasin ma paljalt ringi koos teiste tüdrukutega ja mängisin rannal ja ujusin. Kui me pidime koju minema, siis olid riided kuivad ja ma usun, et vanaema ei saanud midagi teada sellest juhtumist.

Ella tavatses rääkida sellest mõnikord vanaemale, et sellest ei jääda haigeks, kui ujuda siis, kui nii vesi kui õhk on soojad ja ma ei jäänudki seekord haigeks.

Suvitajad olid huvitatud elust maal ja tahtsid minna koos vanaisaga merele, et näha, kuidas kala püütakse. Igapäeva toimetused olid huvitavad. Tavalist tööd tuli ju ikka teha, hoolimata majatäiest suvitajatest.

See ei hõlbustanud tööd, isegi kui nad sageli tahtsid aidata.

Siin teeb vanaema sigadele süüa.

Suvitajad vaatasid huviga, kuidas sead lürpised oma sööki, mis põhiliselt koosnes veest ja jahust koos toidujääkidega.

Krista vanemad töötasid linnas ja nii oli Krista ükski meie pool. Krista sõi väga vähe ja sageli ei tahtnud ta üldse süüa ja vanaema muretses, et ta võib haigeks jääda, kui ta ei söö. Teinekord pidi välja mõtlema mõne nõksu, et Krista toidu ära sööks. Vanaema tegi kõik, et meil oleks hea ja ükskord, kui Krista keeldus söömast, siis lubas vanaema tal tuua oma lambatalle kööki, mille

peale Krista sõi kõik ära ja vanaema tõigi talle ja Krista sai teda kallistada.

Meil olid oma lemmikloomad, keda me kutsusime "meie omadeks". Talled olid armsad, kuni nad olid väikesed. Me jooksisime ja müksisime nende pead, kuid kui nad said vanemaks, siis see oli peaaegu ohtlik. Kui me läksime lauta, siis tulid nad joostes meile vastu ja müksasid meid, nii et me kukkusime pikali ja isegi vanaemal oli raske nendega toime tulla. Kui keegi seisis seljaga tallede poole, siis sai ta kõva müksu selja pihta ja see polnud sugugi kallistus, vaid see müks oli tugev väikese talle kohta, kes oli nüüd kasvanud suureks tugevaks oinaks.

Me hoolitsesime kõikide talu loomade eest ja kui me sellest väsisime, läksime me randa ja mängisime. Paljaste kätega sai püüda väikesed lesti. Neid oli liivarannas. Me vaatasime, kuhu nad end liiva sisse proovisid peita ja me passisime peale, et püüda neid kätega ja panime nad väikesesse tiiki, mille me varem olime teinud. Me ehitasime ranna ääres väikesed tarandikud kividest ja liivast ja panime lestad sinna. Järgmisel hommikul tahtsime me näha, kas nad on olemas, kuid alati olid lained viinud liiva ja kivid ära ja kalad olid kadunud. Meie kalad olid jälle ujunud vabadusse.

Me tegime ka puukoorest paate, panime neile masti ja purje peale ning mängisime nendega vees.

Heinategu oli ka lõbus. Mehed niitsid vikatitega heina maha. Et hein kuivaks kiiremini, kaarutati neid käsitsi tavaliste puurehadega. Kui hein viidi küüni ja hanguti üles kuhja, siis said lapsed sõita heinakuhja otsas ja siis sai hobune Juku töötada. Saarel polnud traktorit. Kõik aitasid heinateol.

Suvitajad aitasid meelsasti heinateol. Meil polnud mingit ekstratuba või külalistuba, kus meie sugulased oleks saanud magada, vaid nad pidid rahul olema magamisega lakas. Nad magasid värskel heinal või madratsitel põrandal. Pööning oli ka kõrvalhoones, kus meil oli saun. Üles pööningule sai vaid väljastpoolt maja redeliga. Oli mõnus lakas olla. Me lapsed istusime seal sageli. Oli nii hubane, kui vihma sadas ja oli kuulda, kuidas see ladistas katusel. Maara oli meist vanim ja ta luges mulle ja Kristale muinasjutte. Või mängisime me kaarte. Meil oli Ümbermaailmamäng ja Musta Peetri mäng ja muud, kuid me mängisime ka tavaliste kaartidega.

Oli alati tore, kui tuldi külla saarele, sest siis saime me kuulda, mis oli juhtunud linnas. Meil polnud ju mingit päevalehte ja nagu ma eespool kirjutasin, ei olnud saarel ka telefoni.

Siin on onu tulnud mandrilt külla koos oma perekonnaga.

Siin on onu ja onunaine ja minu onulapsed Ille ja Arving. Ille hoiab minu nukku.

Väljasõit suvitajatega. Vanaisa on ees vasakul tumedas vestis ja mees esiplaanil temast paremal on Nõmme Volli.

Siin on vanaisa teine paat Kresuli sillal. Tagaplaanil on Pendikse Volli maja. Vanaisa lükkab paati aeruga sillast eemale. Sillal on vanavanaema, vanaema ja mina ema süles. Paistab, et paat on täis sugulasi Tallinnast.

Mistahes post jäeti mandrile poodi. Uudiseid kuulati raadiost, kuid perekonna uudiseid nagu "surmad ja sündid" sai kuulda siis, kui oldi külas mandril või kui rahvast tuli meie juurde saarele.

Seepärast olid kõik külalised teretulnud.

Isegi teistel aastaagadel võis meil olla öiseid külalisi. Kui oli halb ilm ja torm, siis said paadid olla meie sadamas, et olla tuule eest varjus. Siis tuldi tuppa, et ennast soojendada. Neile pakuti alati mingit sooja jooki ja isegi sööki. Vanaema tavatses praadida liha ja mune ja keeta kartuleid. Neid oli kodus alati.

Meie saar oli Tallinnale lähemal - teised saared nagu Prangli, Rammu ja Koipsi olid kaugemal Soome lahes. Sealsed paadid möödusid Kresulist, et jõuda Tallinna. Sageli ööbisid nad Tallinnas, sest see reis oli liiga pikk ühe päevaga edasi-tagasi sõitmiseks.

Ma olen elulukku lisanud palju fotosid, et näidata kuidas sel ajal elati. Need fotod on enamasti rõõmsatest sündmustest, kuid argipäev polnud alati nii muretu. Kaluri amet on väga raske ja ohtlik. Tormid võisid lõhkuda su püügivahendid ja merele tuli minna erinevate ilmadega. Kalurinaised ootasid rahutult kodus, nii et kõik polnud sugugi muretu. Kuid see oli vaba amet ja keegi ei sundinud merele minema, kui ilm oli tormine.

Rahvas võis sõita oma soovi kohaselt linna ja maale ja külastada oma sugulasi ja sõpru, kuid kui sõda algas, siis Venemaa okupeeris Eesti ja vabadust enam ei olnud.

See, millest ma olen siiani jutustanud, käis minu lapsepõlve helgete mälestuste kohta, kuid järgnevalt käsitleb see väga ebameeldivaid sündmusi, millest enamuses muutus tasapisi jälle heaks.

Sõda tuleb.

Pärast esimest maailmasõda ja vene revolutsiooni kuulutas Eesti end iseseivaks 1918. aastal. Kuid juba 1939. a jagasid Hitler ja Stalin omavahel Euroopa nn Molotov-Ribbentropi paktiga. Poola jagati ja Eesti, Läti ja Leedu kuulusid Nõukogude Liidule. Punaarmee, venelased marssisid Eestisse sisse, mis hiljem vägivaldselt tehti nõukogude liiduvabariigiks 1940. a.

Venelased alustasid suurt puhastust ja Eesti kaotas enam kui 60 000 inimest. Paljud neist saadeti Siberisse. 1949. a küüditati veel 90 000 eestlast (*märtsiküüdidatute ametlik arv on ca 20000 – TV*).

Sõda on kohutav. Teises maailmasõjas sattus Eesti ka Saksa okupatsiooni alla ja eestlased said tunda mõlema poole rõhumist. Esiteks vene ajal sundmobiliseeriti relvakandjad mehed Punaarmeesse. Saksa ajal sundmobiliseeriti võib-olla nende vennad Hitleri vägedesse. Tegelikult võis juhtuda, et isa võitles oma poja ja venna vastu selles kohutavas võõras sõjas.

Paljud relvakandjad mehed põgenesid nii vene kui saksa mobilisatsiooni eest ja peitsid end metsades, relv käes. Teised põgenesid Soome, kus nad võitlesid vabatahtlikena Soome armees. See juhtus ju teise maailmasõja ajal ja isegi Soome oli sõjas Venemaa vastu.

1944. a oli taas võimuvahetus väikeses Eestis. Nüüd tungis nõukogude armee jälle Eestisse.

30 000 kuni 40 000 eestlast põgenesid üle Läänemere Rootsi. Paljud tulid üle Poola Saksamaale ja suur osa neist jätkas oma teed USAsse, Kanadasse ja Austraaliasse. Eestlased paisati laiali üle terve maailma.

Ma sain elada mõned aastad iseseisvas Eestis kuni 1939. aastani, kui II maailmasõda algas ja maa okupeeriti venelaste poolt.

Mäletan raskeid pommitajaid, mis mürisesid üle saare ja lendasid edasi, et kukutada oma pommilaadung kusagil Eestimaa peale. See oli vastik heli ja me ei tohtinud majas mingit lampi või küünalt süüdata, sest siis oleksid lennukid hakanud meid tulistama. Pidi olema valvel, et kui kuuldi lennuki häält, siis pidi äratama inimesed, et majast väljuda ja varju alla minna, kui maja põlema läks või kui hakati tulistama maja pihta.

Ebameeldivad mälestused tulevad mõnikord meelde. Ühel päeval tulid vene sõdurid ja otsisid maja läbi, sest nad uskusid, et meil on relvi. Meil olid jahipüssid merelindude laskmiseks. Sõdurid võtsidki mõned ära, kuid vanaisa oli teised ära peitnud, nii et neid nad ei leidnud. Ei tohtinud omada rohkem kui üht paati, ja nad võtsid meilt teised ära. Sel ajal oli isal isegi veoauto, millega viia kala linna. Ka see võeti ära. Raadiot ei tohtinud kuulata, seega võeti ka patareitoitega raadio ära.

Ühel päeval tulid automaatidega relvastatud mehed meile ja viisid vanaisa ära. Ta oli voodis, sest tal oli seljavalu, kuid seda ei arvestatud, vaid ta oli sunnitud paati minema ja mandrile sõitma. Nüüd uskusime me kõik, et tema viimane tund on tulnud ja me ei näe teda enam kunagi. Seekord oli meil kõigest hoolimata siiski õnne, kuna ta tuli mõne päeva pärast koju tagasi. Teda kuulati üle püssitoru ees ja teda süüdistati selles, et ta olevat olnud mandril ja lõiganud katki telefoni- ja elektrijuhtmeid. Teda ähvardati maha lasta, kui ta üles ei tunnista.

Minu onu Ferdinand päästis ta, öeldes, et vanaisa oli halvatud. Ta läks kohale ja suutis veenda ja tõestada, et vanaisa pole mandril käinud.

See sündmus jättis sügava jälje vanaisa hinge.

Sel ajal käis ju II maailmasõda ja Venemaa sõdis Saksamaaga. 1941. a juulis oli venelastel vaja täiendust ja hakati kutsuma eesti mehi sõjaväeteenistusse. Minu isa ja tema kaks venda sundmobiliseeriti. See tähendas, et nad pidid olema kindlaksmääratud kohas mandril. Sealt viidi nad kaubavagunites Venemaale. Me ei kuulnud neist mitme kuu jooksul mitte midagi. Kuid kuulujuttudest saime me teada, et onu Valter jäi peaaegu kohe tüüfusesse ja ta suri mõne aja pärast. Minu isa oli koos teistega ta matnud ja minu teine onu Alfred langes lahingus Venemaal. Pärast seda polnud midagi mu isast kuulda.

Nüüd sain ma seitsmeaastaseks ja pidin kooli minema. Lähim kool oli mandril, kuid kuna oli suur risk õhurünnakutest ja teistest ohtudest, siis mu ema ei julgenud lubada mind mandrile sugulaste juurde elama. Ma pidin ootama kooliminekuuga, kuni elu läheb rahulikumaks.

Eesti oli nagu läbikäigumaa nii venelastele kui sakslastele.

1941. a sügisel oli saksa armee okupeerinud Eesti ja venelased aeti välja. Ega see polnud parem, kui sakslased olid riigis.

Naabersaar Aegna oli militaarne objekt ja meil olid sõjaväelased kogu aeg naabriteks.

Pommilennukid jätkasid oma lende üle meie ja pidi olema alati valves. Kõige hullem oli öösiti, kui pommilennukid lendasid üle saare oma laadungiga. See oli selline summutatud urin. Enamasti lendasid nad Tallinna pommitama. Me nägime saarelt, kuidas linn läks valgeks süütepommidest ja kuulsime pommide plahvatusi. Seda ei unustata kunagi.

Mäletan väga hästi üht juhtumit. Sõudsimme emaga eistukis (*eistuk on väike sõudepaat – TV*) mandrile, et külastada onu. Siis kuulsime me äkki lennukit. Ema sõudis nii kiiresti kui jaksas, et mandrile jõuda. Me pidime ennast nii kiiresti kui võimalik ära peitma. Ema keeras eistuki rannas kummuli ja me ronisime sinna alla peitu ja lootsime, et lendurid meid ei näinud. Sest nad tulistasid kõike, mis liikus ja seepärast pidi olema liikumata, kuni lennuk oli üle lennanud.

Sügisel 1942 sain ma kaheksa aastaseks ja pidin kooli minema. Probleemid polnud sugugi väiksemad. Sõda käis edasi ja oli riskantne saata väike laps elama võõraste juurde. See pidi olema

raske otsus minu emale. Otsustati igal juhul, et ma pean elama Krista vanemate juures. Nad elasid paarkümmend kilomeetrit Tallinna keskusest eemal linnaosas, mille nimi on Hiiu. See sobis hästi, kuna nad olid suviti meil elanud ja me tundsimet üksteist hästi.

Mulle tähendas koolimine probleem. Krista oli juba ühe aasta koolis käinud ja oskas nii lugeda, kirjutada ja rehkendada, kuna mina vaevaga sain sõna kokku veerida. Rehkendamise ja kirjutamise koha pealt olin ma väga kehv. Ema ei olnud võtnud aega minu õpetamiseks. Isa polnud samuti kodus ja elati rahutul ajal, nii et kellelgi polnud tahtmist, et hakata minuga rehkendama ja kirjutama. See pidi olema suur šokk mulle, et kooli minna. Mul polnud mingit ettekujutust, kuidas seal klassiruumis hakkab minema.

Jätkuvalt käis sõda ja kooli, kus me haridust saime, jagasime saksa sõduritega. Nad kasutasid kooli saale magamiseks. Saime kasutada vaid mõnesid klassiruumi. See tähendas, et üks rühm õpilasi õppis enne lõunat ja teine rühm pärast lõunat. Lisaks oli mul raske mitte maha jääda õppimises ja linnas oli raske saada toitu ja riideid. Minu ema pidi sageli tulema toiduga meie jaoks. Maal oli ju süüa, kuid linnas olid poed tühjad. Minu ema tuli sageli nii kala kui lihaga ja muu söögiga meile. Ega siis mina üksi ei söönud, vaid Krista ja ta vanemad samuti. Normaalses oludes sõideti rongiga Tallinnast Hiiule, kuid sõja ajal kommunikatsioonid ei töötanud. Mõnikord pidi ta käima pikki vahemaid raske toidukotiga. Mõnikord sai ta küüti mõnes sõjaväe autos, kuid see polnud sugugi ohutu.

Pidi olema kohutav istuda kodus saarel ja kuulata pommitustega lennukeid teel linna poole ja teada, et kusagil pommitatakse ja loota, et need ei lange sinnakanti, kus mina elasin. Ei saanud ka teatada endast, kuna saarega polnud telefonisidet. Vastust ei saanud enne, kui järgmine kord külas käies.

Seda linnaosa, kus mina elasin, ei pommitatud, kuid õhuhäiret anti nii mõnigi kord ja tuli minna alla keldrisse või otsida lähimat varjendit.

Minu koolikäik polnud nii õnnelik. Ma ei pidanud enam minema sinna kooli, sest see suleti ühel päeval ja me pidime jätkama teises kohas. Koolipäevad olid väga intensiivsed rohke õppimisega, kuna me pidime väga lühikese ajaga õppima sama palju, kui õpiti tavalise ajaga.

1943. a sügisel alustasin ma jälle õppimist, kuid siis muutus linnas väga rahutuks, mispärast ema ja vanaisa arvasid, et mul on parem hoopis jääda kodusaarele.

Krista pere tuli nagu tavaliselt isegi 1944. a suvel meile Kresulisse, sest siin said nad süüa kõhu täis ja siin oli hoolimata kõigest rahulikum kui linnas.

Sakslased tahtsid alistada Venemaa, kuid nii see ei läinud, vaid juba 1944. a sügisel hakkasid sakslased Eestist taganema ja venelased olid jälle teel tagasi Eestisse. Vanemad meenusid õudusega esimest vene aega ja ei tahtnud seda kogeda veel üks kord.

Kresulit pommitatakse.

Sakslastel olid oma kindlustused mandril ja naabersaarel Aegnas. Kui venelased lähenesid, hakkasid sakslased neid hävitama enne kui lahkusid Eestist. Kohalikku elanikkonda mandril teavitati ja nad otsisid varju oma loomadele ja lastele. Meie sugulased saatsid oma lapsed meie juurde saarele, kuna siin polnud mingeid kindlustusi, mida peaks õhku laskma ja siin pidi olema rahulik. Sel päeval oli saarel 12 last.

Kuid just sel päeval 21. septembril 1944 pärastlõunal tulid mõned vene lennukid väga madalalt ja hakkasid oma kahuritest tulistama majade pihta. Ilm oli päikseline ja selge ja nad poleks pidanud segamini ajama saksa kindlustusi väikeste kalurimajadega. Sellest hoolimata kukutasid nad viis süütepommi, mis olid ilmselt ette nähtud majade purustamiseks. Paistis, et kõik need olid Kresuli jaoks ette nähtud. Kuid ükski neist ei lõhkenud.

Kõik lapsed mängisid õues, kui õhurünnak algas ja me jooksisime tuppa, vanaema juurde kööki. Köögipõranda all oli kelder, kus tavaliselt hoiti kartuleid. Läbi keldriluugi läksid kõik 12 last alla kartulikeldrisse. Maja soklis oli ava, nii et selle kaudu oleks võibolla saanud välja, kui maja oleks põlema läinud, kuid kui pomm oleks kukkunud maja peale, oleksime me kõik sinna alla jäänud. Vanemad nägid mandrilt, mis toimus, kuid keegi ei saanud midagi teha. Kuid mitte ükski maja ei saanud pihta. Kahjuks läks Nõmme maja kuulipildujatulest põlema ja see põleski maha. Seal elasin ju mina oma ema, onu Volli ja tädi Miiliga.

Vanaisa saun sai samuti kuulipildujatulest pihta ja katus hakkas põlema, kuid minu vanaema oli kartmatu naine. Ta võttis veeämbri köögipingilt ja jooksis üle õue ning tal õnnestus tuli kustutada. Tädi Liisi käsi sai kuulist kõrvetada, mis temast

mööda läks. Lennukid tiirutasid kaua saare kohal, nii et keegi ei saanud minna Nõmme maja kustutama. Paistis, et laskemoon oli Kresuli jaoks määratud ja seda tuli just siin kasutada.

Kui need lõpuks saare kohalt ära lendasid, tulid laste vanemad oma paatidega, et näha, kas lapsed on elus.

Ka tuletõrje tuli oma paadiga tuld kustutama. Kahjuks oli see siis juba maha põlenud ja midagi polnud päästa. Õnneks olid kõik inimesed terved ja lapsed said tagasi koju minna oma vanematega.

Keegi poleks osanud arvata, et tullakse tulistama väikest kaluriküla, kus võrgud kuivasid meie õues. Vanaisa lehm Laugu, kes oli köies ja sõi rahulikult koplis, sai ka pihta, kuid jäi ellu. Ta oli nii tige, et kaevas sarvedega sügavad augud maasse ja peksis jalgadega metsikult enda ümber. Hobune oli sel ajal tallis.

Vanaisa otsustas põgeneda sellest kohutavast olukorrast, mis valitses maal. Kui ei saa olla rahus sellel väikesel paigal, siis kuidas saab siin edaspidi elada?

Kolm aastat varem oli ta olnud sunnitud saatma oma kolm poega Venemaale sõtta ja ta ei teadnud midagi nende saatusest. Võib-olla on kõik kolm surnud ja mis juhtub siis minu perega, kui me siia jääme?

Õhurünnak Kresulile ja varasemad üleelamised ja kogemused venelastega panid vanaisa otsustama jätta kõik see, mille ta oli üles ehitanud oma eluajal ja põgenema sõja eest.

Palju paate oli juba varem lahkunud Eestist, sest kõik kartsid venelasi. Kui me ei saa hakkama ülesõiduga, siis oleme me merepõhjas ja ükski vaenlase kuul meid enam ei taba.

Oldi kuulnud räägitavat jutte Rootsist ja Gotlandist teisel pool merd. Neil oli olnud rahu 200 aastat.

Keegi polnud mingil viisil ette valmistatud põgenemiseks. Otsus tuli nii järsku. Paat oli meil olemas, kuid kütust nii pikaks reisiks polnud.

Sakslased olid lahkunud naabersaarelt Aegnast ja sillal oli vaat diiselkütusega, mille vanaisa koju tõi. Nüüd läks kiireks, et korda seada kõik vajalik. Keegi ei teadnud, kas me saame tagasi tulla koju saarele, kuid kõik olid veendunud, et me saame tagasi. Kui sõda on lõppenud ja Eesti jälle vaba, siis tuleme tagasi. Volli ja Miili – kes kaotasid oma kodu õhurünnaku ajal, pidid elama vanaisa majas ja kasutama kõike ja hoolitsema edaspidi meie koduloomade eest.

Seikluslik põgenemine üle Läänemere.

See, mida ma nüüd kirjeldama hakkan, on kokkuvõte vanaisa ja onu Ferdinandi ülestähendustest sõidu kohta üle Läänemere.

Mul on ka endal mälupilte paadisõidust ja tormist ja pimedusest ja paljust-paljust muust, kuid mu vanaisa ja onu on kõiki juhtumeid täpsemalt kirja pannud, mistõttu ma kasutan nende märkmeid.

Paljud paadid mandrilt oli tulnud meie sadamasse, et pidada nõu põgenemise kohta ja nad otsustasid, et tuleb proovida hoida sõidu ajal kokku.

Õhtul kella poole kaheksa ajal 22. septembril 1944 oli väike 6 m pikkune, pooles pikkuses tekiga kaetud paat, täis laaditud absoluutselt vajalikuga – soolaliha, suhkur, sool, kartulid ja kaks kotti jahu ning mõned kalavõrgud. Lisaks sellele pidid oma koha paadis saama ka üheksa inimest.

I paat

Jüri Ruudi paadis (vanaisa kutsuti alati Ruudiks, kuigi ta nimi oli Rudolf) olid järgmised inimesed:

Vanaisa, vanaema, tädi Liisi, ema ja mina. Ka meie sugulased Tallinnast – Ella, Osvald ja Krista Eslon ning keegi mees saarelt, keda kutsuti Isak Pentiks ja keda polnud võetud väeteenistusse vanuse tõttu. Krista ja mina olime võtnud oma nukud kaasa. Ma olin siis 10-aastane, ja mul polnud aimugi neist viletsustest, mis meid ees ootasid.

Vanaisa jutustas, et mu ema oli alles viimasel minutil otsustanud põgeneda. Ta oli öelnud: "Aga mis siis, kui isa koju tuleb ja mind polegi kodus?" Kõik loomulikult lootsid, et isa tuleb tagasi, kuid kuna keegi ei teadnud tema saatusest midagi, siis tuli ema igal juhul meiega.

Oli ilus ilm, kui me lehvitasime saare elanikele sillal ja koos teiste ülejäänud paatidega asusime teele tundmatu sihtkoha poole. Meiega kokku sõitis Kresulist välja neli paati.

II paat

Onu paadis olid järgmised isikud:

Ferdinand, Hermeline (kes oli viiendat kuud rase), lapsed Arving ja Ille, lisaks Hermeline vennapere – Oskar, Linda, Malle ja Rein.

III paat

Otti Alma paadis olid:

Alma, Aksel ja Emma ja Louise, Harald, Lydia ja Joosep ning Mäe Poul, Anette, Hilda, Valdeko ja Ülo ning Jaani Juku.

IV paat

Liiva Aleksi paadis olid:

Aleks, Liine, Raimond, Arvet ja Malle (*minu venna Arnoldi andmetel oli selles paadis ka tema – TV*).

Veel siis, kui me möödusime Naissaarest, oli ilm rahulik ja me suutsime hoida kokku ning meil õnnestus hoiduda saksa laevade eest, mis lahkusid Tallinnast. Me nägime, kuidas Tallinn oli leekides. Me nägime merelt ka, kuidas rannikulinn Paldiski põles. Nüüd hakkasid tuul ja vihm tugevnema ning onu ja vanaisa otsutasid muuta kurssi ja hoida rannale lähemale. Päeva pärast kaotasime kontakti kahe paadiga. Hiljem kuulsime, et Liiva Aleksi paadi rool läks rikki, kuid Otti Alma paadist ei kuulnud me midagi (*vend Arnold on selle juhtumi kohta kirjutanud: olime õnnega koos, sest paadid olid valmis Rootsi sõiduks. Arutasime veel, et kohtume Hiiumaal. Meie sinna küll ei saanud, sest tuul tõusis ja läks tormiks. Meil hüppas tüür kannast välja. Ühe palginoti otsas käisime seda kohale panemas Nõva rannas, kus oli palju rahvast ärasõiduks sättimas. Meie sõit läks otse Rootsi poole - TV.*)

Kui valgeks läks, nägime, et me olime Paldiski tuletorni juures. Kuna tuul oli tugev, siis me tahtsime varju saada. Oli laupäev, kell 10 hommikul, kui me sildusime sadamas nimega Dirham, mis asub Noarootsi poolsaare ja Põõsaspea neeme vahel. Siin võttis onu pardale veel ühe viiest inimesest koosneva perekonna, kes palusid end kaasa võtta.

Siin oli isegi teisi tuntud paate meie reisi piirkonnast ja kõik olid otsinud varju tormi eest.

Kuid me ei saanud jääda kauemaks, vaid kella 13 paiku startisime me uuesti ja jõudsime Vormsile. Seal läksime maale ja otsisime ühe majakese, kus sai keeta tulist teed ja kuivatada meie märgi riideid.

Siia jõudis ka kõvasti ülelastitud paat 25 mehega, kes olid Soomest tagasi tulnud ja kes ütlesid, et venelased on juba Haapsalus. Vanaisa oli kuulnud mõnda neist rääkimas, et nad tahavad ka Rootsi minna ja et nad kavatsevad võtta ühe meie paatidest. Kui mehed jõid oma teed majas ja plaanisid tegevusi, siis meie hiilisime välja paatide juurde ja lükkasime need merele ning ankurdasime paadid natuke eemal ja jäime ootama videvikku.

Pühapäeval, 24. startisime me ettevaatlikult, nii et sõjaväelased ei kuuleks meid ja pidasime kurssi Hiiumaale. Onu paadi rool läks rikki ja nad pidid kurssi hoidma aeruga. Tahkuna tuletorni all läksime maale ja onu parandas rooli ära. Siin me puhkasime ja sõime sellest, mida olime kaasa võtnud. Nüüd sattusime me saksa piirivalve kätte, kes tahtis meid kontrollida. Eslon oskas saksa keelt ja ta proovis neid veenda, et me oleme teel Saksamaale. Sakslased lahkusid meist sõnadega: "Meeldivat reisi Rootsimaale!"

Ühe päeva pärast tuli ka Otti Alma paat. Me kaotasime nende paadi juba esimesel ööl ja nad seletasid, et olid täiesti valesti sõitnud ja nende paat peeti kinni kahe automaatidega varustatud sõjaväelase poolt. Et kui neid kaasa ei võeta, siis lastakse pere maha ja paat saab neile. Onu ja üks teine mees suutsid veenda mehi, et nad jätaksid oma relvad maha. Mehi sai isegi jagada kahe paadi vahel, nii et üks jätkas sõitu Otti Alma paadis ja teine mees läks teise paati.

Pühapäeva, 24. septembri õhtul kell 18:45 startisime me uuesti. Nüüd oli koos neli paati – vanaisa, onu, Otti Alma ja Aadu Kusti. Keegi neist polnud navigeerinud eemal oma vetest. Ühes paadis oli mees, kes väitis, et tema on siin sõitnud ja tunneb kurssi ning ta tahtis laenata vanaema kompassi, et nii teised paadid saaksid talle järgneda. Kuid talle kompassi ei laenatud. Tahkuna tuletorni juures kella seitsme paiku võtsime me kursi läände Rootsima ranna poole. Ilm oli vaikne, kuid kesköö paiku läks üleni pilve ning oli kohutavalt pime, et ei näinud isegi enda käsi.

Otti Alma paat rammis onu paati paaril korral, kuid onul õnnestus eemale tüürida, nii et midagi ei juhtunud. Vilgutati taskulampe teiste paatide poole, et anda märku oma asukohast. Aadu Kusti paat oli natuke kiirem kui teised ja tema paat kadus meie juurest. Nüüd olime me kolmekesi, kes proovisid hoida omavahel kontakti. Hommiku poole hakkas Otti Alma paadi mootor streikima ja me ootasime, et nad parandaksid vea. Me olime vast umbes paar kilomeetrit sõitnud, kuid nende paati näha polnud. Onu keeras tagasi, et uurida, kas nad üleüldse saavad meile järgneda ja et kas saab mootoriga midagi ette võtta. Kuid siis said nad mootori jälle käima ning kõik said sõitu jätkata. Pärastlõunal hakkasid tulema udulaamad ja me muutusime rahutuks. Me olime olnud merel 17 tundi ja me oleksime pidanud olema Rootsi ranna lähedal, kuid mingit maad näha polnud. Kell oli 12 esmaspäeva keskpäeval.

Üks kaasreisijatest arvas, et me olime hoidnud kurssi liiga lõuna poole ja seepärast ei jõua kunagi Rootsi. Pärast arutlust muutsime me kurssi veidi NNW suunas ja jätkasime sõitu selles suunas. Mõne tunni pärast hakkas vanaisa paadi mootor streikima ja teised paadid ootasid, kuni ta sai mootori uuesti käima.

Paat oli ju lastitud üle ja vanaisa tahtis, et keegi meist läheks paadi teisele pardale, kuid keegi ei liigutanud ennast. Siis võttis ta ühe jahukoti ja virutas selle üle parda merre. Seda kahetses ta kogu elu ja ütles alati, et "Jumala andi ei tohi ära visata". Minu ja Krista nukud olid läbi ligunenud, neid ei saanud enam kaenlas hoida ning olid vanaisale ees paadilaudadel, mistõttu viskas ta ka need üle parda. Kell oli saanud üle kolme pärastlõunal.

Mäletan, et mitte keegi ei rääkinud omavahel ega nutnud. Kõik olid vaiksed, külmunud ja märjad. Paat võttis palju vett sisse ja kogu aeg tuli seda välja pumbata.

Onu viskas meile köie ja proovis vanaisa paati pukseerida, kuid see oli tormis asjatu. Köis katkes esimese lainega. Me proovisime isegi pukseerida vanaisa paati kahe paadi vahel, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Lained olid 4-5 m kõrgused ja kui oldi laine orus, ei näinud teist paati enam.

Õnnelikul kombel hakkas vanaisa paadi mootor jälle käima ja kõik paadid said sõitu jätkata. Oli olnud väga lihtne viga, mida tavalistes oludes oleks vanaisa mõne minutiga parandanud, kuid sellistes oludes pea enam ei töötanud. Viga oli selles, et süüteküünal oli jälle tahmunud ja oli täiesti märg!! Pea ei töötanud normaalselt pärast nii mitmeid tunde pingesolekut ja külma ja see pole imelik niisugustes oludes.

Me hoidsime sama kurssi edasi. Kõik olid läbimärjad ja külmunud ning ainult istusid ja ootasid.

Septembris läheb varakult pimedaks ja nüüd oli pilves ja udune, nii et me nägime veel vähem.

Nüüd oli juba 25. september ja me olime olnud merel peaaegu 24 tundi.

Umbes kella 18 paiku õhtul udu hõrenes ja lõpuks nägime me midagi maasarnast. Me jätkasime sõitu ja siis nägime me üht paati, mis pani võrke merre. Kõik muutusid rõõmsaks, sest lõpuks olime me lähemal oma seiklusliku reisi lõpule. Me sõitsime paadile lähemale, kuid inimesed paadis lehvitasid meile ja näitasid, et me peame jätkama oma sõitu maa suunas, mida olime varem näinud.

Vanaisa ja Otti Alma tahtsid sõita teise saarerühma poole, mis paistis suuremana. Isegi onu järgnes vanaisa paadile, kuid kõik pöördusid tagasi, sest hakkas pimedaks minema. Ikka oli paha ilm tuule ja vihmaga.

Ettevaatlikult lähenesid onu ja vanaisa kaljudele, mis olid nagu suured kivid meres. Kivide vahel oli nagu kanal ja nii jõuti sadamasse, kuhu sai silduda. Oli juba pime, kui me randusime. Sellel kaljusaarel paistis paar väikest maja, kuid kõik olid lukus ja ühtki inimest polnud näha.

Onu tõi paadist tööriista ja lõi ükselt tabaluku eest ning lõpuks oli meil kõva maa jalgade all ja katus pea kohal. Majas oli üks tuba ja köök. Pliidi all tehti tuld ja keedeti tulist teevett, millele lisati piiritust külmunud keha ülessoojendamiseks. Mina ja Krista saime ainult tulist teed. Vett saarel polnud ja tuli otsida kaljupragudest vihmavett.

Järgmisel päeval keetsime hernesuppi. See oli päris pidusöök kodunt kaasavõetud toidukraamiga, oli soolaliha ja kartuleid ja leiba ja kõik said sooja toitu esimest korda pärast peaaegu nädalast vaheaega.

Meid oli 36 inimest selles väikese majas. Üks perekond kolis üle teise majja.

Paistis, et me olime randunud väga palju põhja pool, umbes 100 km idasse Stockholmist ja see saarestik kandis Rootsi küngaste nime (Svenska Högar) ning sellesse kuulub rühm väikesi saari ja skääre nimega Gillöga (*eesti keeles võiks see olla Võrgusilm – TV*).

Sellel fotol saab võib-olla ettekujutuse, kuidas see kant välja näeb. See on tehtud ühel hilisemal Gillöga külastusel.

Ma olen rääkinud merelpäästega ja nad ütlesid, et Gillöga skääril on väga ohtlik randuda, kuna seal on palju veealuseid karisid. Nad väitsid, et isegi kui sul on merekaart ja teised tehnilised abivahendid, on seal ikkagi ohtlik randuda.

Minu imestus vanaisa ja onu suutlikkuse üle see raske ülesanne lahendada muutus veel suuremaks, kui ma kuulsin kohaliku rahva hirmust Gillöga vete ees. Vanaisa ütles, et see oli Jumal, kes aitas tal leida õiget teed veealuste karide vahel.

Siin on foto isetehtud kompassist, mis oli vanaisa paadis.

26. septembril tuli paat, mida olime näinud eelmisel õhtul ja kontrollis meid. Me arvasime, et see oli lootsipaat.

Seal oli kaks meeldivat rootslast, kes isegi oskasid natuke saksa keelt. Me pakkusime neile kaasasolnud kanget piiritust kuuma teega, mis mõlemale meeldis ja nad jõid seda natuke liiga palju, nii et üks teine mees pidi paati juhtima.

Torm möllas kaks päeva ja alles 28. septembril tuul nõrgenes.

28. septembri hommikul tuli rannavalve laev saarele ja kõik paadid, mis olid otsinud varju Rootsi küngaste – Gillöga - juures koguti kokku ja me sõitsime kõik koos edasi. Keskpäeva paiku jõudsim me saarele, mille nimi on Suur Mennik (Stora Mönja). Rootsi sõjaväelased ja lottad kostitasid meid sooja toiduga (*Riksförbundet Sveriges lottakårer (SLK) ehk Lottas svärd oli rootsi naiste vabatahtlik kaitseorganisatsioon - TV*).

Pärastlõunal tuli suur sõjaväelaev ja pukseeris kõik paadid Sandhamni. Siin oli põgenikelaager.

Siia jäime mõneks tunniks ja lottad pakkusid meile tulist kakaod ja võileibu värtsise vorsti ja juustuga. Seda kakaod ja rootsi limpast võileibu ei unusta ma iialgi (*limpa – siirupiga tehtud rootsi*

sepik – TV). Kõik maitstes nii hästi. See oli ju värskel leib ja piimašokolaad, mida sõja ajal polnud saada.

Me ei jäänud ka sinna, vaid meid viidi Sandhamni sadamasse. Siin oli üks vana eesti aurulaev, mille nimi oli Salmi. Me hakkasime elama selles laevas. Meie paadid tühjendati asjadest ja need laaditi Salmile.

Laupäeval, 30. septembril pidime me lahkuma Sandhamnist ja jätkama teed teise kohta.

Edasi ühele uuele saarele, mille nimi oli Värmdö. Siin oli kogumislaager põgenikele. Sel ajal tuli Rootsi palju põgenikke, mistõttu karantiinilaagrid olid inimesi täis. Me elasime ühes suures stiilses suvilas ja saime süüa teises majas.

Siin Värmdö peal pidime me uuesti oma kraami Salmi pealt maha laadima meie oma väikestesse paatidesse.

Värmdöle jäime me 5. oktoobrini (kaasa arvatud).

Siis algas kell 10 hommikul uus reis Lidingö sadamasse. Siin pidime me oma paadid taas tühjendama ja need jäid meist sinna. Seal viidi meid bussidega ühte mõisa, mille nimi oli minu arvates Sticklingen? Ka meie asjad paatidest toodi siia. Siin oli mingi ajutine laager. Siin kuulas politsei meid esimest korda üle ja me saime laagri sertifikaadi.

6. oktoobri hommikul kell 8 kutsuti välja naised ja lapsed. Pidime minema sauna ja tehti "täitõrjet" ning arst vaatas meid läbi. Pärast seda viidi naised ja lapsed karantiinilaagrisse, mis asus tütarlaste koolis Kristinebergis.

Mehed ja poisid viidi ka pesema ja arsti juurde kell 17 ja seejärel toodi nad karantiini Kristinebergis. Siin ühinesid perekonnad uuesti.

Sellest ajast elasid põgenikud esimest korda karantiinis. See tähendas, et ei tohtinud minna väljapoole kindlaks määratud ala või valvet. Ei saanud kohtuda ka kellegagi väljastpoolt piirkonda.

12. oktoobril kell 10 oli taas aeg ümberasumiseks. Nüüd viidi meid Stockholmi kesklinna, Katariina rahvakooli Sofiagatan 2. Siin me elasime kooliruumides. Mehed ja naised pidid elama erinevates ruumides. Siin me elasime 13. detsembrini.

Kooliruumid olid sisustatud korrusvoodidega, samasugustega nagu kasarmuis. Voodiriided olid paberikottidest ja padjad olid täidetud mingi pabermaterjaliga. Oli päris kohutav krabin, kui

õhtul magama mindi. Koolis polnud veeklosette, kuid õues oli pikk rida kuivkäimlaid. Pesta sai majas ja dušš oli võimlas.

Siin pidime me elama, kuni kõik laagris olid värskelt deklareeritud. Iga nädal võeti proove, ninast ja kurgust. Arvan, et kontrolliti difteeriat ja tüüfust, aga ka tuberkuloosi.

Minu kooli vastas oli kõrge elumaja.

Oli ju selge, et Rootsi ei soovi mitmesuguseid haigusi oma riiki.

See foto on tehtud 2004. a Sofiagatan 2 juures. Minu onutütar Ille ja mina tahtsime oma kooli näha.

Meie sugulased kuulusid nende hulka, kes olid ammu nakkusekandjad ja Krista pandi lõpuks haiglasse.

Nad polnud ju haiged, aga olid bakterikandjad.

Kooli vastas oli kõrge elumaja. Ühel päeval viskas keegi selle aknast tennispalle kooli õuele. Siis oli lastel millega mängida. Pallid pörkasid väga kõrgele.

Toit toodi valmistehtuna kooli ja jagati kõikidele portsjonitena välja.

Kõik olid maha jätnud oma kodu ja neile kuuluva kodumaale ja tundsid kõigest puudust. Meil olid vaid need riided, mis meil seljas olid ja needki said kahjustada põgenemissõidul. Toredad rootslased olid kogunud riideid ja jalanõusid, mida me saime proovida ja endale jätta. Meil polnud raha neid osta ja ega me välja ju ka ei pääsenud.

Karantiinis olles saadi mingit taskuraha. Iga täiskasvanu sai 2 krooni nädalas. See oli ette nähtud sigarettideks jne. Minu ema ei suitsetanud, seega sai ta raha koguda. Keegi meie peres ei suitsetanud.

Detsembri alguses oli karantiin klaaritud ja me saime esmakordselt minna aiast välja. Nii palju poode ja nii palju asju oli neis poodides! Kõik aknad olid valgustatud. Me polnud kunagi varem midagi sellist näinud. Kodus Eestis oli ju pimendamine.

Ema ja mina kogusime julgust ja läksime leivapoodi ja mõtlesime osta mõned saiad. Me ei osanud rootsi keelt ega teadnud, kui palju raha läheb tarvis.

Sel ajal oli isegi Rootsis kõik normeeritud. Normikaardid olid nii toidu kui riiete jaoks. Me tahtsime osta mõned saiad, kuigi meil polnud normikaarte. Me ei saanud ju aru, mida müüja meile rääkis.

Laagris pidi õppima ka rootsi keelt. Kuid kõik olid veendunud, et pöördutakse peatselt kodumaale tagasi, nii et see polnud nii hädavajalik. Seda sai teha ka ajaviiteks.

Eesti ei pühitsenud Luciapäeva. Seda pidime me kogema esimest korda Katariina koolis. Stockholmi Luciapäev toimus siinsamas kooliõues ja me nägime ilusasti ülesmukitud autosid haldjate ja neidudega ja Luciaga. See oli kindlasti Rootsi ilusaim Luciapäev.

Seepärast korraldas laagri personal meile oma Luciapäeva.

Siin on laagriülem oma personaliga.

Päev pärast Luciapäeva tuli kogu laager tühjendada. Kõik perekonnad pidi viidama teistesse kohtadesse, kus nad võisid lõpuks tööle asuda.

Foto Stockholmi Katariina kooli trepil. Siin seisab üks osa põgenikest ja mõtleb, kuhu neid nüüd viiakse?

Meie pere, sh vanaisa, onu, ema, mina ja tädi Liisi said teada, et meid viiakse Rootsi lõunaossa, kohta nimega Vittsjö (*Valgejärv* – TV). Reis pidi kestma umbes neli tundi. Palju meie laagrist sõitsid

sinnasamasse. Kõik pandi rongi peale ja seal me istusime, kuni meile öeldi, et me oleme kohal.

Meile paistis, et Vittsjö oli väike turismikoht paljude pansionaatidega. Talveperioodil polnud siin nii palju turiste ja pansionaadid olid tühjad. Mõned neist pansionaatidest muudeti nüüd põgenikelaagriteks. Meid jagati erinevatesse pansionaatidesse.

Meie perekond sai väikesesse pansionaati nimega "Fyrkappans pensionat" (*"fyrkappa" on murdesõna ja pidi tähendama nelinurkset maja – TV*). See oli väga meeldiv koht. Juhatajat kutsuti proua Perssoniks. Kokku oli pansionaadis 9 inimest.

Hilem selgus, et meil oli olnud õnne, sest see pansionaat oli parim kõikidest neist, kus pakuti toitu. Teine pansionaat oli "Vinbergs" ja seal ei olnud toidupakkumine nii rikkalik kui meil.

*Siin seisame me kõik Fyrkappansi pansionaadi trepil.
Proua Person seisab tagumises reas kübaras ja mantlis.*

Stockholmis olime me elanud kahekordsetes voodites ja paberkottidel ja siin oli meie perekonnal oma tuba õigete vooditega, millel olid valged linad ja padjapüürid. Oli ka personal, kes tegi iga päev meie voodid üles. Niisugust luksust polnud meie pere varem oma elus kunagi kogenud. Igal hommikul kaeti laud söögiks ja joogiks, lõunaks ja keskpäevaks ning suupisteteks.

Kogu toit oli rikkalikult helde ja keegi ei pidanud nälgas olema, kuid mõni kord serveeriti toitu, millega me polnud harjunud. Üks selline oli spinatisupp. Ema rääkis, et kui teisel päeval tuli sama supp uuesti ja keegi seda ei tahtnud, viis ta supipoti ja kallas selle sisu tualetti. Proua Persson oli küsinud midagi supi kohta, aga

kuna keegi rootsi keelt ei osanud, siis ei saanud ta mingit selgitust.

Me saime läbi elada tõelise rootsi jõuluõhtu veel rohkema toidu ja joogiga ja küünaldega.

Vene ajal kodus Eestis ei tohtinud jõulusid pidada. Keelatud oli isegi jõulukuusk kodus, kuid prooviti ikkagi jõule tähistada oma tavalisel viisil väikese kuuse ja jõulusingi ja süldi ning ahjus küpsetatud verivorsti ja hapukapsaga.

Talv 1944-1945 oli Vittsjös väga lumine. Vittsjö asub Skåne põhjaosas Markarydi ja Hässleholmi vahel. Pansionaat Fyrkappan asus villade rajoonis ja siin oli isegi perekondi lastega. Jõulude ajal olid lapsed koolivabad ja ühel päeval tulid kaks tüdrukut pensionaati ja tahtsid mind kaasa viia mängima. Neid kutsuti Sonja ja Elvy Mårtensson ja nad elasid meist mõni maja eemal. Neil oli kelk ühes.

Ma ei osanud rootsi keelt ja see oli väga imelik, kuna nemad rääkisid ja proovisid teha end arusaadavaks mitmesuguste žestidega.

Nad osutasid kelgule ja ütlesid "varsågod och sitt" (*palun istu – TV*) ja mina sain pakkumisest aru, kuid kindlasti oli see imelik keel.

Sõnal "sitt" (*istu – TV*) on ju hoopis teine tähendus eesti keeles, nimelt "sitt". Nii see võib olla sõnade ja nende tähendustega.

Leidub palju sõnu, millel on hoopis teine tähendus eesti keeles ja võib saada palju nalja, kui keelt õpitakse.

Kuid paljud sõnad on sarnased nagu lampa on lamp ja boll on pall ja vähese fantaasiaga saab aru ühest ja teisest sõnast.

Mõelda vaid, kui tähtis on osata maa keelt.

Vanaisa sai kohe aru, et tuleb osata keelt, selleks et töötada ja elada sellel uuel maal. Ta polnud arvestanud sellega, et ta peab elama siin nii kaua, kuni Eesti saab jälle vabaks ja me kõik saame koju tagasi pöörduda oma väikesele saarele ja jätkata kalurielu. Ajaga saime me kõik aru, et seda ei juhtu meie eluajal.

Ajalugu on nüüd näidanud, et venelaste okupatsioon kestis 50 aastat ja vanaisa ning vanaema ei saanud kogeda Eesti taasvõidetud vabadust, mis algas 20. augustil 1991.

Kui jõulud olid möödas ja uus 1945. aasta algas, hakkas tööhõiveamet paigutama täiskasvanuid mitmesugustele töökohtadele või töölaagritesse. Lapsed pidid isegi kooli minema. Vanaisa sai koha Vittsjö saeveskisse. Vanaema aitas

nõudepesuga lähedases hotellis. Ema ja minu onunaine Liisi said koha toatüdrukutena erinevates kohalikes hotellides.

Vanaisa esimene palk saeveskis Rootsisis oli 57 krooni nädalas. Ema teenis 125 krooni kuus kaasa arvatud toit ja eluruum Trobecki pansionaadis. Ta sai 25 krooni kuus rohkem, sest ta pidi ka minu eest hoolitsema. Lastetoetust tollal polnud. Onunaine Liisi sai vaid 100 krooni kuus teises pansionaadis.

Vanaema päevapalka ma ei tea. Ta töötas mitte täiskohal, vaid siis, kui vajati personali kööki või aeda.

Ma mäletan, kui vanaisa tuli koju oma esimese palgaga saeveskist. Ta oli töötanud kaks nädalat. Raha oli piklikus ümbrikus. Vanaema oli nii uudishimulik teada saama, palju raha vanaisa sai. Ta ei mõelnud, et ümbrikus võivad olla rahatähed ning rebis suure tüki ümbrikust ära ja avastas siis, et ta oli rebinud ka ühe rahatähe pooleks. See oli sajakroonine. Vanaisa sai ta peale väga vihaseks. Mõlemad uskusid, et rahatäht on nüüd kasutu ja ei kõlba millekski. Siis tuli üks tuttav meile külla ja vanaema rääkis talle oma kurvast loost. Tema ja vanaisa läksid järgmisel päeval panka ja seal vahetati nende 100-kroonine uue vastu välja. Edaspidi ei rebinud vanaema ühtegi palgaümbrikut katki.

Veel üks minu emaga juhtunud lugu 1945. a talvest. Mind pandi Hässleholmi haiglasse, et opereerida kurgumandleid ja polüüpe ninas. Pansionaadi juhataja oli helistanud haiglasse ja tellinud aja sinna sissekirjutamiseks ja isegi tellinud meile rongipiletid. Auto viis meid rongijaama. Ei mina ega ema ei osanud rootsi keelt. Me sõitsime rongiga Hässleholmi, mis oli 20 km lõuna pool Vittsjöd, ja otsisime haigla üles. Sinna pidin ma mõneks päevaks jääma, aga ema sõitis tagasi pansionaati Vittsjös. Mäletan, et mind pandi magama eetriga ja see oli vastik. Mõne päeva pärast pidin ma koju sõitma. Ema pidi tulema ja mind kaasa võtma.

See pidi olema kümneaastasele tüdrukule kohutav üleelamine, kui ta jäeti üksinda haiglasse ega osanud kellegagi rääkida ja ei saanud aru, mida haiglapersonal talle rääkis. Kuid imelikul kombel ei mäleta seda hirmu, vaid ainult jälki eetrilõhna, millega mind uinutati.

Isegi nüüd oli juhataja tellinud emale rongipileti ja ema pidi sõitma Hässleholmi. Ta kiirustas rongile, mis peatus Vittsjö jaamas sel ajal, mis oli öeldud. Kui konduktor kontrollis pileteid, siis ütles ta, et ema oli valele rongile istunud. Nüüd oli ta teel põhjapoolse Markarydi, selle asemel, et sõita lõunasse

Hässleholmi. Ta ei saanud ka aru sellest, mida konduktor ütles. Rong oli nimelt hiljaks jäänud lume tõttu.

Ema pidi Markarydis rongilt maha tulema ja seal aitas jaamapersonal teda õigele rongile, mis sõitis Hässleholmi.

Kui ta juba Hässleholmis oli, otsis ta mind haiglas üles ja hakkasime rongiga tagasi Vittsjösse sõitma. Sadas jätkuvalt lund ja tegu oli tõelise lumetormiga. Kuid rongid ei sõitnud nii kiiresti ja me pidime ootama mitu tundi Hässleholmi jaamas. Ema oli väga rahutu ja me ei teadnud midagi, kuidas või millal me koju saame. Meil polnud ka üldse raha ja nii ei saanud me osta midagi söögiks. Keegi mees oli meid tähele pannud ja ta viis meid jaama kohvikusse ning ostis meile kohvi ja võileiba.

Me jõudsime Vittsjösse öösel. Juhataja oli korraldanud nii, et me saime autoga sõita jaamast pansionaati. Ta oli väga muretsenud meie pärast ja oli teada saanud, millal rong peaks tulema.

Kevadel 1945 pidin ma kooli minema. Nüüd olin ma 10-aastane ja pidin minema neljandasse klassi, kuid kuna ma ei osanud keelt ja minu varem kooliskäimine Eestis oli olnud juhuslik, siis pidin ma alustama teisest klassist – algkoolist.

Teine klass Vittsjös 1945. a. Ma olen tagareas vasakult kuues.

Mina olin kaks aastat vanem kui Rootsi lapsed ja minul ei õnnestunud rahvakooli aegadel kunagi neid kaotatud aastaid tagasi saada. Oma esimesi koolipäevi mäletan ma hästi. Koolipreili oli väga kena. Ei temal ega minul polnud alguses kerge. Ta polnud kunagi varem õpetanud välismaalast, kes ei mõistnud ühtegi sõna, mida ta ütles. Ta pidi kõike praktiliselt näitama. Rehkendamine läks väga hästi, kuni oli tegu ainult arvudega, mida tuli liita või lahutada, kuid keelega oli halvem lugu. Ma pidin

kirjutama raamatu tekstide pealt maha. Kui meil oli õigekiri ja ta luges õpilastele ette ühe tüki, siis ei mõistnud ma, kus sõna algas või lõppes. Ma istusin pingil kohe õpetaja ees, nii et ta nägi, mida ma tegin. Õigekirjas aetas ta raamatu tekstiga minu ette ja näitas, et ma pean kuulama ja proovima seda sõna kirjutada, mida ta ette luges.

Ma mäletan, et oli tore koolis käia ja kui võrrelda kooliskäimist Eestis, siis see siin oli puhas mängukool, ja kuigi ma ei mõistnud keelt, mõistsin ma ometi atmosfääri ja rahulikkust, mis valitses siin. Kõik olid uskumatult abivalmis ja meeldivad.

Ka täiskasvanutel polnud oma töökohtadel kerge, sest ka nemad ei osanud keelt. Aegamööda hakkasid täiskasvanud minu käest küsima igasuguseid asju ja soovima, et ma aitaksin neid erievate keeleprobleemide puhul. See kõlab uskumatult, kuid ma olin palju õppinud nende mõne kuu jooksul koolis. Lapsel on ju kergem õppida, kuid ma oskasin nii palju rootsi keelt 1945. aasta kevadsemestril, et ma hakkasin käima koos täiskasvanutega ja tõlkima neile näiteks tööhõiveametis või tööandja juures. On ju nii, et inimene kasvab koos ülesannetega ja ma arvasin, et see on lõbus. Kuigi teinekord ma ei tahtnud, olin ikkagi sunnitud vanemaid kuulama.

Jälle kolimine.

Kui täiskasvanud olid leidnud töö, ei saanud nad enam elada pansionaadis, vaid me olime sunnitud otsima endale elamiseks teise koha. Vittsjös ei olnud üürikortereid, kuhu kolida.

Rootslased olid uskumatult abivalmis ka nüüd. Ma olin aja jooksul leidnud mängukaaslased Mårtenssonide perekonnast, kes pakkusid meile eluaset nende krundil asuvas suvilas. See oli soojustamata suvemaja.

See oli talupojapere nelja lapsega – Sonja, Elvy, Rolf ja Uno.

Sonja oli aasta vanem ja me tundsim teineteist, kuna olime koos jõuluajal mänginud. Ta oli väga vahva ja proovis mulle rootsikeelseid sõnu õpetada.

Meie perekonda kustuti jõuludeks Mårtenssonide juurde külla. Seal me nägime, kuidas üks rootsi pere jõule pühitseb ja kui palju sööki on rootsi jõululaual. Lisaks kõikidele toitudele pidi jooma kohvi ja sööma kooki ja torti.

Kõik olid väga kenad ja soovisid, et me oleksime kõike toite söönud, kuid me polnud harjunud nende toitudega.

Kõige halvem oli muidugi see, et me ei saanud üksteisest aru. Vanaisa oli väga rõõmus, kui ta nägi majas orelit ja ta hakkas vanu jõululaule mängima. Paljud laulud on samad, nii et selles mõistsime me üksteist täiesti.

Nende pere pakkus meile elamist oma suvilas, kuni me leiame mingi muu võimaluse. See oli väga väike majake ainult ühe toa ja kööbiga. Lisaks polnud see soojustatud selleks, et elada seal ka talveajal.

Ema ja tädi Liisi elasid pansionaadis, kus nad töötasid, kuid vanaisa, vanaema ja mina pidime elama väikeses majakeses. Suvel oli maja kasutuses Mårtenssonide suvekülalistel, nii et me pidime kolima kuhugi mujale. Ma ei mäleta, kaua me seal elasime, kuid hiljem saime me pakkumise ehitada elukohaks maja. Vanaisa pidi hoolitsema perekonna suure aiakrundi eest. Vanaisa tegi korda kõrvalhoone, nii et seal sobis elada. See asus väga ilusasti järve keskel ja me pidime sõudma, et jõuda teiste inimeste ja poe juurde. See oli kiireim viis. Selle maja puuduseks oli ainult kaugus teistest inimestest. Meil polnud ka jalgratast, mida oles saanud kasutada. Polnud mingit transpordivõimalust. Vanaisal oli pikk tee saeveskini ja mina pidin minema kaugele kooli. Koolibusse ju polnud.

Vanaisale ja vanaemale ja tädi Liisile ei meeldinud, et siin polnud mingeid sugulasi lähedal ja nad mõtlesid, et kuidas teised elavad neis kohtades, kuhu nad olid kolinud. Teateid saadi vaid kirja teel, kuna kellelgi polnud telefoni.

Vanaema vend Ferdinand Lambot ja tema pere elasid Norrköpingis.

Minu onu Ferdinand Raudjas elas oma perega Dalarnas. Koha nimi oli Vikarby. Onu töötas pesuköögis.

Perekond oli jaanuaris suurenenud väikese tüdruku võrra, kelle nimi oli Helga. Nüüd oli mul kolm onulast – Arving, Ille ja Helga. Kõik täiskasvanud olid saanud tööd ja teenisid palju rohkem, kui meie pere teenis Vittsjös.

Suvepuhkusel 1946 sõitsime vanaisaga rongiga Norrköpingisse, et uurida, millised võimalused oleksid selleks, et me saaksime kolida sinna ja saada seal tööd.

Seal elasime me vanaisa venna peres, mis koosnes neljast täiskasvanust. Nad elasid vanaaegses majas välikemmerguga. Majas oli köök ja kaks väikest tuba. Vett tuli tuua õues asuvast pumbast. Teised elasid Norrköpingi keskosas – Hantverkangatan
47.

See võib olla veider, et mina, kes oli ainult 12-aastane, sõitsin kuhugi vanaisaga, kuid sel ajal polnud see üldse imelik, kuna ma oskasin rootsi keelt ja sain seetõttu vanaisale tõlgiks olla. Ma olin õppinud keelt Skånes ja ma uskusin, et oli õige rääkida just niiviisi, kuid sain kiiresti aru, et idagotalased rääkisid teistmoodi kui mina. Ma olin muutunud päris skoonelaseks rulluva rr-iga ja mul olid teatud väljendid, mis vajasid selgitust. "Tädid ja onud" mitmetes asutustes, kus me käisime, olid imestunud minu rootsi keele üle. Vanaisa oli 64-aastane ja siis pole nii kerge õppida ära uus keel.

Me käisime tööhõiveametis ja elamuametis ja küsisime, millised võimalused neil on tööks ja elamiseks Norrköpingis.

Tekstiilivabrikutes otsiti inimesi ja seal oleks nii vanaisa, vanaema kui tädi Liisi saanud kohe tööd, kui nad oleksid tahtnud. Halvem lugu oli elamisega. Sel ajal oli suur elukohtade puudus. Meile ei suudetud mingit elukohta leida.

Mäletan, et me kõndisime linnas ringi ja vaatasime, kus on ilma kardinateta aknaid. Mõnikord läksime me sisse ja küsisime uksehoidjalt, et kas majas pole tühje kortereid. Kahjuks ei näkanud niiviisi midagi.

Mõne päeva pärast sõitsime Vittsjösse tagasi.

Pere oli otsustanud kolida Norrköpingi, hoolimata sellest, et me seal elukohta ei leidnud. Pidime elama ajutiselt vanaema venna juures. Kolimine oli lihtne, sest meil polnud mingit mööblit, vaid meie enda riided. Nüüd oli 9 inimest selles väikeses kohas.

Ma pidin kogu aeg tõlgina käima täiskasvanutega mitmesuguste võimuesindajate juures ja töökohtadel. Me polnud rootsi kodakondsed ja seepärast pidime meldima politseile, et me oleme kolinud. Inimestel oli nn välismaalase pass. Me ei saanud kolida mistahes kohta riigis. Nõutav oli ka tööloob.

Norrköpingis oli siis palju suuri tekstiilivabrikuid. Yfa, Tuppen ja Nyborg olid suurimad. Tuppen tegi voodilina kangast. Yfa tootis kõiki kangaid ja Nyborg tegi üleriide kangaid.

Minu ema, vanaisa ja Liisi said töökoha Yfasse erinevatesse vabrikutesse. Ema ja Liisi töötasid "triikraudadel", mis nüüd on "Töomuuseumis".

Töö oli vahetustega. Ühel nädalal algas töö kell 6 hommikul ja lõppes kell 14. Teisel nädalal töötati kella 14 ja 22 vahel.

Kogu oma elu olid vanaisa, vanaema ja ema koos Liisiga töötanud kaluritena ja nende töö oli olnud värskes õhus. Elu kaluri ja kalurinaisena polnud ju mingil viisil kergem, kuid see oli vaba. Ilm ja tuul määrasid maal tööde takti, kuid vabrikus olid need masinad, mis panid inimesed stressi alla ja nüüd pidid nad harjuma sellega, et olid kinni tolmuses vabrikukeskkonnas. See oli kindlasti neile raske, kuid valikut polnud.

Vanaema ei saanud kindlat tööd Norrköpingis. Ta aitas mõnikord nõudepesuga raudteerestoranis. Kuid meil polnud ju telefoni ja seepärast ei saanud ta kõiki sobivaid töid, mis leida olid. Ta oli kodus ja tegi süüa. Oli tore tulla koju koolist või töölt ja istuda kaetud laua taha ning süüa.

Vanaisa oli 64, kui ta alustas tekstiilitöölisena. Selleks et saada pensioni, pidi olema rootsi kodakondsus ja seda sai taotleda alles siis, kui oskasid rootsi keelt ja olid elanud Rootsis 10 aastat. Meie pere sai rootsi kodakondsuse 1954. a jaanuaris.

Keeleoskust võis kinnitada tõendiga mõnelt rootsi koguduse kirikuõpetajalt või kooliõpetajalt või politseilt. Täiskasvanud meie peres ei õppinud keelt tervenisti, vaid nad klaarisid ennast ära töö ja poodides, kuid kui oli tarvis aru saada mitmesugustest blankettidest ja kontaktidest võimudega, siis pidin ma neid aitama.

Kui inimesele anti rootsi kodakondsus, siis sai ta sellise peene ja tähtsa dokumendi, mida sai ette näidata töökohal. Vanaisa töötas vabrikus kuni selle ajani ja 1954. a suvel täitus tal 72 aastat. Talle ja onule pakuti mingit "sotsiaalabi", kuid nad ei soovinud seda, kuna suutsid tööd teha ja ta sai isegi loa jätkata pärast 72 aastat, kui ta soovis. Nüüd arvas ta, et talle aitab tööst ja nad alustasid "uut" elu pensionäridena 1954. a juulist.

Vanaisa kasutas oma aega jalgrattasõiduks Norrköpingi ümbruses. Tal oli alati kaasas väike märkmik rootsi sõnastikuga ja mõned võileivad ning veidi piima. Ta jutustas sageli väikest lugu, mis oli juhtunud ühel väljasõidul rohelusse. Ta oli istunud kraavikalda tee ääres ja söönud oma leivakotist. Üks tükk võileiba kukkus alla kraavi ja ta ei tahtnud end tülitada sellega,

Bevis om svenskt medborgarskap

Studeranden Hulda Klaamas, som är född den 18 juli 1934 i Kresuli, Estland, och bosatt i Norrköping, har anhållit att bliva upptagen till svensk medborgare.

K U N G L . M A J : T har genom beslut denna dag upptagit sökanden till svensk medborgare.

Om vad sålunda förekommit länder detta till bevis.

Stockholm den 29 januari 1954.

I. Lindell

I. Lindell

Stämpel 40 kronor

Lars Nordvall
Lars Nordvall

KUNGL. JUSTITIEDEPARTEMENTET

621
274

et ronida alla ja see kätte saada. Las linnud söövad selle. Kuid ta oli kasvatatud nii, et toidu eest tuli hoolitseda ja seda ei tohtinud ära visata. Kui ta seal puhkas ja tahtis jätkata oma sõitu, siis pikeeris kajakas kraavi ja tahtis tükki kaasa viia. Nüüd oli ta igal juhul sunnitud kraavi minema!

Nüüd läksin ma sündmustest ette.

Veel on see suvi 1946 minu loos ja me elasime ikka onu juures, kuna meil ei õnnestunud saada endale elukohta.

Ema tuttavad ja töökaaslased ja kõik otsisid meile elamist. Me olime ju sunnitud muutma oma elu.

Üürikorterite ühingu esindaja tuli ühel päeval meile Hantverkargatanile, mis oli meie ajutine aadress.

Ta teatas meile, et me võime kolida väikesesse oma korterisse aadressil Nelinsgatan 6.

See oli vana maja ja selle teisel korrusel oli üks tuba ja köök vabad. Korter polnud moodne, köögis oli puupliit ja toas kahhelahi. Vesi ja kanalisatsioon oli trepikojas, kuid isegi siin oli välikemmerg. Korter oli sarnane meie elamisele Eestimaa saarel, kuid korteri pindala oli ju kole väike neljale täiskasvanule ja ühele lapsele. Vanaisa ja vanaema said olla toas, ja tädi Liisi, ema ja mina pidime jääma kööki. Ema ja mina magasime väikeses kokkupandavas voodis ja tädi Liisi kokkupandud toolidel madratsiga.

Majal oli ka väike aed tänava ja maja vahel. Majas oli kuus korterit.

Nüüd kerkis esile uue probleem – meil polnud mingit mööblit!

Vittsjös saime me laenata kokkupandavaid voodeid ja ülejäänud asju, mis kuuluvad majapidamise juurde, kuid need me jätsime ju sinna.

Meil oli kõigest puudus. Köögivarustus, voodiriided ja palju, palju muud.

Isegi siin tulid rootslased appi ja jagasid omi ülejääke meile. Me saime laua ja toolid ja mõned voodid ja linad ja tekid.

Ema ja vanaisa olid isegi saanud palka, nii et nad said osta toitu ja hädavajalikku. Üüri tuli maksta ja puid tuli osta. Vanaisal polnud kirvest ega saagi, millega puid teha. Sellised asjad olid varem alati kodus olnud.

Me pidime alustama algusest. Ei tarvitse omada eriti palju fantaasiat, et kujutada ette, kuidas see asi oli.

Me olime jätnud ju oma asjad koju Eestisse ja nüüd seisime me siin tühjade kätega. Tuli olla tõeliselt tänulik, et oli töö ja kõik olid terved ja võisid tööd teha. Asju saab aegapidi muretseda. Nüüd oli meil katus pea kohal ja oma eluase.

Mul tuleb meelde, et me läksime ja vaatasime hindu EPAs ja TEMPOs. Need olid kaks kaubamaja, kus olid odavamad kaubad

ja seal oli isegi natuke riideid, mis me ära ostsime. Mul oli vaja mõningaid uusi riideid, kuna pidin sügisel minema kooli.

Mingil kombel olin ma saanud teada, et ma pidin minema De Geeri kooli (*De Geeri gümnaasium Norrköpingis on loovust arendav kool, kus saab spetsialseeruda paljudel aladel, nagu ühiskonnateadused, tants, muusika, film, jne – TV*). See oli suur kool Nelinsgatani lähedal, kus me elasime.

Nüüd pidin ma alustama neljandas klassis. Kooliõues oli palju lapsi ja ma ei teadnud, kuhu ma pean minema.

Kui kell helises, olin ma ikka õues ja siis tuli õpetajapreili ja tundis huvi, kes ma olen ja aitas mind minna õigesse klassiruumi. Ma olin väike, 12-aastane plika, kes pidi ise hakkama saama kõikides võimalikes situatsioonides. Minu ema ei olnud veel mulle abiks, kuna ta ei osanud rootsi keelt.

*Neljas klass. Foto on tehtud 22. jaanuaril 1947.
Ma seisan ülemises reas vasakult kolmandana.*

Õpetaja nimi oli Olga Lindström ja ta oli väga meeldiv ning abivalmis. Klassikaaslased olid minust rohkem huvitatud, kuid vähehaaval said nad isegi aru, miks ma veidi teistsugune olen. Norrköpingis oli õige palju eestlasi, kuid minu klassikaaslased ei olnud põgenikega kontaktis ega teadnud kuigi palju sõjast. Mul polnud ka peeni riideid ja rääkisin ma ka teisiti kui kõik teised. Mõnikord pidasin ma end imelikult üleval, nt kui ma kuulsin lennukit. Ma tahtsin ära joosta või pugeda kuhugi peitu, et end kaitsta.

Tunnid algasid hommikul alati lühikese hommikupalvega ja lauluga. Mõned laulud tegid mind väga kurvaks ja ma hakkasin nutma. Mõne aja pärast harjusin ma erinevate tavadega koolis ja klassikaaslased hakkasid mind aktsepteerima. Alguses tundsin ma end hirmus üksikuna ja mind vaadati pealetükkivalt, kuid mingit otsest kiusamist ei ole mul olnud.

Uksehoidja Nelinsgatan 6 oli Ringqvisti-nimeline ja ta elas alumisel korrusel suures korteris kahe toa ja köögiga. Neil oli kaks last, kes olid palju nooremad minust. Perekond oli väga meeldiv ja aitas meid mitmel korral ja ma olin õige sageli nende pool. Nad kuulusid vabakiriku kogudusse ja soovitasid mul minna pühapäevakooli. Ma läksingi sinna ja alustasin isegi muusika õppimist. Meil polnud kodus mingit instrumenti, kuid ma laenasid kitarr ja proovisin õppida mõningaid akorde, kuid sellest ei tulnud midagi välja, sest sõrmedesse lõi valu ja ma ei tahtnud enam mängida.

See on foto jõuluõhtust 1946 Nelinsgatanil. Uksehoidja Roland ja Viola olid meil külas ja andsid mulle jõuluringiks raamatu. Ma polnud kunagi varem jõulukinki saanud.

Varsti kolis sisse uus pere. Seal oli Sivi nimeline tüdruk. Me saime väga headeks sõpradeks ja käisime palju koos.

See foto on 1949. aastast.

Isegi siis, kui me pidime minema kempsu, tegime seda koos. Sellel kempsul oli kaks auku ja me õiendasime oma häda koos. Kempsum polnud mingit valgust ja ka õues mitte, siis oli hea kellegagi õhtul välja minna, kui tarvis oli.

Siv oli minust aasta noorem ja me ei käinud samas rahvakoolis, kuid kui ma alustasin Realkoolis, siis said meist klassikaaslased teises klassis. See oli nelja aastane kaubandushariduse õppimine ja me tegime reaaleksami 1953. a. Siv jätkas seejärel õppimist lastehaiguste õeks, kuid mina hakkasin tööle. Ma oleksin tahtnud väga jätkata õppimist kaubanduskoolis veel kaks aastat ja saada sel alal üliõpilaseks, kuid me ei saanud seda endale lubada ja raamatud pidi ise ostma ja selleks polnud emal ja vanaisal raha.

Vasakult Siv, Hulda ja Helga Lobjakas. Helga ja mina käisime väga palju väljas, kuid kahjuks kolis ta Norrköpingist ära ja abiellus. Ta võttis oma noore elu 1981. a.

Siis jäi veel üks korter majas tühjaks ja minu onu kolis Dalarnast oma perekonnaga sinna. Nüüd oli meil Norrköpingis palju sugulasi.

Koolivaheajal proovisin ma saada endale sissetulekut. Naabermajas elas üks poiss, kelle nimi oli Birger Svensson. Ta tahtis jäätist müüa Norrköpingi raudteejaamas ja uuris, kas ma ei tahaks teda aidata.

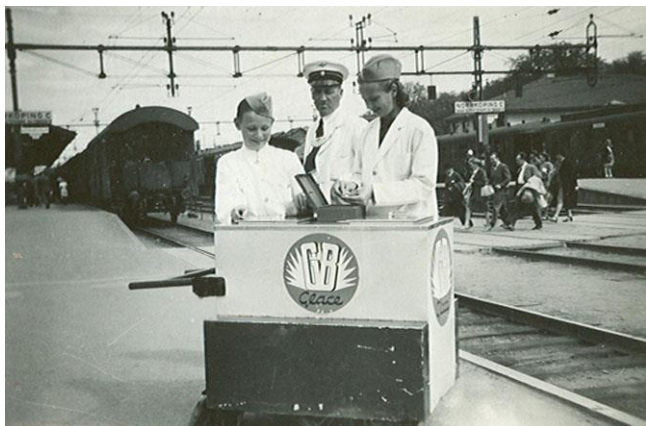
Tema ema töötas restoranis. Me asusime seal tööle jäätisemüüjatena. Me saime 10% müügitulust. See pidi olema 1947. a suvel. Jäätist ja süsihappejääd (*tahket süsihappegaasi - TV*) hoidsime kärus, mida vedasime mööda perroone. Meil oli isegi kast jäätise ja jääga, mida sai kanda kõhu peal. Üks meist jooksis selle kastiga ringi ja müüs jäätist ja teine müüs jäätist kärus pealt. Rongis jäätist polnud, seepärast me müüsimine väga palju. Me ei pidanud alati raha tagasi andma, seepärast saime me palju jootraha.

Birger ja mina töötasime koos kaks suve.

Ka teine kord sain ma suvevaheajal tööd restoranis. Ma olin "võileivapoiss". See tähendab, et ma korjasin taldrikud ja klaasid laudadelt. Mõnikord pidin ma isegi serveerima mõnd jooki või pilsnerit võileivaga. Ma olin ju õige noor seal töötamiseks, kuid ma tahtsin raha saada. Ettekandjad maksid mulle osa oma jootrahast. Ka sain ma tasuta süüa.

Kui Birger tüdines jäätisemüümisest, sain ma uue tööseltsilise.

See oli eestlane Toivo Sippa. Mina sain 15 1949. a suvel ja tema oli natuke noorem, kuid jube kokkuhoidlik. Ta oli väga energiline ja tema sihiks oli teenida palju raha

Mõnedel soojadel päevadel võisime me teenida õige palju.

Suurim päevateenistus oli 72 krooni kummalegi meist. See oli tollal väga suur raha. Kuid

kui oli külm ja sajune, siis müüsimine me palju vähem ja teenistus oli vast ainult 10 krooni päevas.

Ema teenistus tekstiilivabrikus ei olnud nii suur, mistõttu minu palk oli perekonnale hea lisa.

Ma töötasin ka müüjana TEMPOs Ülestõusmis- ja Jõulupühadel. Osakonnas oli mitmesuguseid elektriasju. Mõnikord tulid kliendid kehvade kontaktide pärast ja tuli õppida pistikute ning mitmete asjade parandamist. Seda oli küllalt, et tähele panna 16-aastasena.

Kui ma olin käinud aasta reaalkoolis, oskasin ma masinakirja ja isegi natuke stenografeerimist. Kool oli meid üles kutsunud leidma suvetööd masinakirjutajana. Ma olin leidnud teate, et Telegraafivõrgu masinakirjaosakond vajab inimesi, mistõttu ma läksin sinna ja küsisin. Minu tunnistus sobis tööks hästi ja ma hakkasin masinakirjutajana tööle. Siis olid mehaanilised kirjutusmasinad ja ma sain kirjutada rohelisel Haldal.

Pidi lööma kõvasti ja ühtlaselt klahvidele, et saada ilusat trükikirja. Sageli pidime kirjutama kirju või akte mitmes koopias. Võis olla 6 kuni 7 paberilehte koopiapaberitega nende vahel ja kiri viimasel paberil pidi olema korralikult loetav. See polnud kerge. Aasta hiljem osteti esimesed elektrilised kirjutusmasinad Telegraafivõrgu masinakirjaosakonda. Oli suur vahe mehaaniliste ja elektrikirjutusmasinate vahel. Nüüd võis kergesti kirjutada 10 lehte ühe korraga ja kõik tähed olid sama selgesti loetavad.

Ma sain tagasi tulla Telegraafivõrku ka hilisematel suvepuhkustel ning isegi minu esimene õige töökoht oli seal pärast kooli lõpetamist 1953. a.

Kuidas läks minu isal ja onudel?

Pikapeale saime teated sugulastelt, et minu onud on Venemaal surnud. Me saime ka teada, et minu isa tuli Eestisse tagasi. Samal päeval, kui me lahkusime Kresulist ja alustasime seikluslikku põgenemist üle Läänemere, oli ta olnud juba Narvas, mis on piirilinn Eesti ja Venemaa vahel. Ta oli veoauto juht ja konvoi oli ületanud Eesti piiri 22. septembril 1944. Ta ei saanud ju teatada endast meile saarel, vaid ta oli sunnitud jätkama teed vene armee läbi Eesti. Ta võttis osa lahingust sakslastega Saaremaal. Seal sai ta haavata ja ta viidi Tallinna haiglasse. Nüüd sai ta sugulastelt teada, et meid kodus pole. Kui ta haiglast välja kirjutati, läks ta kohe koju saarele.

Ma võin tunda oma südamepõhjas, kui üksik ja kurb ta pidi olema seepärast, et mitte kedagi tema perest kodus pole. Ta pääses sõja õudustest ja näljast Venemaal ja oli rõõmus, et saab koju, kuid nüüd tabas teda teadmine, et tema peret kodus enam pole. Ta ju ei teadnud, kas me oleme elus või surnud.

Nüüd oli ta täiesti üksik. Vennad jäid ju Venemaale. Kuidas saada jagu sellisest murest?

Kui venelased poleks pommitanud Kresulit 21. septembril, siis ei oleks me jätnud oma kodu ja pere oleks saanud taas ühineda.

Tema ristivanemad - Nõmme Volli ja Miili – elasid vanaisa majas, sest nende maja oli maha põlenud.

Esimesel aastal ei teadnud me, kas isa elas või oli langenud sõjas. Otsiti kogu aeg sugulasi raadio lühilaine saadetes ja loeti Eesti ajalehti, et näha, kas seal õnnestub tabada sugulasi. Keegi oli kuulnud, et isa oli rääkinud raadios ja soovinud, et tema abikaasa Benita tuleks koju tema juurde. See oli puhas propaganda ja me polnud kindlad, kas teda mitte ei sunnitud looma meiega kontakti. Meil endal raadiot polnud ja me ei kuulnud seda programmi. Ta pidi ju teadma, mis meiega juhtub, kui me pöördusime tagasi Eestisse.

Esimene kiri temalt tuli ühe Soome sugulase kaudu. Selles kirjas isa selgitab, kui kurb ta on ja ta saab aru, et Benita ei taha tagasi tulla, kuid ta ei saa elada majas ilma naiseta. Ta kirjutab ka, et on kohanud uut naist, kindlasti oli see sugulane, ja et see on nõus temaga abielluma. Ei mu vanaisa ega ema ei vastanud kirjale, kuna ei tahtnud teha veel rohkem kahju.

Venelased tahtsid kõiki põgenikke tagasi ja me olime hirmul, et kui tuleb välja, et me oleme Rootsis, siis sunnitakse meid tagasi pöörduma. Siis karistataks meid ja vanaisa ja vanaema saadetak kindlasti Siberisse. Seepärast oli parim mitte ilmutada seda, kus me oleme.

Nõukogude Liit oli nõudnud, et tahab tagasi kõiki paate, millega põgenikud tulid Rootsi ja Rootsi valitsus oli sellega nõustunud. Nõukogude laev viis paadid ära väitel, et need olid riigi omanduses.

Kõik kartsid, et Rootsi annab isegi inimesed välja.

1. jaanuaril 1946 toimus Rootsis inetu juhtum. Nõukogude Liit oli nõudnud, et osa Baltimaade inimesi tuleb saata tagasi, see oli nn baltlaste väljaandmine.

Need olid sõdurid Baltimaadest, kes olid põgenenud vormiriietes. Need olid mehed, keda oli sunniviisiliselt võetud saksa armeesse ja nagu teada, olid paljudel isegi mobilisatsioonikäsud kaasas.

Sellised juhtumid panid täiskasvanud alati rääkima teadmatuses ja mõtlema, kuidas see ükskord mööda saaks. Isa polnud meist midagi kuulnud ja ta lähtus sellest, et meid pole enam elus. Ta andis sisse lahutuse emast ja kohtu otsus 20. märtsist 1947 oli, et ta pole midagi kuulnud ei vanematest, naisest ega tütrest.

Nüüd oli mu ema surnuks kuulutatud ja lahutatud oma armastatud mehest. Kuidas selline asi üle elada, et mitte hulluks minna?

On selge, et me kõik olime segaduses ja ei saanud midagi teha. Ma tean, et vanaisa ja vanaema olid rõõmsad, et vähemalt üks poeg oli sõja üle elanud ja tulnud tagasi koju Kresulisse.

Kõigest hoolimata pidi elu edasi minema mõlemal pool Läänemerd.

50ndate alguses sai isa teada, et me oleme elus.

Abielu Teresega ei olnud õnnelik, kuid nad said kolm last. Ilmar sündis 19. juunil 1947 ja Kalju 2. augustil 1948 ja tütar Lea 21. veebruaril 1951.

Isa jäi kaluriks, kuid ta oli sunnitud andma kogu varustuse koos võrkudega kolhoosile, mis asus mandril. Kommunistlik süsteem tähendas seda, et eraisikul ei tohtinud olla ei oma maad ega kinnisvara ega ühtki kalapaati ega püüniseid, kuna kõik kuulus

riigile. Traalid läksid välja mandrilt ja oli ohtlik elada saarel, mistõttu isa kolis mandrile.

Ajutiselt elas ta koos perega väikeses tühjas majas Rohuneemes, kuid ühel talvel, kui jää kandis, tõi ta vanaisa maja ja kõrvalhoone üle Kresulist mandrile.

Tädi Liisi ja minu ema olid kohanud meeldivaid eesti härrasid Norrköpingis. Ka nemad olid põgenikud ja töötasid tekstiilivabrikus. Mehed tundsid teineteist varem, kuna nad olid olnud Eestis naabrid.

Mõne aasta pärast abiellus Eliise Bernhard Valk'iga. Vanaisa oli sunnitud tõendama, et tema poeg, Eliise esimene mees, oli lahkunud ja maetud Venemaale. Surmatunnistus oleks võtnud väga palju aega.

Pärast pulmi kolis Eliise kokku Bernhardiga.

Minu ema ootas, et kolida kokku Valter Tomingas'ega, sest me pidime leidma endale elukoha. Valter elas Östra kyrkogatanil 31 väikeses köögivõimalusega toas. See oli liiga väike, et mina ja ema oleks ka saanud seal elada.

Mõne päeva pärast vabanes korter ühe toa ja köögiga sama maja alumisel korrusel ja siis me kolisime Valteri juurde. Ta oli väga kena ja abivalmis. Tal oli isegi plaan osta auto, kuid tal polnud autojuhiluba.

Kui ma sain 18, hakkasin ma käima Steinmani autokoolis ja sain sõiduloa 10 õppesõidu järel. Autokoolis sõitsin ma suure oranži Plymouthiga.

Valter ja ema ostsid oma esimese auto 1952. a sügisel. Kui ma mäletan õigesti, siis maksis see peaaegu 7000 krooni. See oli tuliuus Hillman.

Siin seisavad Valter ja ema oma peene auto juures.

Mina sõidutasin auto poest koju, kuna Valtril polnud sõiduluba. Ma olin nii närviline, sest polnud juhtinud autot pärast 10 tundi autokoolis ja seal oli täiesti teine auto. Nii ema kui Valter olid autos ja ma mäletan, et pidin ratsapolitseinikust mööda sõitma ja kartsin nii väga, et kogemata andsin signaali, hobune ehmatas ja politseinik vaatas mind vihaselt hobuse seljast.

Ma ei teadnud sugugi, kuidas need nupud ja hoovad autos toimivad, kuid koju Östra Kyrkogatanile me sellega tulime.

Meil olid tuttavad Eskilstunas ja Valter arvas, et me peaksime sõitma sinna ja külastama neid järgmisel päeval. Et ma saaksin nii sõitu treenida ka. Võttis jube pika aja, enne kui sinna jõudsime, sest ma sõitsin nii aeglaselt ja ema arvas, et ma peaksin peatuma ja vaatama iga väikese metsatee ees, et ega sealt autot ei tule. Kõigest hoolimata jõudsime kohale ja pärast koju ilma probleemideta.

Valter alustas ka autokoolis õpinguid ja ma olin õhtuti temaga proovisõitudel.

Ma käisin nüüd viimast aastat koolis ja eksamite tegemiseks oli palju õppimist.

Valter tuupis teooriat sõiduloa saamiseks ja mina tegin temaga õppesõite. Tal oli suur probleem teooriaga, sest tema rootsi keel polnud nii hea. Mõne kuu pärast tegi ta sõidueksami ja sai oma autojuhiloa.

Siis tuli avastamise aeg. Tahtsime näha nii palju kui võimalik sellel uuel maal. Me tegime väljasõite pühapäevadel ja siis võtsime ka vanaisa ja vanaema kaasa koos kohvi ja võileibadega.

Meie esimene puhkusereis autoga läks Grisslehamni põhja pool Stockholmi. Me sõitsime koos teise perega, kellel oli ka auto. Grisslehamnis elasid meie vanad naabrid Kresulist – Kalavälja Johannes ja Elviine Lambot.

Vanaisa ja vanaema ning minu onutütar Ille olid meil kaasas sel reisil. Siin elas palju sugulasi ja tuttavaid Eestist ja kõik olid kalurid. Nad olid jälle asunud oma vana ameti juurde.

Ema, Valter, mina ja Ille elasime kalapaadis, mis oli maale veetud. Meil oli meri paadi sees ja me saime päevitada ja ujuda. Me saime kasutada väikest sõudepaati ja käia merel.

Vanaisa ja vanaema elasid oma vanade naabrite juures.

Valter ja ema tegid Rootsisis sageli autosõite mitmete sugulaste ja tuttavate juurde.

Eestlased, keda me külastasime, korraldasid samuti igasuguseid pidustusi. Me sõitsime ringi põhiliselt suvekuudel.

1954. a oli suvepidu Kumlas. Valter ja ema ning isegi onu koos naisega tahtsid sinna sõita, kuna onul oli seal tuttavaid. Ma ei tahtnud kaasa minna, sest ma tahtsin minna Folkborgenisse Norrköpingis (*kuulus tantsurestoran. 2002. aastal põles maha – TV*) koos oma sõbranna Maj Hagerthiga ja tantsida. Valtril õnnestus mind ära rääkida Kumlasse minekuks. Tal oli vaja autojuhti tagasiteeks. Sellistel pidudel joodi kõvasti alkoholi.

Pärast oli mul hea meel, et Valter oli mind veennud kaasa tulema. Oli väga tore teatrietendus ja hiljem üldine tantsimine. Ma ei tundnud seal ühtegi inimest ja alguses polnud ka tantsul mingit minekut. Orkester oli Eskilstunast ja selle nimi oli "Kiivers". Seal olid mõned poisid, kuid nad nagu ei tahtnud tantsida. Seisid ainult ja seal ja rääkisid üksteisega.

Täiesti ootamatult tuli üks poiss. Kummardas viisakalt ja palus mind tantsima. Siis oli õhtu päästetud. Ta tantsis väga hästi ja me tantsisime mitu tantsu ja istusime ja enamasti rääkisime.

Enne õhtu lõppu pidin ma minema Valtri ja teistega nende tuttava juurde, kus me pidime ööbima.

Järgmisel päeval kohtusime me taas ja vaatasime võrkpallivõistlust. Käisime koos mingis söögikohas ja otsustasime hakata kirjasõpradeks. Ta sai isegi mu töökoha telefoninumbri. Ei läinudki palju aega, kui ma sain kirja temalt ja ta helistas mulle tööle. Ta isegi saatis mulle lilli. See kavalier on sellest ajast minu Evald.

Tal polnud autot ja ta elas Karlskogas. Sinna oli sel ajal pikk maa. Õnnelikul kombel käis rong Norrköpingi ja Karlskoga vahel. Kord kuus tuli ta mulle külla. Mul oli oma enda väike urg samas majas, kus Valter ja ema elasid. Vana tuba köögivõimalustega, kuid oli tore omada kohta, kuhu peitu pageda, kui me tahtsime omaette olla.

Ma käisin ka Karlskogas tal mõned korrad sügisel külas. Tal oli väike moodne korter televiisoriga.

Vanaisa ja vanaema tunnistasid ta "sobivaks" ja aasta hiljem 18. juunil 1955 vahetasime me sõrmused ja kihlusime ja ema ning Valter korraldasid peo meile ja meie sugulastele.

Suvi 1955 oli väga soe. Me olime otsustanud välja sõita ja telkida. Kõigil oli kolm nädalat puhkust. Valtril ja emal oli telk, kuid meie pidime laenama ühe telgi onult.

Sõit läks idarannikut mööda Skånesse ja ülespoole kuni

Halmstadini. Telgivarustus ja meie neljakesi olime autos. Ma olin kuulnud töökaaslastelt, et Tylösandis on imelised liivarannad ja seal on suur telkimisplats. Telgiplatsid polnud sugugi nii varustatud, kui tänapäeval. Telk ja muu varustus olid väga lihtsad ja väga primitiivsed, kuid suvi 1955

oli nii soe, et oli hea ikkagi.

Hillman lastiti ja kõik oli klaaritud esimeseks tõeliseks puhkusereisiks.

See on foto Tylösandi telkimisplatsilt. Enamikul on lihtsad telgid sel ajal.

Siin sööme me hommikueinet roheluses. Meil polnud mingeid kummimadratsid mida alla panna, vaid me magasime magamiskottides otse telgipõrandal. Toitu valmistati lihtsal piirituslambil.

Keedetud kartul ja silk ning pannipihv sibulaga tuli purgist – see oligi meie arvestatud söök. Sügavkülmas toitu siis polnud, vaid lihtsam oli kasutada konserve.

See oli imeline suvi päikese ja ujumisega. Puhkus hakkas lõppema ja me pidime pöörduma tagasi töö juurde.

Evald ja mina arvasime, et see on kurb, kui me ei saa kohtuda sagedamini. Ta hakkas otsima uut tööd Norrköpingile lähemal.

Ta oli metallitöoline ja tahtis sellega jätkata. Norrköping oli suur tekstiililinn ja siin polnud metallitööd.

Tal õnnestus tööd saada tööriistafreesijana Linköpingis

Me olime hakanud rääkima abiellumisest ja see sai tegelikkuseks juba 1956. Oli suur hulk ettevalmistusi pulmadeks. Ma õmblesin endale pruutkleidi ise. Minu onunaine aitas mind proovidega. Sugulasi ja tuttavaid tuli kutsuda suureks päevaks ja teha oli palju muud. Me elasime ikka veel väikeses toas ja ema ning Valter elasid oma vanas "üheses" Östra Kyrkogatanil.

Siin on minu töökaaslased masinakirjaosakonnast. Alumises reas viimane vasakul on üks minu sõbrannadest Maj Hagert.

Paar nädalat enne pulmi tulid minu töökaaslased Televerketist ja tahtsid, et ma nendega kaasa läheksin. See oli tõeline tüdrukute õhtu. Nad sidusid mu silmad kinni ja viisid mind läbi linna raudteejaama ja me sõitsime rongiga mõned jaamavahed ja jõudsime Getässe. Sihtkohaks oli Getå turismihotell. Siin paluti mind söögiks ja joogiks lauda ja meil oli väga mõnus koosviibimine.

Me käisime sageli Folkborgenis Norrköpingis ja tantsisime. Suviti olime tantsimas Kolmårdenis, kohas nimega Sandviken.

See meelelahutus lõppes, kui ma kohtasin Evaldit. Maj polnud leidnud sobivat seltskonda ja ütles sageli, et ma olin ta maha jätnud Evaldi pärast. See, et saatuse lotovõidud langevad erinevalt, see on kindel.

Pulmapäev lähenes suure kiirusega. Me rentisime peokoha Västgötagatanil. Laulatus toimus Matteuse kirikus nelipüha öhtul 19. mail 1956, laulatuse viis läbi eesti pastor Endel Köpp.

Minu onutütar Helga oli lapsest pruutneitsi.

Fotograaf, kelle me kutsusime pildistama kirikusse, ebaõnnestus täielikult oma piltidega. Ükski foto kirikust ega laulatusest polnud perfektne.

Matteuse kirik on väga suur kirik, kus tuleb pikalt kõndida altari juurde. Kirikus oli palju rahvast.

Pärast laulatust jätkasime peokohas, kus serveeriti nii sööki kui jooki.

Siin istub mu onutütar Ille Enn Miti ja Evaldi ja Svea Tomingaga.

Eesti kombe kohaselt hüüavad külalised keskpäeval, et söök maitseb kole mõrult ja seda peab pruutpaar suudlusega magusaks tegema. Seda võib hüüda mitu korda öhtu jooksul.

(Eestis on küll rohkem kombeks hüüda: "Jook on mõru!" – TV)

Siin me oleme jõudnud kohvi ja likööriini.

Usun, et klaasis oli Kloostriliköör, sest Valter tavatses seda osta.

Emaj ja Valter maksid meie pulmapeoo eest. Meid oli 41 inimest.

Paljud külalised polnud Norrköpingist ja kõik pidid kusagil ööbima. Osale neist üürisime ruumid Päästearmee hotellis ja mõned elasid vanaisa ja vanaema juures ja isegi tädi ja onu juures. Emal ja Valtril oli lahtikäiv sohva köögis, millel mõned ööbisid. Kokkuhoidmine oli väga tugev meie suguvõsas, seepärast ajasime läbi nagu saime ja nagu raha lubas.

Olid nelipühad ja kõik olid priid ja pulm jätkus pühade ajal kodus.

Siin on mõned fotod väikeses korteris Östra Kyrkogatanil, kus pulm jätkus täie hooga.

Lauldakse vanu isamaalisi laule ja süüakse ning juuakse.

Vanaisa mängib klaverit.

Paljud külalised tulid nelipühal Valtri ja ema väikesesse korterisse ja seal pakuti neile uuesti süüa ning juua. Ma ei mäleta, kuidas me mahutasime nii palju külalisi sellesse väikesesse tuppa, kuid foto järgi olime me katnud kaks lauda. Valter ja ema olid väga külalislahked.

Vanasti maal peeti pulmi alati kolm päeva.

Me olime enamuse toidust valmistanud enne pühi, nii ei pidanud me kogu aeg pliidi juures seisma. Norrköpingis oli pood, kust sai osta tüüpilist eesti kaupa. Me polnud harjunud rootsi magusa leivaga. Sealt poest

sai osta ilma suhkruta haputaigast küpsetatud rukkileiba ja isegi nt hapukapsast ja imehead suitsuvorsti nimega "Krakovi

vorst”. See oli tugevasti vürtsitatud küüslauguvorst tiheda konsistentsiga.

Siin väikeses köögis on minu ema pottide ja kastrulite keskel.

Reeglina serveeritakse nn külma lauda enne, näiteks või ja leib, silk, kodus tehtud sült, suitsusink ja mõned sordid suitsuvorsti. Seejärel pakutakse sooja sööki, mis sageli oli seapraad aedviljaga ja selle juurde kuulus ka pruunistatud hapukapsas.

Meil oli väga hea kelder, kus sai hoida valmistehtud toitu. Külmkappi kodus polnud. Kui ma nüüd mõtlen tagasi sellele ajale, siis ma ei mäleta, et ema oleks kaevanud seda, et väikesel puupliidil on raske sööki valmistada. Meil oli ka gaasipliit kahe auguga, kuid seda me kuigi sageli ei kasutanud. Alati leiti probleemidele lahendused. Me küpsetasime isegi saia ja kooke selles vanas ahjus.

Nelipühad said otsa ja kõik sai jälle korda.

Evald oli saanud töö Linköpingis ja talle lubati isegi korter ettevõtte kaudu. Ettevõtet kutsuti ALKA. Selles tehti lennuki detaile. Esialgu üürisime me üht tuba Linköpingis, kuid juba 1. juulil 1956 saime me oma korteri kahe toa ja köögiga. See asus aadressil Prästbolsgatan 4 b, teisel korrusel ja piirkonda kutsuti Maituleks. See oli minu esimene moodne korter.

Mul polnud kunagi olnud vannituba ja tualetti maja sees. Ka ei pidanud ma kahhelahju kütma ja tarvitses vaid keerata kraani, kust sai kuuma vett. Milline luksus!

Nüüd oli meil mööblit vaja. Kööginööbli saime Norrköpingist. Kõik oli nii kallis ja meil polnud õnnestunud koguda nii palju raha, mis kulus sisekujunduseks. Veidi raha saime me

pulmakingiks, kuid seda ei jätkunud kauaks. Isegi siin aitasid meid Valter ja ema väikese laenuga, mille me mõne aja pärast tagasi maksime. Voodiriided ja kööginõud olin ma varem ostnud. Vaja oli mööblit elutuppa ja magamistuppa. Me olime väga õnnelikud ja oma korteriga.

Mul oli oma töö Televerketis Norrköpingis alles. Mõned kuud ma sõitsin töö ja kodu vahet, kuid varsti sain ma töö lääni elamumajandusnõukogus Linköpingis. Siin anti riigilaenu lääni elamuehituseks. Ma õppisin jooniseid lugema ja arvutama laenutoetust ja paljut muud.

1958. a ostsime oma esimese auto. See oli vabrikust tulnud VW Põrnikas, mis maksis 8000 krooni. See oli siis suur raha.

Evaldil polnud autojuhiluba, mistõttu mina olin esimene autojuht ka sellel autol.

Evald alustas Waséns'i autokoolis, aga mina tegin talle õppesõite, sest ta pidi saama rohkem sõidukogemusi.

Me tegime palju väljasõite oma väikese Põrnikaga. Enamasti olid need sõidud Norrköpingi vanavanemate ning ema ja Valtri juurde.

Siin istume me pingil Skansenis Stockholmis. Siin on Valter võtnud kaasa minu onutütred Helga ja Ille.

Sageli võtsime me kaasa minu vanavanemad mitmetele väljasõitudele. Isegi Valter ja ema sõitsid kaasa oma Hillmaniga ja

siis said veel mõned kaasa nende autos. Evaldil polnud ju üldse sugulasi Rootsisis ja nii ei pidanud me jagama oma külaskäike kahe koha vahel.

Vanaisa oli 79-aastane ja väga elav ning uudishimulik oma vanuse kohta. Ta tahtis käia vee, eelistatult mere ääres ja vaadata laevu.

Püha Anna saaristu, Arkösund ja Ombergi ümbruskond olid meie teine reisisiht suviti.

Siin oleme me üleval tipus Ombergis.

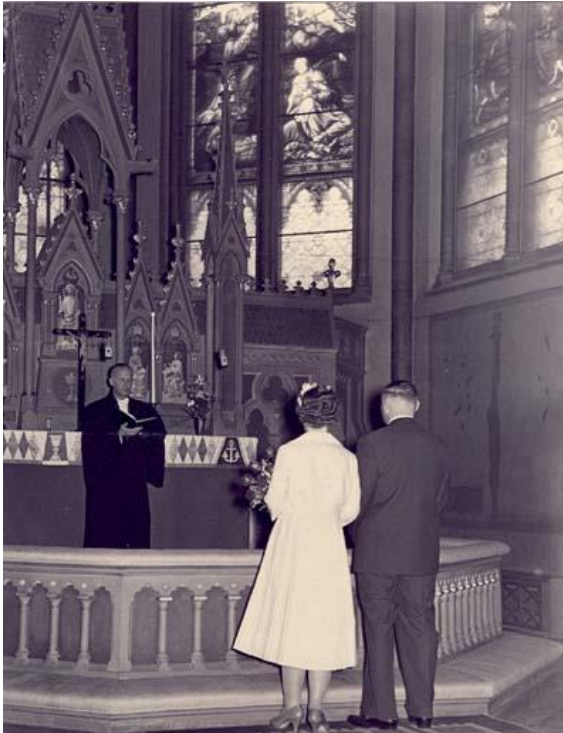
Me käisime isegi Ölandil ja telkisime koos vanematega. Vanaisa ronis üles Pika Jaani majakasse ja ütles, et ta "peaaegu nägi sealt kodu Eestimaal".

1950ndate lõpus oli meil juhuslik kirjakontakt isaga Eestis. Kiri oli tsensori käes olnud ja sisu polnud üldse selline nagu loota oli, kuid me saime igal juhul teada, et ta elab ja ta sai midagi teada meie elust siin.

See oli 29. mail 1959, kui mu ema abiellus uuesti.

Ema ja Valter tahtsid abielluda 1959. a, kuid selleks vajas kirik Norrköpingis tõendit, et isa on uuesti abiellunud Eestis. Vanaisa kirjutas minu isale ja taotles kohtuotsust lahutuseks ja seejärel sai ema Valtriga abielluda

Neid laulatati samuti Matteuse kirikus ja sama preestri poolt, kes oli meid laulatanud.

Valter ja ema elasid nüüd moodsas väikeses korteris Skepparegatanil. Seal kogunes suguvõsa ja meil oli väike pidu söögi ning joogiga.

Nüüd oli vanaisa andnud oma kahe poja naised teistele meestele.

Nii Valtri kui Bernhardi vanemad jäid Eestisse ja olid surnud. Oldi suguvõsa liikmed niikaua kui vanad elasid, sest inimestel oli ju palju ühiseid mälestusi.

Ma tunnen puudust sellest lihtsast läbikäimisest suguvõsa ja sõpradega, mis toimus sel ajal. Nüüd on kõik nii stressis ja endaga tegevuses, ning pole aega külla minna omastele nii nagu varem.

Juhtus sageli, et tuttavad tulid meile külla laupäeval või pühapäeva pärastlõunal. Osteti kaasa võib-olla torti või kohvikooki ja istuti ning vesteldi mõned tunnid.

Lühike jutustus Evaldi elust.

Kõik Evaldi sugulased on Eestis. Tema ema Liisa suri 1937 lapsevoodis, kui õde Laine sündis. Isa Jaan jäi üksikuks kolme poja ja äsjasündinud beebiga. Evald oli 14-aastane ja lastest vanim.

Nad elasid maal väikeses külas nimega Iira. Lähim linn oli Rapla, mis asub ca 50 km Tallinnast lõunas. Jaanil oli raske väikese lapsega toime tulla. Liisa õel Miinal ja abikaasal Matsil Vainusaarel lapsi polnud ja nad lapsendasid väikese Laine.

Isa Jaan abiellus mõne aja pärast Amaaliaga ja abielust sündis tütar Linda.

Evaldi ema Liisa oli olnud küla õmbleja ja õpetas teisi naisi heegeldama ja õmblema. Isa tegi mitmesuguseid töid, ms müüs Singeri õmblusmasinaid.

Poisid pidi varakult tööle hakkama. Suviti sai Evald tööd sulasena naabertaludes. Palk polnud kuigi suur, kuid anti süüa ja eluase ning isegi riideid.

Kui Evald oli 16 läks ta Tallinnasse. Ta oli üüriliseks ühe perekonnatuttava juures. Ta käis õhtuti koolis, et õppida metallitööliseks. Päeviti töötas ta tubakavabrikus "Leek". Ta pakkis sigareid ja sigarette. Tal oli neile juurdepääs ja ta isegi tundis huvi erinevate sortide kohta ning siis hakkas ta suitsetama.

Mõne aasta pärast sai ta metallitöö sisse seada Lafermes.

Sel ajal puhkes Teine maailmasõda. Venelased okupeerisid Eesti 1940. a ja 1941. a sügisel vallutasid sakslased maa.

See oli rahutu aeg. Tal oli mitu sõpra, kellega ta oli koos. Nad käisid sageli kinos või jõid õlut kusagil kõrtsis. Tema hea sõbra nimi oli Ilo Lüllmaa. Ta elas kodus koos oma vanematega ja tal oli ka väike vend Tiit.

Ühel õhtul olid Evald ja Ilo olnud kõrtsis ja joonud mõned õlled. Koduteel kohtasid nad paari saksa sõjaväepolitseinikku. Ilo oli sõimanud neid saksa keeles ja öelnud seda, mida poleks tohtinud öelda. Nad arreteriti ja viidi pokri. Seal kuulati neid üle tavalise kõva ülekuulamistehnikaga. Mõne päeva pärast pidi mehed kirjutama avalduse, et nad astuvad sõjaväeteenistusse saksa armees. See oli 1943. a kevadel.

Nad polnud kunagi mõelnud saksa armee teenistusse minekust ja otsisid võimalusi põgenemiseks. Evald sõitis vanematekoju teatama, et ta peab põgenema sakslaste eest kas Soome või mõnda muusse riiki.

Neil õnnestus jõuda põhjarannikule Juminda poolsaare tipus, mis asub just pikalt välja Soome lahte ja seal otsida üles kaluri, kes saaks lõpuks neid aidata põgenemisel Soome.

Neile lubati paat, aga sel päeval, kui nad selle pidid saama, paati polnud. Mees oli lubanud teise vana paadi, kuid sel polnud mootorit, aga sai heisata väikese purje või pidi sõudma. Oli tulnud veel kolm poissi, kes ka tahtsid Soome minna ja nüüd otsustati, et võetakse see vana paat ja proovitakse üle Soome lahe minna. Vahemaa Eesti ja Soome ranna vahel on umbes 80 km (*Juminda poolsaare tipust lähima punktini Soome mandril on natuke üle 39 km – TV*). Vähemalt oli ühel poisil teatud meresõidukogemus. Oodati sobivat ilma ja et vahiposte poleks nende ärasõidutee läheduses. Kõik pidi klappima, muidu lõpeks see halvasti, seda nad kõik teadsid.

Ühel õhtul, kui puhus mõõdukas lõunatuul, asusid nad teele.

Lisaks halvale ilmale oli meres palju miine ja nii vene kui saksa laevad patrullisid lahes ja veel luurasid taevas lennukid. Paat lekkis päris palju ja keegi pidi kogu aeg vett välja viskama. Nad olid teinud presendist purje, mis aitas natuke, kuid nad pidid kogu aeg sõudma. Sooje riideid neil kaasas polnud ja külma peletati alkoholiga. Kuigi nad jõid palju, ei jäänud nad purju.

Hommikul olid nad jõudnud Soome poole välimiste skäärideni. Neid võtsid vastu Soome rootslased, kes rääkisid vaid rootsit ja nad said end sauna soojendada. Kui nad hiljem vaatasid paati, siis see oli juba põhja vajunud.

Nüüd algasid ülekuulamised Soome võimude poolt ja paljudele küsimustele tuli vastata. Nende ette seati alternatiiv, kas minna Soome armeesse või saadetakse nad tagasi Eestisse. Valik oli

kerge, sest keegi neist ei tahtnud jälle sakslaste kätte sattuda ja nii jäi üle Soome armee. Soome oli ju sõjas ja vajab kogu abi, et kaitsta end venelaste vastu.

Soome moodustas eesti poistest pataljoni JR200. Neid eesti poisse, kes võitlesid Soome eest, hakati nimetama "Soomepoisteks". Selles oli umbes 4000 eesti noort, kes olid valinud võitluse vabaduse ja demokraatia eest Soomes ja samas kaitsesid Soome vabadust ja Eesti au. Kõik olid põgenenud kas vene või saksa okupatsiooni eest. Ei Evald ega Ilo ei olnud käinud väljaõppel Eesti sõjaväes, nii et nüüd pidid nad esimest korda läbima sõjalise väljaõppe. Lõpuks saadeti nad ka rindele. Evald võttis osa lahingutest Karjala kannasel, Viiburis ja Vuoksil.

Siin seisab Evald paremal. Teise poisi nimi on Vaarma.

Umbes 2000 eestlast ja isegi Ilo tulid tagasi Eestisse, et siis võidelda venelaste vastu. Sellest ajast on Ilo kadunud ja kuulub kindlasti nende lugematute hulka, kes langesid lahingus. Tema saatusest pole midagi teada.

Evaldil oli teatud viisil õnne, ta sai rindel haavata ja pandi hospidali, muidu oleks ka teda saadetud tagasi Eestisse.

Lahingus Karjala kannasel tabas Evaldit granaadikild kiivrisse ja õlavarde ning vasakusse reide. Sõbrad leidsid ta teadvuse kaotanult, kuid ta näitas ilmseid elumärke ning nad võtsid ta kaasa.

Pärast vaherahu 1944 pakkus Soome riik talle võimalust sõita põgenikelaevaga Rootsi. Tal oli ikka veel lahtine haav ja ta vajab hoolitsemist.

Ta pidi minema laevaga M/S Venus, mis lahkus Raumast Soome poolel ja pidi minema otse üle Botnia lahe Gävlesse. Torm sundis kapteni võtma kurssi palju põhjapoole, Örnsköldsviki, kuhu Venus jõudis pärast 38 tundi kohutavat reisu ja seal päästis laeva viimasel minutil lootsipaati.

M/S Venus sildub Örnsköldsvikis 842 eesti põgenikuga Soomest.

Naised ja lapsed olid kokku surutud trümmi ja seal oli nii kitsas, et kaks last lämbusid ülesõidul surnuks ja üks mees laskis end maha. Mehed pidid dekil seisma nii tihedalt, et ei saanud

liigutada. Laev triivis abitult tormis rohkem kui ööpäeva ja päästeti viimasel minutil enne purunemist kaljudel.

Evald pandi kohe Örnsköldsviki laatsaretti. Tal oli palavik üle 40 kraadi ja mitu põletikus haava. Rootsi haigla hoolitses tema eest hästi ja pärast laatsaretti saadeti ta Säteri puhkekodusse. Seal oli palju neid, kel oli vaja puhata, kuid lõpuks läks ka tema erinevatesse töölaagritesse. Muude seas on ta töötanud tee-ehitajana, metsatöölisena, nõudepesijana ja tekstiilitöötajana Boråsis. Mõne aasta elas ta Husqvarna lähedal ja töötas Stensholmis freesijana. Sealt kolis ta Karlskogasse ja sai tööd tööriistafreesijana Boforsi vabrikus.

Sugulaste ja sõprade otsingud.

Ei teatud kui paljudel sugulastel või sõpradel õnnestus põgeneda Eestist. Eesti ajalehtede ja Punase Risti kaudu otsiti teateid. Evald oli isale öelnud enne kodunt lahkumist Raplas, et ta proovib minna Soome, kuid isa ei teadnud, kuidas tal tegelikult läks. Ei julgetud kirjutada koju, sest see võis kaasa tuua repressioonid kodurahva vastu. Kuid ikkagi taheti teada saada, kas ollakse elus. Mingil kombel sai Evald teada, et Lüllmaa pere on Rootsis. Need olid ju tema sõbra Ilo vanemad. Lõpuks said nad omavahel kontakti ning rääkisid oma üleelamistest, kuid Ilo oli kadunud.

Lüllmaade pere elas pärast laagrisolekut Forserumis, kus isa Mihkel töötas vabrikus, kus tehti riidepuid. Ema Grete oli kodune ja hoolitses poeg Tiidu eest. Evald käis perel mõned korrad külas 1958. a.

Evaldil on jätkuvalt väga hea kontakt poeg Tiiduga, kes nüüd elab oma perega Uppsalas.

Mõne aasta pärast sai Evald kontakti ka oma sugulastega Eestis. Tema õde Laine oli kellegi Kanada tuttava kaudu saanud teada, et Evald on elus ja elab Rootsisis. Kõik Evaldi sugulased jäid Eestisse.

See kestis kuni 1970. aastani, kui Evaldi isa ja õde Laine said Eesti ametivõimudelt loa külastada meid Mjölby.

Siin istub Evald oma isa Jaani ja õde Laine vahel.

See oli unustamatu hetk isale ja pojale. Neil oli luba elada meie juures kolm nädalat.

Siin istub väike Jaan vanaisa Jaani põlvedel.

Nad olid kuulnud jutte, et Rootsis ei saa oma kõhtu täis süüa ja seepärast olid nad kodunt üht-teist kaasa võtnud, muuseas soolapekki, mida sai lõigata õhukesteks viiludeks ja panna võileivale.

Nad olid väga imestunud, kui nad nägid, et meil oli süüa küll, mida vaid soovida.

Selliseid jutte levitati teisel pool raudset eesriiet ja kuna informatsioonivahetus riikide vahel oli vähene, siis võis rahvas uskuda, et kõik oli õige, mida nad kuulsid. Nüüd nägid nad vastupidist oma silmadega!

Meie kodus olid meil laual alati tavalised toidud. Ainus, mis eristab rootsi toitu eesti omast, on see, et me ei kasuta toitudes nii palju suhkrut. Meie leib on tume rukkileib, mida küpsetatakse haputaignast, ja meie marineeritud räim pole magus.

Me ei võinud jätkuvalt külastada Eestit, kuna seal riskeerisime me sellega, et venelased võtavad meid kinni ja selliste inimeste jaoks, kes olid olnud sõjas nende vastu, oli see eriti riskantne. See kõik lõppes 1986, kui Evald käis Eestis. Isegi Jaan oli kaasas, et külastada oma sugulasi ja näha maad, millest ta nii palju oli kuulnud.

Nõukogude Liit vaatas eestlasi kui oma kodanikke, kui need olid elanud Eestis 7.9.1940. Siis oli Nõukogude Liit okupeerinud Eesti ja nõukogude seadus hakkas kehtima.

Kui me tulime Rootsi 1944, siis kanti kirikuraamatutesse see pealesunnitud kodakondsus.

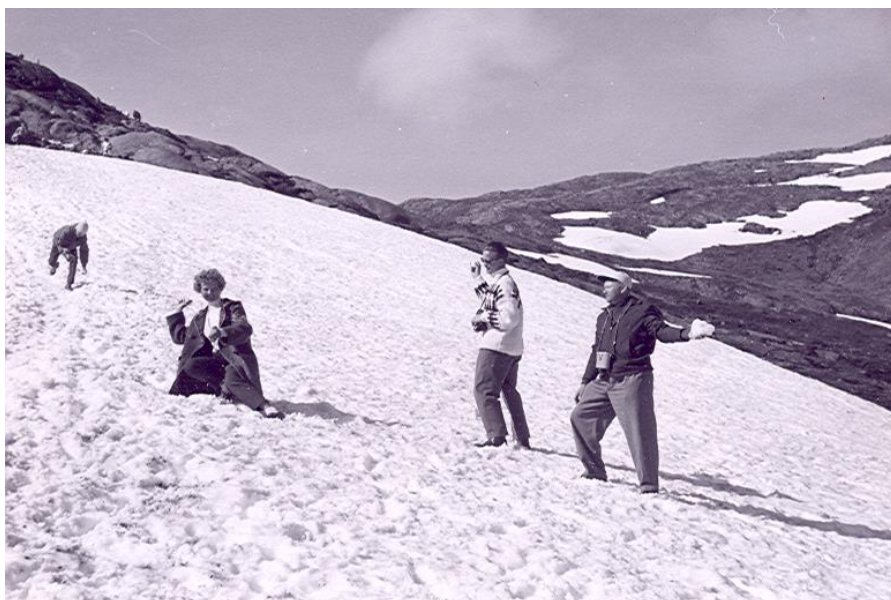
1960ndate lõpus kirjutas Migratsiooniamet, et "tähtis on teavitada teid, et te olete ikka Nõukogude liidu kodanikud".

Meid hoiatati, et rootsi kodakondsus "ei anna mingit kaitset Nõukogude liidu küllastamisel, kui võimud seal tahavad isikuid mingil põhjusel kinni pidada".

See oli väike osa Evaldist ja tema elusaatusest ja nüüd mõtlen ma jätkata meie ühise eluga (*Hulda teatas mulle 31. jaanuaril 2019, et Evald suri laupäeval, 26. jaanuaril, kell pool kaksteist öösel. Nad olid abielus olnud 62 aastat - TV*).

Ei juhtunud just midagi erilist. Argipäevad olid täis tööd ja pühad veetsime me koos sugulaste ja sõpradega.

Puhkuse tavatsesime me veeta Taanis, kuna seal olid väga head kämpinguplatsid.

Ühel suvel olime me koos minu vanematega Åres. Me sõitsime köisraudteega tippu ja seal oli nii palju lund isegi juulikuus, nii et me saime pidada lumesõda. Ma mäletan, et ema ei julgenud köisraudteel sõita ja lõpuks sõitis ta koos Evaldiga ja mina Valtriga.

Perekond suureneb!

Kõige suurem sündmus oli muidugi see, kui me saime endale väikese poja. Ta sündis 18. novembril 1962.

Ta oli loomulikult maailma haruldaseim väike laps ja ta ristiti 6.7.1963 Jaan Mikaeliks.

Siin on neli põlvkonda. Minu ema, mina, vanaisa ja vanaema Jaaniga.

Jaan oli rõõmus väike poiss, kes ei kartnud üldse vett.

Me olime rääkinud, et kui me saame lapse, siis jään ma lapsega koju. See oli soovunelm. See unelm tegelikult täitus ja ma sain olla kodus esimesed kolm aastat ja pärast seda töötasin vaid pool päeva. Varem olin ma töötanud iga teine nädal. Mu ema jäi haiguspensionile ja me palkasime ta kui lapsehoidja. Nad elasid ikka Norrköpingis ja meie elasime Linköpingis. Ta kas tuli meile ja jäi terveks nädalaks või oli Jaan nende juures Norrköpingis.

Nad pärisid väikese aiamaja Skarptorpi piirkonnas Norrköpingis ja seal oli Jaan suviti.

*Siin saab Evald 40seks ja väike Jaan saab aastaseks samal päeval. Suure karu sai Jaan vanaisalt ja vanaemalt.
18.11.1963, Linköpingis.*

Evald sai uue töö 1. jaanuaril Mjölby. Mul oli ikka oma töö Linköpingis, kuid ma olin töölt vaba teatamiseni.

Jätkuvalt oli elukohtade puudus ja me otsisime korterit Mjölby. Mõne aja pärast õnnestus meil vahetuse kaudu osta ühisomand Dackegatanil Mjölby. Selles oli kaks tuba ja köök ja see asus teisel korrusel. Me saime kohe tuttavaks naabritega, kelle nimi oli Wåhlin. Neil oli viis last ja nad elasid samuti kahetoalises korteris. Siin sai Jaan mitu mängusõpra ja ta õppis selgeks isegi rootsi keele koos mängides. Me ei pannud tähelegi, kuidas ta keele selgeks sai, kuid järsku rääkis ta mõlemat keelt ja ta ei ajanud sõnu segi. Oli väga tähelepanuväärne, kui lihtsalt läks tal uue keele õppimine vähimagi pingutuseta. Me rääkisime endiselt eesti keelt kodus, kuid ma lugesin talle rootsi muinasjutte ja me vaatasime rootsi lasteprogrammi "Vaata, mängi, õpi" ja Televinkenit ja Anita ning Gullani laulutunde, kus meloodia "Här gårman" sai väga populaarseks.

Me unistasime oma suvilast või oma majast ja tavatsesime sõita vaatama mitmesuguseid suvilaid, mis olid müügis, kuid kõik olid kas kallid või olid need liiga kaugel Mjölbyst. Me tahtsime kasutada maja suve läbi ja seepärast pidi ta olema lähedal.

Sügisel 1965 hakkasin ma jälle tööle Linköpingis. Minu tööaeg oli väga paindlik ja ma sain seda päris palju ise kindlaks määrata.

Sel ajal oli rongi- ja bussiühendus väga hea ja ma sõitsin Mjölby ja Linköpingi vahet kuni 1972. aastani, kui ma sain töö Mjölby kommunis.

Ma olin vastutav lastega perede eluasemetoetuste maksmise eest. 1992. a viidi see maksmine üle kindlustusse ja ma sain kommunis uue tööülesande sotsiaalametis.

Ma pidin töötama majandusnõunikuna võlgu olevatele isikutele. See oli õige huvitav, kuid alguses pidin ma ennast harima, sest ma osanud käsitleda teise inimese eramajandamist. Nüüd pidin ma ennast harima Uppsala ülikoolis.

Ühe väikese eksami pidin ma ka õiendama. Tuli palju lugeda ja õppida viie saamiseks. Suurem osa toimus kaugõppes, kuid ma pidin sõitma mitu korda loengutele ja mitmetele arvestustele. Ei ole sugugi kerge kuuekümnepäevase asuda taas koolipinki, aga kui kord on alustatud, siis tuleb see lõpule viia. Ja seda ma ka tegin, kuid ilmselt ma arvasin, et see oli tõesti lõbus.

1. juulil 1994. a hakkas kehtima võlgade saneerimise seadus ja ma pidin vastu võtma oma esimese kliendi miljonilise võlga. Ma mäletan seda asja väga hästi ja ma olin rõõmus, et ma sain aidata perekonda nii, et nad said oma võlgade saneerimisega ringkonnakohtus hakkama. See tähendas, et järgmise viie aasta vältel pidid nad elama eksistentsiiniimumil ja muud sissetulekud läksid võlgade eest tasumiseks. Pärast seda oli pere võlgadest vaba.

See oli tänuväärne töö ja nüüd, palju aastaid hiljem, kohtan ma inimesi, kes tulevad ja räägivad minuga ning tänavad, et ma aitasin neil oma olukorda klaarida. See oli läbirääkimiste pidamine pankade ja võlausaldajatega.

Siin töötasin ma kuni pensionileminekuni ja sain kullast käevõru 25-aastase teenistuse eest.

Evaldi töökaaslane oli ostnud maja Stora Ljunas, Hogstadis, ja Evald aitas tal ehitada kõrvalhoonet.

Naaberkiinnistul oli vana ait, mis hakkas Evaldit huvitama. "Selle saab ju ümber ehitada majaks"! Põrand oli täis vana vilja ja väga palju rotisitta. See ei näinud meeldiv välja. Tugev puutrepp viis teisele korrusele, mis ka oli vana vilja täis ja seal olid väikesed aknad viiluotsas. Ma ei olnud veendunud, et sellest saab teha midagi, milles saab elada, kuid teised nägid ehitises midagi muud ja uskusid, et sellest saab hea asja.

Valter lubas aidata ümberehitusel.

Me kontakteerusime omanikuga ja pärast teatud veenmist ostsime me selle 5000 krooni eest. See oli 1966. a kevadel. Krundi ostsime me hiljem.

Meil polnud nii palju raha maja alla panna. Evald oli innukas ja hakkas kohe aita puhastama.

Sel ajal ostis elamuühing palju kortereid kesklinnas ja seal sai osta köögisisustust odavalt. Isegi Norrköpingis käis vana kinnisvara lammutamine. Evald ja Valter said loa võtta korteritest nii palju kui tahavad.

Meenutan nelipühade õhtut 1966. See oli meie 10-aastane pulmapäev ja ma olin kodus Jaaniga ning ootasin Evaldit ja ema ja Valtrit, et nad tulevad tagasi Norrköpingist enne kella kuut, et süüa ja juua midagi head. Kell sai 21, kui nad tulid ja olid tolmused ning räpased, sest nad olid leidnud palju kasutuskõlblikku ehitusmaterjali Norrköpingis ja ei saanud varem koju tulla. Oleks olnud hea, kui mobiiltelefonid oleks olnud, siis poleks ma pidanud kodus muretsema.

Evald ja Valter hakkasid aita ümber ehitama nii ruttu kui sai. Valtril oli oma aiamaja Norrköpingis, kus nad elasid suveperioodil, kuid siiski ta aitas meid väga palju.

Siin on aidal uksed ja aknad ees. Mina tõstan veeämbrist vanast aiakaevust. Vanaisa, vanaema ja Jaan vaatavad pealt.

Ma mäletan, et Evald sõitis iga päev aita ning ehitas ja tegi tiseritööd. Me tahtsime teha esialgu köögiosa valmis, et saaksime seal elada.

Jaanipäevaks panime ülakorrusel üles telgi ja saime seal magada.

Evald unustas pildistada seda aita enne, kui ta alustas ümberehitamist või arvas ta siis, et seal pole midagi pildistada.

Ehitus jätkus tormilise kiirusega ja sügisel oli kõik soojustatud ning aknad ja ukсед ees.

Sama aasta juulis sattus Evald liiklusõnnetusse, mis lõhkus täielikult meie auto. See oli õnnetus, kus Evald jäi süüdi ja pidi välja andma mitu tuhandekroonist. Oli minu sünnipäev ja Jaan ning Evald olid ostnud mulle kingituse ja pidid sõitma ehituspoodi, et osta natuke puumaterjali maja jaoks. Siis oli veel vasakukäeline liiklus. Evald tuli väljakult kirikutänavale ja pidi ületama Burensköldsvägeni, kuid ta pörkas kokku teise autoga. Selle auto juht lendas autost välja ja murdis mitu ribi, kuid muid ohtlikke vigastusi tal polnud. Jaan ja Evald jäid täiesti terveks, mis oli hea. Meie auto oli puru. Autol polnud täiskindlustust ja me ei saanud kindlustusest midagi.

Nähtavus seal oli vilets liiga kõrge heki pärast teeristi juures ja teine auto sõitis mööda seisevast autost ja oli heki poolt täiesti varjatud, kuid kohtus ei võtnud keegi seda arvesse. Igal juhul löigati hekk pärast õnnetust madalamaks.

Nüüd oli meil tarvis autot, et maja juurde sõita. Seega tuli uuesti raha koguma hakata. Alustuseks ostsime me kasutatud Volvo Dueti, sest sellega sai vähemalt puumaterjali ja muudki vedada. Aasta pärast vahetasime selle uuema Volvo Dueti vastu ja nii oleme me jätkanud autode standardi tõstmist.

Dackegatani korter muutus kitsaks ja 1968 ostsime me uue korteri Kungsvägen 75. See oli alumisel korrusel ja koosnes kolmest toast ja köögist. Nüüd sai Jaan omaette toa. Korter maksis 12000 krooni koos külmkapiga. See oli hiiglappeen korter, kuid me ei elanud selles kaua.

Minu vanaisa ja vanaema ja Valter ja ema elasid Norrköpingis ja vanad vajasid rohkem abi ja järele vaatamist. Me ei saanud ju kolida Norrköpingisse, et neid aidata, seepärast hakkasime otsima vanadele elukohta siin Mjölbys. Tollal ei saanud vanad

liikuda kommuunide vahel. Mjölby ei andnud mingit elukohta vanadekodus, vaid me pidime selle ise korda seadma.

Nüüd hakkasime me otsima sobivat maja või siis lõpuks ehitama oma maja, kus kõik saaksid koha.

Meil oli õnne Eldslösas, Svalstigen 5, kus me leidsime maja, kus oli neli tuba, köögi ja keldriga ja ülakorrusega. Maja oli äsja ehitatud ja me võisime peaaegu kohe sisse kolida. Ülakorrus ja keldriosa ei olnud valmis ja seda tuli meil endal teha. See oli suur maja. Alumine korrus oli 110 m² suur ja kelder oli sama suur ja ülakorrusel oli sisseseadeks sobivat pinda 65 m².

Sügisel 1970 kolisime me sisse ja vanaisa ja vanaema kolisid meie juurde. Nad said oma toa oma asjade jaoks ja nad lülitusid meie majapidamisse. Me sõime koos ja vanaema sai ise süüa teha, kui meid polnud päeval kodus. Kui Jaan tuli koolist koju, siis oli alati keegi täiskasvanuist kodus.

Vanaisa ja vanaema pidasid kinni vanadest kommetest. Pühapäeviti pidi selga panema pühapäevariided ja argipäevadel oli teine riietus. Vanaisal oli pühapäevadel alati valge särk seljas ja lips kaelas ja sageli tume vest peal ja vanaema pani selga tumedamad riided. Nad kuulasid raadiost jumalateenistust ja vanaisa mängis kirikulaule oma vanal jalgadega töölepannaval orelil. Selle olid nad ostnud Norrköpingis oksjonilt õige palju aastaid tagasi. See oli nii nauditav ja meeldiv. Nad tundusid olevat endas väga kindlad. Nendega võis koos istuda ja juttu puhuda kõigest võimalikust.

Nüüd pahandasin ma endaga, et polnud varem vanade elust huvitatud olnud ega kirjutanud üles nende jutte, sest see oli tõeline allikas, et vanu aegu välja selgitada. Neil oli palju jutustada ja nad mäletasid vanu sündmusi. Siis polnud ma kahjuks nii huvitatud kõigest vanast.

Vanaisa ja vanaema ei näinud enam kunagi oma armastatud Kresulit.

Ta rääkis sageli sellest, kui võrratu oli olnud seal kevadel, kui rändlindude ahelikud lendasid üle saare.

Sellest tundis ta tõepoolest puudust. Ta oleks väga tahtnud kuulda aulide ja teiste merelindude häält. Me ostsime plaadi erinevate merelindude häältega ja sellel oli ka aulide laul. Seda plaati tahtis ta sageli kuulata. Kahjuks ei saanud me vanaisa hoida kuigi kaua enda juures, sest ta sai maovähi ja suri 1972. a kevadel.

Vanaema seevastu elas meie juures kuni 1980ndani, kui ta sai ajurabanduse ja tema vasak pool jäi halvatuks. Me ei saanud teda enam kodus hoida, vaid ta veetis oma viimased kuud haiglas ja suri seal.

Siin mängib vanaisa oma kallil oreil ja vanaema kuulab. Foto on tehtud 1971. a Svalstigenil nende toas.

Vanaisa mängib klaverit. Jaan istub vanavanaema põlvedel. On tema teine sünnipäev 18.11.1964. Foto on tehtud meie korteris Linköpingis.

Jällenägemine isaga.

1970ndatel aastatel sai võimalikuks sõita Eestisse, mis jätkuvalt

kuulus Nõukogude Liidule. Mitte omal käel, vaid Nyman & Schultsi reisibüroo kaudu. Ma olin otsustanud, et ma tahan kohtuda oma isaga. See nõudis palju formaalsusi, enne kui reis kätte jõudis. Juunis 1971 olid kõik paberid klaaritud ja ma sain olla ära terve nädala.

Minu ema oli väga mures selle pärast, mis võib juhtuda minuga Eestis, sest kunagi ei saadud olla kindel, kui tegu oli venelastega. Ma tahtsin kaasa võtta mõned kingitused isale ja ta perekonnale, kuid see oli keelatud (*1973, kui ma venna pool Stockholmis käisin, sellist keeldu polnud – TV*). Sai kaasa võtta vaid oma isiklikud asjad, mida läks vaja Eestis viibides. Võtsin kaasa väikese šokolaadi ja komme, kuid kõik muu ei olnud lubatud.

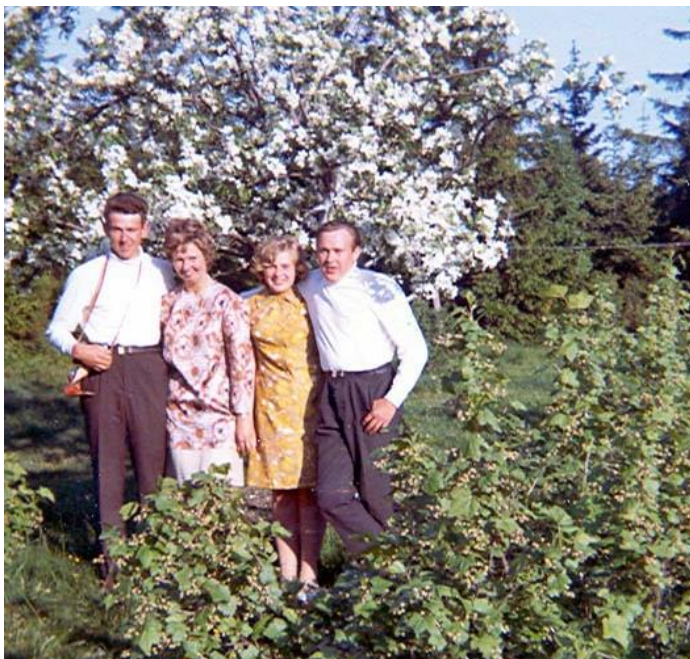
Ma sõitsin rongiga Stockholmi ja sealt taksoga sadamasse. Enne tuli sõita Helsingisse ja sealt teise parvlaevaga Tallinna.

Vastuvõtt Tallinna sadamas oli väga vastik. Automaatidega sõdurid valvasid meid, kui me trappi mööda alla läksime ja giid pidi kogu aeg kontrollima, et kas kõik on ikka kohal ja kõik läksid passikontrolli ja läbi tollikontrolli. Kui ma lõpuks tulin terminalist välja, oli mul kindlasti 40-liikmeline "vastuvõtukomitee" vastas. Kõik olid tulnud Jüri Huldat vaatama ja kõik tahtsid mind tervitada ja lilli anda, mis ilmselt oli seal tavapärane. Ma olin ju kümnene, kui ma põgenesin Eestist, kuid nüüd olin ma 37 aastat vana.

Mu isa hoidis end alguses tagasi ja ma otsisin teda silmadega, et näha kus ta on, ja siis ta tuli ja me saime teineteist kallistada. Ta mobiliseeriti Venemaale, kui ma olin seitse aastat vana ja see oli 30 aastat tagasi. Minu reisikaaslased pidid sõitma bussiga hotelli, kuid mu isa ja mina sõitsime taksoga mingisse ametkonda, kus anti välja tõend viibimiseks väljaspool nn turismipiirkonda.

See tähendas, et ma sain sõita isaga meie vanasse kodusse ja elada seal kaks päeva. Siis kindlasti mitte saarel, küll aga meie vanas majas.

Siia oli tulnud palju sugulasi ja vanu naabreid. Kõik tahtsid kuulda minu jutustust elust vabaduses ja kuidas meil õnnestus sõita üle mere 1944. aastal.

Siin olen ma koos oma poolvendade ja -õega õunapuu all.

Isa rääkis, et puu oli varem kasvanud saarel ja ta oli selle istutatud mandrile.

Nüüd õppisin ma tundma oma uusi poolvendi Ilmarit ja Kaljut ja poolõde Lead ja isa uut naist Tereset.

Kõik olid nautinud sööki ja jooki ja kõik olid rõõmsad.

Isa oli lammutanud maja maha ja ehitanud uuesti üles ja samal ajal seda veidi muutnud. Kuid paljut ma mäletasin. Vana orel oli alles, millel vanaisa tavatses mängida ja isa mängis sellel veidi ja ka mina proovisin seda natuke.

Maja polnud üldse sarnane sellega, kus mina olin Kresulis elanud.

Millegipärast tundus see väga pühalik, kui isa mängis vanu meloodiaid minu lapsepõlvest.

See tuletas veel rohkem meelde, kuidas kõik varem oli olnud.

Kodus mängisid onud isegi viulit ja mandoliini. Ma mäletan, et jõulude ajal mängiti ja lauldi erinevaid jõululaule ja psalme.

Siin seisab isa köögis, mis nüüd oli palju väiksem, kui enne meie põgenemist saarelt.

Kuid vana raudahi on alles.

Siin olen ma koos isa, Ilmari ja Leaga.

Isa päris palju mu ema kohta ja oma vanemate kohta ja ta palus, et ma hoolitseksin nende eest, mida ma ka lubasin.

Isal olid minu vastu tugevad tunded ja ta nuttis sageli, kui ta rääkis minu emast, kuid mul oli tegelikult väga raske tunda temas oma isa. Mälestused minevikust olid veel olemas, kuid kuna ma polnud kasvanud üles temaga, siis ei tundnud ma, et ta oli mu isa. Kui ma lahkusin, siis suudles ta mind ja soovis, et ma annaksin selle edasi oma armastatud abikaasale Benitale, keda ta tõenäoliselt enam ei näe.

Oli suur vahe meie elu vahel Rootsis ja olukorra vahel Eestis. Standardid olid väga sarnased neile, mis meil olid 1944. a, kui ma lahkusin maalt.

Kõik oli nii hall ja sünge ja inimestel polnud rõõmsaid nägusid. Kõik nägid välja masendunuina. Ma küsisin ühelt sugulaselt selle kohta ja tema vastus oli umbes selline: "Siin pole millegi üle naerda, seepärast miks peaksime naeratama?"

Poodides polnud midagi osta. Kui pood sai midagi müügiks hommikul, siis pidi sappa minema mitu tundi varem, et kaup lõpuks kätte saada. Kui rahvas sabatas mingi poe ees, siis oli teada, et seal on midagi müügiks ja siis oli parem kohe sappa jääda. Alati polnud teada, miks rahvas sabas seisab. Minu isa rääkis, et ükskord oli ta asunud sappa poe ees ja kui ta jõudis poodi, siis müüdi seal uksehingi. Isa rääkis ka, et ta tahtis lõpetada keldri ehitamist, kuid kusagilt polnud tsementi saada. Ta oli tellinud kaks kotti kaks aastat varem, kuid lõpuks ta seda ei saanudki. Tualettpaberit ja sidemeid polnud samuti. Mul olid sidemed enda jaoks kaasas ja ma näitasin neid oma õele. Ta polnud kunagi midagi taolist näinud ja ta ütles, et ta kasutab riidenartse või vatti, kui seda õnnestub mõnest poest saada.

Turistid said kaupa eripoodides ja ainult välisvaluuta eest ja tuli pass ette näidata, et poodi sisse saada. Oma rahvast poodi ei lubatud.

Mul oli kahju inimestest, kellel puudus palju sellest, mida ma pidasin antuks meie juures Rootsis. Siin ei olnud hea olla ja ma ei saanud neid kuidagi aidata ja ma häbenesin seda, et ma olin nii hästi siin Rootsis elanud.

Ma olin saanud loa politseist, et elada isa juures kaks ööd ja seejärel pidin ma elama Viru hotellis, kus teisedki reisijad elasid.

Turistid pidid viibima ainult Tallinna piirides ja ei olnud lubatud sellest piirkonnast lahkuda. Isa ja õde-venda said tulla Tallinna, kuid neid ei lubatud tulla minu juurde hotelli, nii pidime me

kohtuma mujal. Isa tahtis näidata mulle vaatamisväärsusi Tallinnas.

Ühel päeval tegime me midagi täiesti keelatud. Isa oli üürinud sohvriga auto ja me sõitsime 50 km lõunasse Rapla poole ja külastasime Evaldi sugulasi. Sohver ootas väljas ja isa lootis tema peale. Mul pidi olema rätik peas, et mitte tähelepanu äratada. Minu riided olid väga läänelikud ja kui meid oleks kinni peetud kontrollimiseks, oleks kohe aru saadud, et kõik pole õige ja mu isal oleks tulnud palju pahandusi.

Kui me jõudsimme Evaldi koju, koputasime uksele. Kõik olid hirmul ja minu mantel andis märku, et seekord pole tegu kontrolliga, vaid sugulane tuli külla.

Fotol on vasakult minu isa, Evaldi õde Laine, mina, Evaldi poolõde Linda, Evaldi isa Jaan, Linda abikaasa ja nende tütar Evely ning Evaldi kasuema Amalie. Naist ruudulise põllega ma ei tunne.

Me saime isegi Evaldi õde Lainet külastada.

Kõik olid väga rõõmsad mind nähes ja ma pidin rääkima elust vabaduses.

See reis lõppes õnnelikult ja tee peal polnud mingit kontrolli.

Minu külaskäik Tallinna hakkas lõppema ja reisiseltskond pakiti bussi tagasisõiduks sadamasse ja Helsingisse.

Siia oli jälle kogunenud palju rahvast, et minuga hüvasti jätta. Nüüd nägin ma oma isa viimast korda ja me jätsime teineteisega hüvasti.

Oli nii kurb jätta teda sellesse viletsusse ja et mina sõidan tagasi kogu rikkuse juurde Rootsis.

Ma olin ikkagi rõõmus, et ma tegin ära selle reisi, sest isa lahkus meie hulgast 1979. a kevadel. Kui ma tulin tagasi Rootsi, siis ma otsustasin, et ei lähe senikaua Eestisse, kui see on venelaste poolt okupeeritud.

Kodus Mjölby ootasid ema ja isa vanemad, et ma räägiksin kõigest, mida nägin või kuusin. Nad olid rõõmsad, et mu reis läks hästi ja et ma kohtasin oma isa ja ma andsin üle palju tervisi suguvõsalt ja sõpradelt ja ennekõike minu isalt.

Nüüd kulus palju aastaid, enne kui ma jälle Eestit külastasin. Me hoidsime siiski kontakti sugulastega. Neil oli ju puudus kõigest ja seepärast saatsime me palju abipakke sugulastele.

Me soovisime pigem, et sugulased Eestist saaksid selle asemel meid külastada, kuna siin on palju rohkem näha ja kogeda vaba maa tingimusi

See oli heidutav protseduur, et kedagi siia saada. Esiteks pidime saatma kirjaliku kutse ja garanteerima inimese ülalpidamise nii elamiskoha kui söögiga. Meie allkirja kutsel pidi kinnitama notar. Pidi lisama ka inglisekeelse isikutunnistuse.

Minu poolvend Ilmaril õnnestus saada väljasõiduluba Rootsi 1976. a. Ta oli meie pool ligi neli nädalat juulikuus. See oli suur

sündmus meile kõigile, kuid tema jaoks oli see midagi täiesti erilist, kuna see oli ebatavaline, kui nõukogud lasksid oma kodaniku läänemaailma.

Hiljem me kuulsime teda rääkimas, milliseid kontrole ta pidi läbima ja kindlasti kontrolliti ka meid siin Rootsisis. Ta oli ju täiesti "ajupestud". Ta ei tohtinud midagi rääkida olukorrast Eestis, kuid ta pidi uurima meilt välja igasuguseid asju. Ta ei teinud ju seda, kuid teda pressiti kõvasti igasuguste küsimustega, kui ta läks tagasi Eestisse.

Vanaisa lahkus 1972. a aprillis. Me oleksime väga tahtnud, et minu õed-vennad oleksid saanud tulla matusele. Ma saatsin neile soovitud taotlused, kutsed ja surmatunnistused ja kõik olid tõlgitud vene keelde ja kinnitatud notari poolt, kuid nad ei saanud ikka tulla. Äraütlemise põhjuseks oli nende mitteküllaldane sugulus oma vanaisaga!

Ma ei saatnud kutset oma isale sel põhjusel, et see oleks kaasa toonud mittevajaliku hingelise kannatuse nii talle kui mu emale.

millest ei saanud läbi minna.

Juba 1980ndate lõpul oli märksa kergem kontaktidega ja reisidega mõlemas suunas. Ma käisin paar korda isegi meie saarel, kuid seal oli kõik muutunud. Kui ma olin väike, polnud saarel metsa, kuid nüüd 50 aastat hiljem olid seal kõrged puud ja põõsad,

Seal kus ma elasin, kinnitasime me rannas eistuki väikese lepapõõsa külge, kuid nüüd kasvas seal kõrge lepp.

See kõik jõudis toimuda 50 aasta jooksul.

Siin oleme me teel mandrilt saarele. Ema ja Valter on ka paadis.

Selle reisi tegime me 1991. a augustis.

Ema ja mina tulime maale ja tundsim end täiesti kadunutena. Enne olid siin võrgukuurid ja meie suur sild. Midagi pole enam. Meie taga paistab Aegna saar.

Selle koha peal oli vanaisa maja. Nüüd on seal vaid krunt, kus me istume.

Krundil kasvavad neli kaske. Ma mõtlesin kohe, et need tähendavad vanaisa nelja poega. Tundsime end üksikuna ja hirmunud, kui mõtlesime, kuidas kõik on sõja tõttu muutunud.

Vanaisa omandist on alles vaid vana ait, kuid katus on sisse vajunud. Kiviseinad seisavad veel. Siin olime varjus, kui pommilennukid lendasid üle meie.

Vana kaev on ka veel alles.

Ema ja mina maitseme vett ja see tundus joodavana.
Me tegime saarele ringi ja proovisime meelde tuletada kõiki kohti
ja maju, kuid kõik olid lagunened ja seda oli nii kurb näha.

See siin on Kalavälja. Siin elasid Johannes ja Elviine Lambotid.

Meil olid ju teised mälestused ja nüüd oli kõik nii muutunud.

See siin on Nõmme kõrvalhoone saunaga. Elumaja põles maha kui venelased pommitasid saart.

Ma elasin siin koos emaga, kui maja põles maha. Volli ja Miili Numberg said elada vanaisa majas edasi.

Kui mu isa tuli sõjast tagasi ja veidi aja pärast abiellus, siis kolis vana abielupaar sellesse hoonesse. Nad tegid korda köögi ja toa, et saaks seal elada. Algselt oli see olnud abihoone saunaga.

Siin on näha meie suure silla jäänuseid. Põgenike paadid lahkusid selle silla juurest 22. septembril 1944.

Nüüd on ring sulgunud. Ema ja mina oleme tagasi samas kohas 47 aastat hiljem.

Nüüd sõidame tagasi jälle mandrile. Minu õde ja vennad olid meiega sellel väljasõidul 1991. a.

See nn laulev revolutsioon oli võitnud ja Eesti sai tagasi oma iseseisvuse 20. augustil 1991.

Oli suurepärane suvepäev ja me grillisime vorsti ja ujusime.

Juulis 1992 olime me tagasi Eestis ja külastasime isegi meie väikest saart. Nüüd oli mu vend Ilmar üürinud kummipaadi. Minu ema kartis hirmsasti istuda sellesse paati.

Siin olime me jõudnud väikesele Kumbli saarele, mis asub mõnisada meetrit eemal. Sinna viidi suvel lambad. Sinna pidi sõitma ettevaatlikult, sest polnud teada, mis lebas merepõhjas. Siin leidus isegi vanarauda pärast sõda.

Saarel polnud õiget liivaranda. Kes tahtsid ujuda, pidid seda tegema varem paadisillalt.

Siin ei saanud ujuda, sest meri oli liiga madal. Kalakajakatel ja tiirudel olid siin pesad sellel saarel.

Siin ei

Meie taga on mannermaa, Viimsi poolsaar.

Eesti president Lennart Meri on nüüd poolsaare omanik (*tema pärijail oli algselt küll ainult ca 6 ha poolsaare otsas – TV*) ja ei saa isegi paadiga randuda sinna tema omandile (*mina olen küll igal suvel oma kummipaadiga randunud Neeme otsas ja mind pole sealt kunagi ära aetud. Neemeks on kohalik rahvas seda poolsaare otsa eluaeg kutsunud, enne kui Meri selle Kabelineemeks ristis – TV*). See on lühim tee Kresuli ja mandri vahel ja varem sõudsimel me seda vahet eistukiga, mille sidusime kinni rannas oleva posti külge. Nüüd ei saa seda teha, vaid peab sõudma palju kaugemale mandril asuvasse silda

Nüüd kuulub vanaisa maa teisele inimesele ja pole enam sama võimalust saarele minna.

Kui ma tahtsin "puhata" saarel, siis pidin ma sellest teatama uuele omanikule. Mul on kirjalik kokkulepe temaga, et võin elada saarel ühes tema majadest. See pole enam tähtis.

Me elasime alati minu venna Ilmari ja tema perekonna juures, kui ma Eestis külas käisin. Nemed korraldasid väljasõite, üürisid auto või bussi, et me saime koos reisida. Tänu Ilmarile ja Helile oleme me näinud palju Eestis.

Minu teine vend Kalju elab Virtsus. See on väike koht läänerannikul. See asub ca 120 km Tallinnast lõunas (*pigem küll edelas – TV*). Me oleme isegi tema perel külas olnud ja ta on olnud meie pool Mjölby.

Ka õde Lea, kes elab Tallinnas ja tema tütar Marika on külastanud meid Mjölby.

Elu Svalstigenis.

Ligi paar aastat elasime me neli põlvkonda koos. See nägi välja väga veider ja paljud imestasid, et kuidas see ülepea võimalik on. Meile polnud see mingi probleem. Me olime elanud samamoodi ka kodus Eestis. Kindlasti oli sel puudusi, kuid kasu kaalus need üles. Teineteist aidati ja nii ei tundnud keegi end kasutuna või teistel jalus. Tehti, mida suudeti ja vanad aitasid nooremaid ja noored vanemaid sellega, mida nad suutsid või jõudsid. Vanadel oli seltsi ja nad tundsid end kindlana, sest ei pidanud olema üksik. Kui nad jäid haigeks ja vajasisid abi, siis oli alati keegi noorem kodus.

Vanaisa oli 88 aastat vana ja vanaema 82, kui nad meie juurde kolisid. Neil olid oma asjad oma toas ja nad olid rahul, et said

meiega olla. Vanaisa oli ostnud oreli oksjonilt Norrköpingis ja ta mängis sellel sageli ja vanaema laulis. Enamasti olid need vanad kirikulaulud. Pühapäeviti panid nad selga oma pühapäevariided ja vaatasid jumalateenistust televiisoris või ta mängis oma oreil laule kaasa. Neil oli sel kombel rahu ja vaikus, mida tänapäeval on raske leida.

Tekstiilitööstus Norrköpingis vallandas inimesi ja tootmine viidi teistesse maadesse, kus töajõud oli odavam. Valter jäi samuti töötuks ja ema oli juba mõnda aega haiguspensionär. Nüüd hakkasid nad korda tegema meie maja teist korrust.

Suviti elasid nad aiamajas Norrköpingis ja kui neil polnud seal midagi teha, siis meisterdasid nad midagi meie pool. Valter ja ema pidid kolima meie juurde, kui nad mõlemad jäävad pensionile.

Sellest sai kena väike korter kahe toa ja köögi ning duši ja WCga. Pinda oli sel ca 65 ruutmeetrit.

Nende korter Norrköpingis oli vaid 51 m². Nad kolisid meie juurde 1971. a sügisel.

Neil oli ikka veel mõnda aastat aiamaja Norrköpingis, kuid oli tülikas kahe vahet sõita.

Nad müüsid aiamaja ja ehtasid selle asemel väikese suvemaja meie krundil oleva abihoone külge. Seal oli magamistuba ja köök söögikohaga ja WC dušiga ja väikese klaasitud verandaga. Seal meeldis neil väga olla.

Neile meeldis ka aias töötada. Valter tahtis palju lilli ja viljapuid ja marjapõõsaid. Talle meeldisid daaliad ja ta ostis erinevaid sorte igal aastal. Tal õnnestus isegi mugulaid ületalve pidada, nii et aasta pärast oli veel rohkem õitsejaid.

Siin on minu ema ja Valter oma peente daaliate ja teiste lillede ees.

Ema ja Valter olid väga tublid ja energilised. Nad hoidsid aia korras ja aitasid meid enamasti. Emale meeldis pesta pesu ja triikida ja vaalida, nii et mina ei pidanud pesemisega end kunagi tülitama.

Kahjuks lähivad aastad väga kiiresti ja märgatakse, et energia ja lust hakkavad lõppema. Nüüd olime need meie, kes neid aitasid. Haigused võtsid aina Valtri üle võimust ning ema vajab lohutust.

Valter ja ema elasid koos meiega kuni juunini 1998. Ema tabasid mõni aasta varem isiksusemuutused ja meie ei saanud aru, miks ta end nii kummaliselt üleval pidas. Kord oli ta pahane minu ja isegi Valtri peale, kuid vahepeal oli ta nagu tavaliselt meeldiv ja sõbralik.

Need halvad perioodid muutusid pikemaks ja lõpuks võtsin ma ühendust haiglaga, et uurida, mis see võiks olla. Piirkonna medõde käis ema juures ja konstateeris, et ta kannatab dementsuse all. See oli meile kõigile täiesti tundmatu haigus. Lõpuks saime me aru tema käitumisest. See oli talle väga raske aeg, kuna ta ei saanud kellaajast aru. Ta võis keset ööd üles tõusta ja teha süüa ja kui Valter ei tahtnud süüa, siis muutus ta väga agressiivseks. Ta võis helistada mulle tööle mitu korda päevas ja tahta, et ma tuleksin kohe koju tema juurde. Kommuni

dementsusõde arvas, et ta peab elama "erilises dementsete majas". Me ei tahtnud Valtrit ja ema lahutada, seepärast kolisid nad Kungshögahemmetisse ja said seal kena korteri kahe toa, köögi ja suure rõduga. Siin oli neil järelevalve nii öösel kui päeval. Alguses läks kõik väga hästi, kuid siis tabasid ema täiendavad haigused ja ema oli väga rahutu ja temaga ei saanud enam rääkida. Traagiline, et pidi kogema oma meeldivat, kallist ema sellisel viisil. Me kontakteerusime eesti arstiga Norrköpingis, kes oli vaimuhaiguste ekspert, kuid ka tal polnud meile mingit nõu anda. Haigus lihtsalt oli sellise kuluga. 1998. aasta 29. novembri õhtul tabas ema insult ja ta suri samal õhtul kella 11 paiku. Ta maeti 12. detsembril 1998 ja ta puhkab nüüd Mjölby kirikuaias.

Valter elas nüüd üksi korteris, kuid isegi tema jäi iga päevaga nõrgemaks. Tema eesnäärmevähk oli levinud luudesse ja ta pidi iga päev tugeva valuvaigisti tablette võtma. 1999. a suvel oli ta mõned korrad majas, kuid ta arvas, et ta tunneb ennast paremini korteris Kungshögahemmetis. Hoolimata erinevatest kiiritustest oli tal väga tugevad valud kehas. Ta ei kannatanud morfiini, seepärast oli raske leida head valuvaigistit. Ta suri 13. detsembril 1999 ja puhkab nüüd ema kõrval.

Nüüd tundus kõik väga tühjana ja mul oli raske leida rahu oma eluga. Jaan kolis oma perega 1998. a sügisel meie vanasse majja Svalstigenil ja meie kolisime Kungsvägen 73, kõrgele üles seitsmendale korrusele. Nüüd ei pidanud ma enam tööle minema ja nii olin ma mõnikord väga rõhutatud tujus. Õnneks oli meie juures Jaani koer Rocky ja olime sunnitud temaga välja minema mitu korda päevas.

Aga ka tema oli armetu, sest ta sai diabeedi ja teda oli vaja iga päev süstida. Loomaarsti juures oli aastas vaja mitmeid kordi käia. Diabeet tegi koera pimedaks ja 2000. aasta sügisel konstateeriti, et ta neerupealsed ei tooda enam stressihormoon kortisooli ja tema päevad on loetud. See oli Jaani perele raske otsus langetada. Rocky oli nüüd väga haige ja Jaan arvas, et oleks humaansem panna ta magama, kui et lasta tal kannatada veel paar kuud. Minu jaoks oli see veel üks raske löök, ja ma kukkusin täitsa kokku, kui ta sai süsti, mis lõpetas ta elu. Ma tundsin temast suurt puudust ja ma muudkui istun ja nutan, kui ma kirjutan neid ridu, sest ma ei suuda teda unustada.

Siin saab Rocky jõuluringituse. Parim, mis talle meeldis, oli suitsutatud seakõrv.

Pakk oli kuuse all ja ta jälgis seda väga tähelepanelikult ja ta muutus kole rõõmsaks, kui ta lõpuks sai paberi katki rebida ja

kõrva närima hakata.

Hoolimata kõigest pidin ma tunnistama, et elu peab edasi minema ja et aeg parandab haavad ja nii see on, kuid minu jaoks võtab see väga palju aega.

Jaan, Carina, Viktor, Linnéa ja väike Charlie on meil külas 2004. aastal.

Tänu Jaanile ja tema perele ja imetusväärsetele lapselastele Viktorile, Linnéale ja Charliele leidub elus veel mõningaid rõõmuhetki.

Evaldile ja mulle meeldib väga meie suvilas, mis sai Jaani järgi nimeks Jannebo.

Me tavatseme kolida sinna varakevadel ja ma tahan meeeldi Lihavõttepühi seal pidada. Kevad on imeline, sest näeb tegelikult, kuidas loodus uuesti ärkab ja ootab erinevaid rändlinde ja kevadsibulaid, kes uudishimulikult piiluvad maa seest välja.

Samuti on siis metsikult kasvavaid lilli.

Aiatööd annavad hea motsiooni värskes õhus. Kui sügis läheneb ja õhtud muutuvad pimedaks, igatseme me oma linnakorteris jälle kevadet tagasi.

Gillöga jälleägemine pärast 61 aastat.

Minu onutütar Ille elab Šveitsis ja viimastel aastatel oleme me hakanud aina rohkem läbi käima. Meil on ju nii palju ühiseid mälestusi lapsepõlvest ja kui me kohtume, siis tavaliselt me räägime alati sellest "mis oli varem". Me mõlemad oleme soovinud minna Gillögale, et näha väikest skääri, mis meid päästis. Juba 2004. a kevadel käisime me ornitoloogide väljasõiduga saarestikus. Kahjuks oli lainetus liiga tugev, et väike paat "Josefin" oleks saanud Gillögale sõita. Kuid me olime kindlalt otsustanud, et me peame sinna saama!

Ille leidis lisateavet saarestiku kohta ja tal õnnestus saada kontakt Svenska Högarna ja Gillöga saarte järelevaatajaga. Seal oli kaks perekonda Anderine, kes olid väga sõbralikud ja vastutulelikud ja näisid olevat huvitatud meie saatusest. Nad lubasid korraldada nii, et me saame uuesti minna Gillögale. Ille pidas kontakti Alf Anderiniga, sest me tahtsime, et ilm oleks enam-vähem rahulik, et me saaksime saarel randuda. Kuna Ille elab Šveitsis, pidi ta planeerima oma reisi Rootsi. Seepärast oli tähtis, et kõik klapiks

Me proovisime juuli viimasel nädalal. Alf Anderin pidi kohtama meid oma paadiga kell 10.00 28. juulil Stavsnäsi sillal.

Ma olin lootnud, et isegi Jaan oleks saanud meiega tulla, kuid kahjuks oli puhkuste aeg ja ta ei saanud töölt vabaks. Nüüd tuli meiega Olev Waher. Ta on Otti Emma poeg, kes põgenes koos meiega samal ajal ja jõudis Gillögale. Emmal olid jätkuvalt tugevad tunded ja mälestused ja ta ei tahtnud uuesti neid sündmusi läbi elada.

28. juuli hommikul oli ilm poolpilves, kui me alustasime oma reisi Mjölbyst Stavsnäsi. Teel pidime kohtuma Oleviga. Me parkisime oma auto tema garaaži sissesõiduteele, ja ta võttis oma auto, et jätkata sõitu Stavsnäsi, mis on kohe Stockholmi lähedal.

See pidi olema terve päeva pikkune väljasõit ja me olime varustanud end söögi ja joogiga kogu seltskonnale. Meil oli kaasas videokaamera ja tavalised kaamerad, et kõike jäädvustada. Reis Stavsnäsi läks hästi ja kella 10 paiku tuli Alf oma peene paadiga, et meid peale võtta. Ta rääkis, et see oli olnud varem politseipaat Vätterni järvel.

Päike säras täiesti selgest taevast ja oli soe. Meil polnud oma soojade riiete järele mingit vajadust. Meri oli peaaegu peegelsile.

Siin on meie kapten Alf Anderin ja minu onutütar Ille.

Alf näitas meile merekaardil Gillögat ja tundis huvi, millisele saarele me tahame minna. Meil polnud mingit aimu, et Gillöga koosneb nii paljudest kaljusaartest.

Olev ja mina oleme paadi ahtris.

Umbes poole tunni pärast randume ühel Gillöga saarel ja läheme maale. Kuid ma saan kohe aru, et see pole see õige saar. Siin tunneb Alf üht peret, kel lõpuks peab olema ajalooline taust ja võib-olla teavad nad rohkem sõja-aastatest ja balti põgenikest.

Siin kohtume me Jeppe Wikströmi perega ja oleme kutsutud kohvile.

Jeppe oli nii kirjanik kui fotograaf ja tõeline saarestikutundja. Ta oli väga huvitatud meie jutustusest põgenemise kohta üle Läänemere 1944. a.

Kui ma rääkisin majast üleval kaljul, siis oli ta kindel, et me olime olnud "Härma majas" Idasaarel.

Ta tundis maja praegust omanikku. Talle oli teada, et 1944. a sügisel olid põgenikud randunud saarel ja nad olid lõhkunud ukse ning ööbinud majas, kuid sellest, kas need olime meie või mõned teised, ta ei teadnud.

Enne kui me lahkusime, saime me tema raamatu "Mere saarestik", mille autoriks oli Jeppe Wikström. Selles on fantastilised pildid saarestikust ja seal on juttu elust seal, mis on ju midagi täiesti erilist.

Ta soovitas meil lugeda ka Sven Bartheli ja Roland Svenssoni raamatut "Gillöga".

Me jätkasime reisi Jeppe osutatud Idasaarele. Siin oli kanal, mida vanaisa oli kirjeldanud oma jutustuses ja mul oli kindel tunne, et see on just siin, kus ma olen varem olnud.

Me randusime sillal, mis oli äsja ehitatud ja kõrgemal kaljul nägime me üksikut maja. Kõik klappis minu jaoks ja ma olin nii haaratud üleelamistest, et ma unustasin pildistada ja need pildid, mis ma tegin, olid täiesti ebaõnnestunud. Tänu Illele ja Olevile sain ma fotod, mida ma saan vaadata ja nende üle mõtiskleda ja nüüd saan ma paremini aru vanaisa jutust suurte kivide kohta meres.

Taamal paistab maja katus ja me istume sillal ja sööme kaasavõetud lunchi. Alf Anderin, Olev Waher, Ille ja mina.

Nüüd paistis päike ja oli soe ja ilus, kuid see polnud tegelikult nii 25. septembri õhtul 1944, kui me randusime sillal.

*Siin on "Härja maja", kus me ööbisime paaril ööl.
Olev Waher istub trepil ja Ille ning mina seisame ukseel.*

Ma proovin aknast majja vaadata.

Me oleme uskumatult tänulikud, et me saime võimaluse taas näha seda kaljut, mis päästis meie elu.

Ka kohtasime me õigeid inimesi, kes tegid meie reisi unustamatuks elu mälestuseks. Ma poleks oma kõige metsikumates fantaasiates uskunud, et ma kohtan fotograafi, kes on kujundanud need suurepäraseid postmargid saarestikust, kus teiste saarte hulgas Gillöga on saanud täiesti oma postmargi. Kui margid välja lasti, siis mõtlesin ma võtta kontakti selle inimesega,

kes oli teinud need ilusad margid, sest ma tahtsin meeleldi rohkem teada saada Gillöga kohta. Uskumatu kokkusattumus!!

Ille ja mina saime reisist maitse suhu ja lootsime tagasi tulla Gillögale ja Svenska Högarnale.

Kui me koju jõudsim, laenasin ma raamatukogust soovitatud raamatu Gillöga kohta.

Kahjuks ei klapi raamatus andmed meie jõudmise kohta Gillögale. Raamatus leheküljel 190 seisab: "Gillöga paneb imestama, siia jõudsid põgenikud vaid üks kord, novembris 1944. Gustav Karlberg ja Sigge Svensson olid ainsad, kes sel ajal olid väljas. Nad lasksid pärastlõunal võrke sisse Mulkobbeni juures, kui nad nägid kolme väikest inimesi täislastitud paati tulemas kaugemalt. Nad said aru, kust nad tulid, lehvitasid neile ja lasksid neil ettevaatlikult läheneda. Paadist hüüti kehvasti rootsi keeles mõned küsimused, tunti huvi, kus saab randuda ja kas sõjaväelasi on läheduses. Nad lootsid põgenikud siia Västerskäri sadamasse ja keetsid neile räimi ja kartuleid. Neid oli 32 meest ja naist, kuid mitte lapsi. Kõik kohad said põgenikke täis, ka "Härri maja", mis teatavasti oli lukus, kuid seal saadi sisse akna kaudu..."

Raamatus on huvitavat lugemist elust saarestikus, kuid jutt meie saabumise kohta Gillögale ei klapi sugugi.

Need pidid olema mõned teised põgenikud, kes tulid hiljem.

Meie tulime ju juba 25. septembril 1944 ja polnud samuti ühtki inimest meile räimi ja kartulit keetmas. Ka olid meil lapsed kolmes paadis. Minu onu kirjutab oma päevaraamatus, et ta tõi tööriista paadist ja lõi katki maja luku, et me saaksime majas ööbida.

Selle väikese jutuga siin olen ma proovinud kirjeldada, kuidas see võis olla, kui põgeneti sõja ja tagakiusamise eest. Jättes kõik maha, et päästa oma elu. Ja kui ebakindlalt tuntakse end võõral maal, kui ei saada aru keelest ja ei tunta maa kombeid

Ma olin ju ainult kümnene ja mul oli palju kergem õppida rääkima ja leida õige pea ligipääs rootsi ühiskonda, kuid mu ema ja vanavanemad ei õppinud kunagi täielikult keelt ära ja tundsid ennast hästi ainult eesti keele rääkijate hulgas. Nad said ainult oma kaasmaalaste hulgas arutada erinevaid probleeme.

Hilisemal ajal olen ma hakanud otsima oma juuri, sest meie, kes me põgenesime, jäime ilma normaalsest kokkukuuluvusest oma kodus.

Oli ju toimunud nii palju nende aastate jooksul ja tahetakse meeeldi teada neist muutustest.

Mina ja Krista tundsi puudust oma nukkudest, kuid mõne aja pärast ostsid Krista vanemad meile mõlemale uued. Mina hoidsin oma Malle-nimelist nukku peidetult karbis nagu kallist mälestust ja lapselapsed ei saanud sellega mängida.

Võib arvata, et asjadel pole mingit tähtsust, kuid nüüd olen ma hakanud väärtustama neid väheseid asju, mis mul varasemast on alles.

Mul on üks kootud villane sall, vanaisa kompass, vana nuga ja nüüd olen ma saanud tagasi isegi mõned osad oma nukuserviisist.

Miks põgeneti?

Sellist küsimust esitatakse sageli.

Inimene, kes pole kogenud sõda ja kõiki neid probleeme, mida see kaasa toob, ei suuda kunagi mõista, mida see tähendab. Ma olen rääkinud mitu-mitu korda meie põgenemisest ja elust Eestis sõja-aastatel oma töökaaslastele ja teistele, kes on küsinud, kuid ma olen aru saanud, et keegi neist pole mõistnud, mida see tähendab. Ohtu tuleb tegelikult läbi elada, et sellest aru saada

Nüüd nähakse televiisoris ja loetakse ajalehest sõjast ja õnnetustest, kuid sageli juhtub see kusagil mujal ja ei mõelda

sugugi sellele, mida see tähendab sellele väikesele inimesele, keda see tabab.

Ma loodan tõepoolest, et enam ei tule maailmasõda, ja et inimkond saab elada rahu ja vabaduses.

See on kokkuvõtlikult jutustus sõnas ja pildis minu ja Evaldi elust. Ma olen kirjutanud selle meie lastelastele. Veel on nad liiga väikesed, et mõista meie üleelamisi, kuid omast kogemusest tean ma, et kui saadakse vanemaks, siis hakatakse huvi tundma ajaloo vastu ja siis võib-olla leitakse selgitusi selles väikeses jutustuses.

Selle loo lõpetan ma 11. märtsil 2006.

Kui ma olin oma loo lõpetanud märtsis, sain ma küllakutse Jeppe Wikströmilt, et külastada uuesti Gillögal.

Ta rääkis, et tal on mõtted kirjutada raamat "saarestikust enne ja nüüd" ja ta tahab teha mõningaid pilte. Ka tahab ta, et mina ja Ille räägiksime talle oma mälestustest 1944. a sügisest, kui me randusime Gillögal. Me pidime isegi minema majja, kus me ööbisime. Kõik oli väga põnev ja loomulikult vastasime me kutsele jaatavalt.

Sõidu kuupäevaks määrati 4. august 2006. Seekord olid meil reisil isegi Jaan ja Viktor kaasas. Jaan tahtis teha filmi meie reisist.

Siin tuleb paat, millega me pidime sõitma.

Jeppe Wikström võttis meid oma kiirpaati Stavsnäsi sillalt. Ka seekord oli meil hiilgavalt ilus ilm ja umbes pooleteisttunnise sõidu järel olime me Idasaare sillal.

Siin võttis meid vastu praegune "Härri maja" omanik Jan Modin oma perega.

Oli põnev minna majasse ja püüda meelde tuletada, kuidas see kõik oli. Mis mul kindlasti oli meeles 1944. aastast, et oli ahi ja et

seal oli pliit, millel sai teha natuke sooja sööki ja jooki. Joogivett ju polnud ja me otsisime vihmavett kaljudel.

Maja oli osaliselt ümber ehitatud ja ma ei mäletanud õieti seda, kas seal üldse oli sõudepaati majas, nagu väidab kiri. Pole sugugi kerge meenutada kõike 62 aastat hiljem, kuid mõned asjad on väga hästi meeles. See põhineb kindlasti sellel, et mul oli privileeg elada koos inimestega, kes olid samade sündmuste keskel.

Meid paluti lauda sööma ning jooma perekond Modini juures. Värskest suitsutatud siig maitstes oivaliselt pärast meresõitu.

Siin istume Ille ja mina koos Modini abikaasadega.

Jeppe, Jaan ja Viktor

Maja seintel oli ülestähendusi, millest ma püüdsin aru saada, kuid meie nimesid seal polnud.

Perekond oli huvitatud kuulama meie läbielamistest sõidul Eestist Rootsi ja kuidas nii palju inimesi sai ööbida selles väikeses

majas. Kõik olid lihtsalt nii väsinud ja omadega läbi, et jäädi magama seal, kus istuti või lamati. Valikut polnud ja nii pidi see minema ja me olime tänulikud selle eest, et me olime jõudnud kindlale maale ja pääsenud tormist ja ohtlikust ülesõidust.

Palju paate ei saanud tormist jagu ja läksid põhja ja lamavad praegugi Läänemere põhjas. Keegi ei saa täie kindlusega öelda, kui palju inimesi kaotasid elu 1944. a septembrikuu tormistel päevadel.

Pärast sööki jalutasime me saarel ja traditsiooni kohaselt pidime minema üle kitsa purde kahe saare vahel. Seal oli mitu maja ja isegi seal pidime me rääkima oma põgenemisest.

Osa inimesi olid kuulnud räägitavat, et siin oli sõja ajal põgenikke, kes veetsid mõned tormipäevad saarel, kuid et nüüd kohata osa neist isiklikult, pani neid meile mitmeid küsimusi esitama.

Jan Modin rääkis aknast, mis oli saanud niiskuskahjustusi.

Oli huvitav kuulata Jan Modini rääkimas "Härra majast" ja mida ta oli kuulnud eelmistelt omanikelt. Need olid rääkinud, et põgenikud olid siin olnud mõned päevad

sõja ajal. Vastavalt jutule, olid nad akna puruks lõõnud ja nii majja sisse saanud. Kui nad sealt minema läksid, olid nad akna lahti jätnud ja seepärast oli aknaraam ja sein saanud veekahjustusi. Me saime osa sellest jutust eitada. Onu ülestähendustes seisab: "Ma läksin tagasi paati ja tõi tööriista, et lüüa puruks tabalukk uktsel ja nii me saime majja sisse."

Oli väga võimalik, et unustati aken sulgeda, kui rannavalve tuli majja meid kaasa viima. Majas oli ju nii palju inimesi, et loomulikult oli tarvis neil päevil tuba tuulutada. Kõik olid kindlasti arglikud ja ehmunud, kui mundris mehed tulid ja näitasid, et me peame paatide juurde minema. See oli halb, et me

põhjustasime selliseid kulutusi omanikule, mida nüüd saab vaid kahetseda.

Jan Modin tütrega lehvitab hüvastijätkuks.

Päev läks õige kiiresti mööda ja me lahkusime Gillögalt paljude tugevate tunnete ja uute muljetega.

Südamlik tänu Modini perele ja Jeppe Wikströmile, kes korraldasid selle unustamatu reisi.

Mõned päevad hiljem helistas mulle Jeppe Wikström ja teatas, et ühes elukohas Gillögal leiti külalisteraamat, kuhu mõned inimesed olid 26. septembril 1944 kirjutanud oma nime.

Tal oli raske nimedest aru saada, kuid üks neist oli kirjutanud sõna "kunstnik" nime alla. Vanaisa paadis oli ju meie sugulane Osvald Eslon, kes oli kunstnik.

See külalisteraamat tõendab kogu minu jutustust põgenemisest ja viibimisest Gillögal.

(Raamatu tõlkisin 2018. aasta kevadsuvel Tõraveres - TV)